

SUMMARY

Feminist perspectives on international relations have proliferated in the last ten years, yet they remain relatively marginal to the discipline as a whole, and there has been little engagement between feminists and international relation scholars. The objective of this dissertation is the presentation of the most important feminist perspectives on international relations, the exploration and the evaluation of their impact on international relations. In the end we examine whether the feminist theory has been successful in its attempt to add the gender dimension in the analysis of international relations and to gain bigger access to mainstream international theory.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων έχουν γνωρίσει μεγάλη ανάπτυξη τα τελευταία δέκα χρόνια, παραμένουν, ωστόσο, σχετικά περιθωριακές όσον αφορά την πειθαρχία των διεθνών σχέσεων. Επίσης, η διάδραση μεταξύ θεωρητικών του φεμινισμού και θεωρητικών των διεθνών σχέσεων είναι αρκετά περιορισμένη. Στόχος αυτής της εργασίας είναι η παρουσίαση των πιο σημαντικών φεμινιστικών προσεγγίσεων των διεθνών σχέσεων, η διερεύνηση και η αξιολόγηση του αντίκτυπου που είχαν στις διεθνείς σχέσεις. Τέλος, εξετάζουμε αν η προσπάθεια της φεμινιστικής θεωρίας να εισαγάγει τη διάσταση του φύλου στην ανάλυση των διεθνών σχέσεων στέφτηκε με επιτυχία, καθώς και αν κατόρθωσε να αποκτήσει μεγαλύτερη πρόσβαση στις κύριες τάσεις της θεωρίας διεθνών σχέσεων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ. 4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	σελ. 6
A. Ο φεμινισμός εν γένει – Έννοια και κατηγορίες	σελ. 6
B. Διάκριση φεμινισμού και θεωρίας του φύλου	σελ. 7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	σελ. 10
A. ΦΥΛΟ και ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ	σελ. 10
B. Οι τέσσερις κύριες προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων	σελ. 11
Γ. Φύλο και επιμέρους προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων	σελ. 17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	σελ. 23
Τα επίπεδα μελέτης του φεμινισμού και των διεθνών σχέσεων	σελ. 23
A. Οι γυναίκες ως κατηγορία	σελ. 23
A. 1. Πόλεμος, ειρήνη και φεμινισμός	σελ. 27
B. Το φύλο/gender ως επιστημολογία	σελ. 30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	σελ. 34
Christina Sylvester και Jean Ann Tickner: Παρουσίαση των βασικών τους θέσεων	σελ. 34
A. Christina Sylvester	σελ. 34
B. Jean Ann Tickner	σελ. 37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	σελ. 43
A. Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις από την οπτική ενός θεωρητικού των διεθνών σχέσεων	σελ. 43
B. Ο αντίλογος μιας φεμινίστριας στην κριτική του θεωρητικού των διεθνών σχέσεων	σελ. 51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	σελ. 55
Γυναίκες και άσκηση πολιτικής εξουσίας	σελ. 55
A. “Πώς θα ήταν ο κόσμος αν κυβερνούσαν οι γυναίκες;” του Francis Fukuyama	σελ. 55
B. «Γιατί οι γυναίκες δεν μπορούν να κυβερνήσουν τον κόσμο: Διεθνείς σχέσεις σύμφωνα με τον Francis Fukuyama” της Jean Ann Tickner	σελ. 59
Γ. “Και οι άνδρες μισούν τον πόλεμο” της Barbara Ehrenreich	σελ. 63
Δ. “ Ο πατέρας γνωρίζει καλύτερα” της Katha Pollitt	σελ. 65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	σελ. 69
Προς μία διεθνή πολιτική του φύλου	σελ. 69
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	σελ. 75
ΠΗΓΕΣ	σελ. 78

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση των φεμινιστικών προσεγγίσεων στις διεθνείς σχέσεις. Για το σκοπό αυτό ανατρέχουμε στο έργο των κυριότερων θεωρητικών του φεμινισμού. Παραθέτουμε επίσης τις σχετικές κριτικές που έχουν ασκηθεί στις φεμινιστικές προσεγγίσεις από θεωρητικούς των διεθνών σχέσεων. Θα πρέπει να τονιστεί ότι η καταγραφή που επιχειρείται εδώ δεν είναι εξαντλητική. Λόγω του περιορισμένου χρόνου εστιάζουμε την προσοχή μας στις κυριότερες τάσεις της φεμινιστικής θεωρίας και στους σημαντικότερους εκπροσώπους της.

Στο Κεφάλαιο 1 επιχειρείται ο καθορισμός της έννοιας του φεμινισμού και η διάκριση των επιμέρους κατηγοριών του. Επίσης, εντοπίζουμε τα κοινά σημεία φεμινισμού και θεωρίας του φύλου, αλλά και τις σημαντικές διαφορές τους.

Στο Κεφάλαιο 2 εξετάζουμε τους λόγους για τους οποίους οι διεθνείς σχέσεις καθυστέρησαν να «ανακαλύψουν» τη φεμινιστική θεωρία, αλλά και το αντίστροφο. Επίσης, παρουσιάζουμε τις τέσσερις βασικές προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων (ρεαλισμός, πλουραλισμός, κονστρουκτιβισμός και μεταθετικισμός) και εξετάζουμε αν στην παραδοσιακή θεωρία των διεθνών σχέσεων υπάρχει περιθώριο για την προσθήκη της διάστασης του φύλου στην ανάλυση.

Στο Κεφάλαιο 3 εξετάζουμε τη σχέση φεμινισμού και διεθνών σχέσεων μέσα από δύο επίπεδα ανάλυσης. Στο πρώτο επίπεδο ανάλυσης ανήκει και το θέμα «Πόλεμος, ειρήνη και φεμινισμός», το οποίο εξετάζεται παρενθετικά.

Στο Κεφάλαιο 4 παρουσιάζουμε τις κυριότερες θέσεις δύο διαπρεπών εκπροσώπων της φεμινιστικής θεωρίας, των Christina Sylvester και Jean Ann Tickner.

Στο Κεφάλαιο 5 ο Robert Keohane, θεωρητικός των διεθνών σχέσεων, προσεγγίζει κριτικά και αξιολογεί τις βασικές τάσεις της φεμινιστικής θεωρίας. Ακολουθεί κριτική στις θέσεις που διατυπώνει από την Cynthia Weber, θεωρητικό του φεμινισμού.

Στο Κεφάλαιο 6 εξετάζουμε ένα πολύ σημαντικό θέμα (τη σχέση γυναικών και πολιτικής εξουσίας) με αφορμή ένα κείμενο του Francis Fukuyama, το οποίο

ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων εντός της φεμινιστικής κοινότητας. Η κριτική που του ασκήθηκε από εκπροσώπους της φεμινιστικής θεωρίας διά περιοδικών διεθνών σχέσεων υπήρξε δριμεία. Επιλέγουμε χαρακτηριστικά απαντητικά κείμενα από τρεις γνωστές θεωρητικές του φεμινισμού.

Στο Κεφάλαιο 7 εξετάζουμε κριτικά το συνολικό έργο της φεμινιστικής θεωρίας. Επισημαίνουμε τη συνεισφορά της (με ιδιαίτερη έμφαση στο θέμα της ασφάλειας) και εντοπίζουμε στοιχεία που αφαιρούν αξιοπιστία από τις θέσεις, που διατυπώνουν οι σημαντικότεροι εκπρόσωποί της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Α. Ο φεμινισμός εν γένει – Έννοια και κατηγορίες

Η πατρότητα (sic) του όρου «φεμινισμός» πιστεύεται γενικά ότι ανήκει στον Charles Fourier, γάλλο φιλόσοφο και κοινωνιολόγο, εκπρόσωπο του «ουτοπικού σοσιαλισμού», ο οποίος θεωρούσε την γυναικεία χειραφέτηση ως βάση για παγκόσμιες κοινωνικές μεταβολές.

Ο φεμινισμός, ως ένα σύνολο ιδεών, είναι πλούσιος, περίπλοκος και συχνά αντιφατικός. Υπό ευρεία έννοια, ο φεμινισμός αναλύει τις κοινωνικές σχέσεις με σημεία αναφοράς το φύλο και την πατριαρχία. Είναι μία κριτική θεωρία με βασικό αντικείμενο την μελέτη του φύλου στην κοινωνία. Ο φεμινισμός θα μπορούσε απλά να οριστεί ως εξής: η μελέτη των γυναικών, όχι ως αντικειμένων, αλλά ως υποκειμένων γνώσης. Οι κάτωθι συνέβαλαν καθοριστικά στην ιστορία της φεμινιστικής σκέψης και θεωρίας: Abigail Adams, Mary Wollstonecraft, Elizabeth Cady Stanton, George Sand, Sojourner Truth, Susan B. Anthony, John Stuart Mill, Emma Goldman, Friedrich Engels, Virginia Woolf, Simone de Beauvoir, Hnerik Ibsen, Margaret Sanger, Rosa Luxemburg, Mme. Curie, Diderot, Gloria Steinham, Bell Hooks, Bela Abzug and Noamoi Woolf. Ο Mill και ο Engels, αν και ανήκουν σ' αυτούς που έθεσαν τα θεμέλια του φεμινισμού, πίστευαν ότι ο φεμινισμός είναι ελλειπής και ότι θα έπρεπε να αναπτύξει ένα ευρύτερο και βιώσιμο θεωρητικό πλαίσιο. Επίσης, οι Heckman και Hartsock, Phillips, Gross, Moore, Tong, Whelehan και Oakley συνέβαλαν κατά τη σύγχρονη εποχή στην ανάπτυξη μιας πιο περίπλοκης κατανόησης της γυναικείας γνώσης/γνώσης του φύλου.¹

Στην προσπάθειά τους να εντοπίσουν τις ρίζες της καταπίεσης, που υφίσταντο και υφίστανται οι γυναίκες, πολλές φεμινίστριες προσέφυγαν σε εδραιωμένες πολιτικές θεωρίες. Αυτό αποτέλεσε την απαρχή της διαμόρφωσης υποκατηγοριών εντός της φεμινιστικής σκέψης. Ο φεμινισμός συνηθίζεται να θεωρείται ενιαίος. Κάτι τέτοιο όμως δεν ισχύει. Αντίθετα, στο πλαίσιο του υπάρχουν αποκλίνουσες προσεγγίσεις, ενίοτε τόσο διαφορετικές, που το μόνο κοινό σημείο μεταξύ τους είναι ο στόχος: η βελτίωση, δηλαδή, της ζωής των γυναικών, η απαλλαγή τους από κάθε είδους καταπίεση. Μία μερίδα φεμινιστριών επηρεάστηκε από τη φιλελεύθερη

¹ <http://www.feminista.com/v3n3/handrahan.html>

θεωρία, η οποία πρεσβεύει την ιδιωτική αυτονομία και ελευθερία. Τα αιτήματα αυτά «εμβραπτίστηκαν» σε φεμινιστικό περιεχόμενο προκειμένου να υπηρετούν καλύτερα ίδιους σκοπούς (φιλελεύθερος φεμινισμός). Γινόταν πλέον λόγος για τη γυναικεία ελευθερία και αυτονομία.²

Παρομοίως δεν ήταν δύσκολο να επεκταθεί το μαρξιστικό ενδιαφέρον για την καθυπόταξη μιας συγκεκριμένης μερίδας του πληθυσμού στην έρευνα για την καθυπόταξη της γυναίκας (μαρξιστικός φεμινισμός). Θεωρητικό προηγούμενο αποτέλεσε η ανάλυση του Ένγκελς για την οικογένεια.³

Ο φιλελεύθερος και ο μαρξιστικός φεμινισμός παρέχουν αντιφατικές απαντήσεις στο θέμα της γυναικείας υποταγής. Ο πρώτος θεωρεί ότι τα δεινά των γυναικών προκύπτουν από εθιμικούς και νομικούς περιορισμούς, οι οποίοι εμποδίζουν την έξοδο των γυναικών στο δημόσιο βίο. Ο δεύτερος, αντίθετα, χρεώνει την καταπίεση των γυναικών στον καπιταλισμό και την ατομική ιδιοκτησία. Και οι δύο, ωστόσο, αντιλαμβάνονται το φύλο/gender ως κοινωνικά κατασκευασμένο και αρνούνται να δεχτούν ότι έχει οιαδήποτε σχέση με βιολογικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα/sexes.

Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός, από την άλλη πλευρά, θεωρεί ότι το αίτιο της καταπίεσης των γυναικών είναι το πατριαρχικό σύστημα. Εστιάζει πολύ περισσότερο απ' ό,τι οι προαναφερθέντες φεμινισμοί στις βιολογικές διαφορές των δύο φύλων και δεν διαχωρίζει μεταξύ της έννοιας του ιδιωτικού και του δημοσίου.

Μία μερίδα φεμινιστών πιστεύει ότι οι ρίζες της γυναικείας υποταγής βρίσκονται στις πρακτικές κοινωνικοποίησης που εφαρμόζονται κατά την παιδική ηλικία (ψυχαναλυτικός φεμινισμός), ενώ ο σοσιαλιστικός φεμινισμός είναι πολυσυλλεκτικός στην προσπάθειά του να οικοδομήσει μία ειδική φεμινιστική θέση (standpoint). Ο μετα-μοντέρνος φεμινισμός απορρίπτει την όποια απόπειρα σύνθεσης, διότι θεωρεί ότι είναι αδύνατο να υπάρξει ενιαία αντιμετώπιση όλων των γυναικών.

B. Διάκριση φεμινισμού και θεωρίας του φύλου

² Margot Light and Fred Halliday, "Gender and International Relations" (eds) A.J.R. Groom and Margot Light, *Contemporary International Relations: A Guide to Theory*, London, Pinter Publications, 1994

³ Friedrich Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, London, Lawrence & Wishart, 1972 and New York, Viking Penguin, 1986 in Margot Light and Fred Halliday, "Gender and International Relations", op. cit.

Η βασική διαφορά του φεμινισμού από τη θεωρία του φύλου συνίσταται στο ότι ο πρώτος εξετάζει τις κοινωνικές σχέσεις από την πλευρά των γυναικών και μόνο. Η «εμμονή» όμως της φεμινιστικής θεωρίας στην υιοθέτηση αποκλειστικά της γυναικείας οπτικής σε κάθε θέμα που μελετά αποτελεί και το μεγαλύτερο μειονέκτημά της. Δεν αρκεί να καθίσταται κατανοητή η λειτουργία της γυναικείας αντίληψης. Απαραίτητη είναι και η μελέτη του ανδρικού φύλου, διότι η γυναικεία συμπεριφορά, σκέψη και δράση επηρεάστηκε καθοριστικά από την ανδρική ισχύ, την αντρική δημιουργία και τις αντρικές δομές.

Η θεωρία του φύλου αναγνωρίζει ισοδύναμο δυναμικό στα δύο φύλα, ενώ παράλληλα δέχεται και τις διαφορές τους. Η θεωρία του φύλου είναι ευρύτερη θεωρία σε σχέση με το φεμινισμό: περιλαμβάνει τον άνδρα, τη γυναίκα και το παιδί. Ερευνά την κοινωνική οργάνωση των διαφορών των δύο φύλων, εγγενών και επίκτητων/κατασκευασμένων. Η πιο σημαντική, δηλαδή, πρόοδος της φεμινιστικής θεωρίας είναι το γεγονός ότι η σχέση των δύο φύλων έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης, ανάλυσης και αφορμή έντονου προβληματισμού.⁴

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επιστημόνουμε ότι αυτό που ονομάζουμε φύλο στη γλώσσα μας, στην αγγλική γλώσσα αποδίδεται με δύο διαφορετικούς όρους: ως gender και ως sex. Ο όρος sex αφορά στη βιολογική διαφορά, που διαχωρίζει τους ανθρώπους σε δύο κατηγορίες. Σχετίζεται με τη φύση. Αντίθετα ο όρος gender δεν αναφέρεται σε άνδρες και γυναίκες *per se*, αλλά στην ιδεολογική και υλική σχέση μεταξύ τους, η οποία ιστορικά υπήρξε μία άνιση σχέση. Δεν είναι ένα βιολογικό δεδομένο, αποτέλεσμα των διαφορετικών σεξουαλικών χαρακτηριστικών των δύο φύλων (sexes). Το gender θεωρείται μία σύλληψη και κατόπιν κατασκευή, η οποία διαμορφώνει και τελικά περιορίζει τους ποικίλους τρόπους ύπαρξης του ανθρώπου, άνδρα και γυναίκας. Είναι το αποτέλεσμα μίας κοινωνικής διαδικασίας υποταγής, μία κοινωνικά κατασκευασμένη ανισότητα ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα. Σύμφωνα με ορισμένους θεωρητικούς του φεμινισμού, ο όρος θηλυκότητα (femininity) είναι μειωτικός, διότι παραπέμπει σε αδυναμία και έχει επιβληθεί, δεν είναι, δηλαδή, εγγενές χαρακτηριστικό. Μπορεί, δηλαδή, να αποδοθεί, ως ιδιότητα, σε οποιονδήποτε. Μόνο για τις γυναίκες όμως θεωρείται φυσικός. Τα όρια του gender είναι επιδεκτικά αλλαγών, μεταβολών και ανασχεδιασμού, από τη στιγμή που δεν

⁴ <http://www.feminista.com/v3n3/handrahan.html>

είναι κάτι το φυσικό, αλλά προϊόν ανθρώπινης δημιουργίας. Ο όρος gender θα μπορούσε ενδεχομένως να αποδοθεί στην ελληνική γλώσσα με τον όρο γένος (ανδρικό και γυναικείο γένος, ως προϊόντα του ανθρώπινου μυαλού, όχι της φύσης).

Η θεωρία του φύλου είναι λοιπόν η συνέχεια, η βελτιωμένη έκδοση της φεμινιστικής θεωρίας. Ο φεμινισμός ξεκίνησε με την αναγνώριση και την κατανόηση της θέσης της γυναίκας. Η θεωρία του φύλου με τη σειρά της είναι το επόμενο βήμα. Επιδιώκει να κατανοήσει τους ρόλους, τη σημασία, τις επιπτώσεις και το δυναμικό των διαδράσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Συνολικά, η θεωρία του φύλου αποτελεί τη σύνθεση τριών φαινομένων, που προκύπτουν από την συμμετοχή γυναικών σε ερευνητικά projects. Αυτά είναι τα εξής: α) οι ζωές των γυναικών, β) οι ζωές των ανδρών και γ) οι διαδράσεις και τα προϊόντα από τη σύγκλιση άνδρα/γυναίκας και ανδρισμού/θηλυκότητας. Αυτός είναι ο σύνδεσμος μεταξύ φεμινιστικής θεωρίας και θεωρίας του φύλου. Στόχος παραμένει η ανάπτυξη θεωριών και μεθόδων, ικανών να οδηγήσουν σε μία αποδεκτή μετα-ιδεολογία του φύλου στο πλαίσιο της επιστημονικής κοινότητας. Η μελέτη του φύλο/gender, στηριζόμενη πάντα στη φεμινιστική θεωρία, μπορεί να βελτιώσει σημαντικά τις ζωές ανδρών και γυναικών μέσω κοινωνικών ερευνητικών σχεδίων.⁵

⁵ Ibid

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Α. ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Τα τελευταία 20 χρόνια ζητήματα σχετικά με το φύλο έχουν κερδίσει σημαντική αναγνώριση εντός των κοινωνικών επιστημών. Η μόνη εξαίρεση, μέχρι πρότινος, υπήρξε ο τομέας των διεθνών σχέσεων. Εγείρεται λοιπόν το ερώτημα γιατί εμφάνιζε ο συγκεκριμένος τομέας επί τόσο μακρό διάστημα ανοσία στη θεωρία του φύλου.

Ένας σημαντικός λόγος ήταν η κυριαρχούσα ανησυχία σχετικά με τα όρια και τις παραμέτρους των διεθνών σχέσεων ως “πειθαρχίας”. Θεωρητικοί των διεθνών σχέσεων ερίζουν, επιπλέον, και για τα όρια μεταξύ “εθνικού” και “διεθνούς”. Στο βαθμό που αποδέχονται τον παράγοντα του φύλου, έσπευδαν να τον κατατάξουν στα εθνικά προβλήματα, ως δευτερεύοντα στις διεθνείς σχέσεις. Εξάλλου οι διεθνείς σχέσεις παραδοσιακά ασχολούνταν με ζητήματα “υψηλής πολιτικής” και εκ πρώτης όψεως τα ζητήματα του φύλου φαίνεται να αποτελούν, κατεξοχήν, μέρος της “χαμηλής πολιτικής”. Η αντίληψη αυτή ενισχύθηκε από το γεγονός ότι οι θεσμοί “υψηλής πολιτικής”–υπουργεία αμύνης και εξωτερικών–υπήρξαν ανέκαθεν ανδροκρατούμενοι.

Η πεποίθηση ότι το φύλο είναι ασύμβατη κατηγορία στις διεθνείς σχέσεις ενδυναμώθηκε και για λόγους θεσμικής αδράνειας: η τάση για διδασκαλία του ίδιου πάντα αντικειμένου και ο περιορισμός της έρευνας σε επιστήμες “κανονικές” είναι εγγύηση για αποφυγή επιπλέον κόπου, αλλά και ευθύνης. Ενώ οι διεθνείς σχέσεις δεν κωλύονταν να δανείζονται στοιχεία από επιστήμες, όπως η φιλοσοφία και οι πολιτικές επιστήμες, εντούτοις αγνοούσαν άλλες, και κυρίως όσες έληγαν σε –ισμός με προεξάρχοντα τον φεμινισμό.⁶

Η πιο σημαντική όμως αιτία για την απουσία των γυναικών από τις διεθνείς σχέσεις είναι η επικρατούσα πεποίθηση ότι οι διεθνείς σχέσεις είναι ουδέτερες ως προς το φύλο, ότι αφορούν τις γυναίκες όσο ακριβώς αφορούν και τους άνδρες. Άρα, σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι διεθνείς διαδικασίες και διεργασίες δεν έχουν επίπτωση ούτε στη θέση και το ρόλο της γυναίκας στην κοινωνία, ούτε στις σχετικές θέσεις ανδρών και γυναικών. Επιπλέον, θεωρείται ότι οι διεθνείς σχέσεις δεν

⁶ Margot Light and Fred Halliday, *op. cit.*

επηρεάζονται από θέματα που προσιδιάζουν στο γυναικείο φύλο. Εν ολίγοις, η σφαίρα του φύλου και η αντίστοιχη των διεθνών σχέσεων λαμβάνονται, κατά την άποψη των θεωρητικών των Δ.Σ., ως μη τεμνόμενες σε κανένα σημείο, ως άσχετες μεταξύ τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλοί μελετητές, ενώ υποστήριζαν τις διεκδικήσεις των γυναικών σε εθνικό/εσωτερικό επίπεδο, ταυτόχρονα αδυνατούν να δουν πιθανό σύνδεσμο μεταξύ διεθνών σχέσεων και φύλου.⁷

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι και από πλευράς φεμινιστών υπήρξε καθυστέρηση στην ενασχόληση τους με τις διεθνείς σχέσεις. Το πρωταρχικό τους ενδιαφέρον ήταν η καταπίεση των γυναικών, αναζητούσαν τις αιτίες και τις λύσεις στις διαπροσωπικές σχέσεις και εντός της εθνικής κοινωνίας, αγνοώντας έτσι ουσιαστικά το διεθνές σύστημα. Όποτε δημοσιεύονταν λοιπόν ανάλυση με βάση το φύλο, εστίαζε κατά κανόνα στο εσωτερικό των κρατών.⁸

B. Οι τρεις κύριες προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων

Προτού μελετήσουμε αναλυτικά τη σχέση φύλου και διεθνών σχέσεων θα πρέπει να κάνουμε μία περιεκτική αναφορά στις βασικές προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων. Η αναφορά αυτή είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση και τη διάκριση ορισμένων εννοιών, σημαντικών για την παρούσα εργασία.⁹

A. Ρεαλισμός

Ο ρεαλισμός, ιδιαίτερα υπό την αρχική του έκφανση, αποτελεί μία συνολική διατύπωση των απόψεων περί διεθνών σχέσεων από τους κλασικούς του ρεαλισμού, με κυριότερους τους Θουκυδίδη, Μακιαβέλι, Χόμπς. Έννοιες-κλειδιά στον ρεαλισμό είναι η ισχύς και η διεθνής αναρχία. Η προσέγγιση διατηρεί και σήμερα ένα μέρος της επιρροής της (ειδικά σε διπλωμάτες και πολιτικούς), γεγονός που δύσκολα δικαιολογείται αν λάβουμε υπ' όψιν τις αρκετές άκαμπτες θέσεις της.

⁷ Ibid

⁸ Ibid

⁹ Η συζήτηση που ακολουθεί στηρίχθηκε στα εξής βιβλία: α)Θ. Κουλουμπής, *Διεθνείς Σχέσεις: Εξουσία και Δικαιοσύνη*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1995, β) Θ. Κουλουμπής – Δ. Κώνστας, *Διεθνείς Σχέσεις: Μία συνολική προσέγγιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1985, γ) Αλέξης Ηρακλείδης, *Η Διεθνής Κοινωνία και οι Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων – Μία Κριτική Περίληψη*, Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρη, 2000, δ) Paul R. Kottl and Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*, Boston, Allyn Bacon, (3^η έκδοση) 1999

Οι βασικές θέσεις του ρεαλισμού είναι οι εξής πέντε:

1. Ο κεντρικός ρόλος των κρατών, ως κύριων δρώντων στις διεθνείς σχέσεις.
2. Ο σημαντικός ρόλος της ισχύος, ως κύριου παράγοντα για την ασφάλεια-επιβίωση των κρατών και για την ειρήνη. Η σαφής διάκριση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Η εξωτερική κοινωνία, σε αντίθεση με την εσωτερική, είναι «αναρχική», δεν έχει, δηλαδή, ανώτερη αρχή ή αποτελεσματικούς θεσμούς.
3. Η σύλληψη των κρατών στο διεθνές σύστημα ως ενιαίων και ορθολογικών δρώντων που ενεργούν με βάση το εθνικό συμφέρον.
4. Η επικράτηση και διαιώνιση των συγκρούσεων στις διεθνείς σχέσεις αντί της συνεργασίας.

Μία βασική διάκριση του ρεαλισμού είναι αυτή ανάμεσα στον άκαμπτο ή δογματικό και στον ευέλικτο ή ήπιο ρεαλισμό. Ο πρώτος αποδίδει τεράστια σημασία στην ισχύ (τη στρατιωτική κυρίως) και στην αποτελεσματικότητα της πολιτικής αυτής, σε βαθμό που αγγίζει την υπερβολή. Σύμφωνα με αυτόν, το διεθνές σύστημα ιεραρχείται με βάση την ισχύ. Ο δεύτερος έχει μεν κρατικοκεντρική οπτική, αλλά έχει ευρύτερη αντίληψη της έννοιας της ισχύος. Υποστηρίζει ότι η αναρχία είναι μερική και ότι οι κανόνες και οι θεσμοί δεν είναι αμελητέοι. Κυριότεροι εκπρόσωποί του είναι οι Kaplan, Herz, Holsti και Bull. Για την άσκηση εξωτερικής πολιτικής και εθνικής στρατηγικής υπάρχουν, κατά συνέπεια, από πλευράς ρεαλισμού δύο διαφορετικές συνταγές. Κατά την πρώτη, η πολιτική της ισχύος είναι αυτή που πείθει, επηρεάζει και επιβάλλεται. Κατά τη δεύτερη, στόχος είναι η πολιτική του εφικτού με βάση τον πραγματισμό και μία πολύ πιο διευρυμένη και λιγότερο στρατιωτική έννοια της ισχύος και της ασφάλειας.¹⁰

Αξίζει να σημειωθεί ότι η μακροβιότητα του ρεαλισμού στον κλάδο οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ήπια εκδοχή του. Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι οι πέντε βασικές θέσεις του ρεαλισμού μπορούν να ερμηνευτούν με διαφορετικό τρόπο, ανάλογο με την προτιμώμενη εκδοχή του.¹¹

Σήμερα διακρίνουμε πέντε εκφάνσεις-τάσεις του ρεαλισμού, δύο άκαμπτες και τρεις ευέλικτες.

Οι δύο άκαμπτες είναι οι εξής:

¹⁰Ibid

¹¹ Ibid

- Ο αρχικός άκαμπτος ρεαλισμός του Morgenthau, που θεωρείται ότι έχει τις ρίζες του στο Θουκυδίδη (στο διάλογο Αθημαίων-Μηλίων) και στον Hobbes (εγγενής επιθετικότητα της ανθρωπότητας).
- Ο νεορεαλισμός ή δομικός ρεαλισμός (Waltz, Giplin, Krasner, Grieco, Walt κ.ά.) με ρίζες στο Θουκυδύδη και στο Rousseau.

Οι τρεις ευέλικτες εκδοχές είναι οι ακόλουθες:

- Ο πρακτικός ρεαλισμός (Carr, Aron) που στηρίζεται κατά κύριο λόγο στο Machiavelli.
- Ο ρασιοναλιστικός ή φιλελεύθερος ρεαλισμός (Wight, Bull, Herz, Holsti), ο οποίος επηρεάστηκε σαφώς από τις θέσεις του Grotius (ολλανδού ουμανιστή, θεμελιωτή του Διεθνούς Δικαίου), και πιστεύει ότι υπάρχουν κανόνες που διέπουν, έστω και μερικά, την ειρήνη και τον πόλεμο.
- Ο «συγκυριακός» (contingent) ή ήπιος δομικός ρεαλισμός (Busan, Glaser), που αποτελεί μετεξέλιξη του δομικού και φιλελεύθερου ρεαλισμού, με επιρροές από τον νεοφιλελευθερισμό και την κριτική προσέγγιση.

B. Πλουραλισμός ή νέο-φιλελευθερισμός

Οι βασικές θέσεις του πλουραλισμού δεν είναι εξίσου ευδιάκριτες με αυτές του ρεαλισμού. Υπάρχουν διάφορες τάσεις και σχολές. Παρά τις διαφορές που υπάρχουν, όμως, στο πλαίσιο του, μπορούμε να εντοπίσουμε κάποια κοινά σημεία στις επιμέρους προσεγγίσεις, τα οποία διατυπώνονται με τη μορφή αντιλόγου και κριτικής στο ρεαλισμό. Σύμφωνα με τον πλουραλισμό, λοιπόν, ο κόσμος είναι πολύ πιο σύνθετος απ' ό,τι παρουσιάζεται στο ρεαλισμό. Δεν είναι υποχρεωτικά αναρχικός, ούτε επικρατεί ο ανταγωνισμός και η ισχύς, παρά μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις. Οι διεθνείς σχέσεις λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας κοινωνίας, στην οποία πέρα από τον ανταγωνισμό μεταξύ των δρώντων απαντάται και συνεργασία. Η επιθετικότητα και η αναζήτηση της ισχύος δεν είναι εγγενή στοιχεία στον άνθρωπο ή στα κράτη, αλλά προϊόντα συγκεκριμένων συνθηκών. Και σίγουρα δεν αποτελούν τη μόνη ή την πλέον αποτελεσματική στρατηγική. Το διεθνές σύστημα δεν είναι μία κρατικοκεντρική κοινωνία, αλλά μία κοινωνία πολυκεντρική, με διάφορους δρώντες, κυβερνητικούς, υπο-κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς εθνικούς ή διεθνείς δρώντες. Υπάρχει έντονη και αποτελεσματική δραστηριότητα των διεθνών οργανισμών ή τμημάτων αυτών ή εκπροσώπων τους, όπως ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ, ο Πρόεδρος της Επιτροπής της Ε.Ε. κλπ. Σημαντική κρίνεται και η

δραστηριότητα των διεθνών μη κυβερνητικών οργανισμών (Greenpeace, Διεθνής Αμνηστία, η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού. Ταυτόχρονα αυξάνεται και η διεθνής διάσταση επαναστατικών οργανώσεων, απελευθερωτικών και αποσχιστικών κινήματων. Σε θέματα πολιτικά, οικονομικά, περιβαλλοντικά, αλλά και αμυντικά η ημερήσια διάταξη τίθεται όλο και περισσότερο από μαζικά κοινωνικά κινήματα και λιγότερο από κυβερνήσεις. Αναφορικά με τη διάκριση εσωτερικού και διεθνούς, που πραγματοποιεί ο ρεαλισμός, ο πλουραλισμός είναι της άποψης ότι ο κόσμος σήμερα είναι τόσο περίπλοκος, που συχνά είναι αδύνατη η διάκριση του εθνικού από το διεθνές.¹²

Στον πλουραλισμό εντοπίζονται σήμερα τέσσερις κύριες τάσεις:

1. Νεοφιλελεύθερος διεθνισμός

Βασική του θέση είναι ότι η ειρήνη που υπάρχει μεταξύ των προηγμένων, δημοκρατικών κρατών, αποτελεί το πρότυπο για μία παγκόσμια ειρήνη (Doyle, Russett, Rummel, Fukuyama). Η άποψη αυτή έχει τις ρίζες της στον Καντ, ο οποίος πίστευε ότι οι δημοκρατίες είναι πιο φιλειρηνικές από τα απολυταρχικά καθεστώτα.

2. Νεο-ιδεαλισμός

Ο νεο-ιδεαλισμός υποστηρίζει την ουσιαστική δημοκρατικοποίηση των διεθνών θεσμών στο σύνολό τους και την ισχυροποίηση μιας παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών, η οποία να είναι ανεξάρτητη από τα κράτη και τα διεθνή συμφέροντα (Falk, Held, Bobbio, Mendlowitz). Σύμφωνα με την τάση αυτή, τα κοινωνικά κινήματα και η κοινωνία των πολιτών δεν έχουν αντιληφθεί ακόμη τις δυνατότητές τους στην προαγωγή της παγκόσμιας δικαιοσύνης, του δικαίου, της περιβαλλοντικής βελτίωσης και της αντιμετώπισης του ολοένα αυξανόμενου χάσματος πλούσιου Βορρά και φτωχού Νότου. Ο νεοφιλελεύθερος διεθνισμός κατακρίνεται από τον νέο-ιδεαλισμό, επειδή δεν φαίνεται να κατανοεί τα προβλήματα που προκαλούν οι οικονομικές πτυχές της παγκοσμιοποίησης, ιδιαίτερα σε ορισμένες μερίδες πληθυσμών. Ο νεο-ιδεαλισμός προτείνει ένα «κοσμοπολίτικο μοντέλο δημοκρατίας» με τη δημιουργία, σε πρώτη φάση, περιφερειακών κοινοβουλίων με ουσιαστικές αρμοδιότητες.

3. Ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός (κυρίως Keohane) φιλοδοξεί να αποτελέσει τη νέα ορθοδοξία στον ευρύτερο χώρο του πλουραλισμού, και φαίνεται ότι τουλάχιστον στις ΗΠΑ το έχει πετύχει. Οι κύριες θέσεις του μπορούν να συνοψιστούν στα ακόλουθα σημεία: α) οι βασικοί δρώντες στη διεθνή σκηνή

¹² Ibid

είναι τελικά τα κράτη, β) τα διεθνή καθεστώτα περιορίζουν τη διεθνή αναρχία και ανασφάλεια, γ) η ενοποίηση σε διακρατικό επίπεδο συνεχίζεται παρά τα διάφορα εμπόδια που παρουσιάζονται και δ) ως προς τα κίνητρα, τα κράτη είναι υπέρ της μεταξύ τους συνεργασίας, εφ' όσον είναι σίγουρο ότι από τη συνεργασία αυτή προκύπτουν οφέλη.

Όπως φαίνεται, ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός έχει πλησιάσει πολύ τις θέσεις του νεορεαλισμού, και είναι άξιο απορίας αν έχει να προσφέρει μία ουσιαστική εναλλακτική πρόταση στο χώρο της φιλελεύθερης παράδοσης.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η κύρια προσφορά του πλουραλισμού, πέρα από την αυστηρή κριτική που άσκησε στο ρεαλισμό, είναι η επεξεργασία της επίλυσης συγκρούσεων, η έννοια της νομιμοποίησης και η ιδέα περί ανθρώπινων κοινωνικών αναγκών, όρου απαραίτητου για την επίτευξη της ειρήνης.¹³

Γ. Στρουκτουραλισμός (ή κονστρουκτιβισμός)

Ο στρουκτουραλισμός έχει τις ρίζες του στο μαρξισμό και κυρίως στις λενινιστικές θέσεις περί ιμπεριαλισμού και στα παράγωγά τους. Στις διεθνείς σχέσεις άρχισε να κερδίζει έδαφος ως το τρίτο εναλλακτικό θεωρητικό παράδειγμα από τα τέλη της δεκαετίας του '70 ως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Δ. Μεταθετικισμός

Οι κύριες τάσεις εντός του μεταθετικισμού είναι οι εξής:

1. Κριτική θεωρία (Ashley, Cox),
2. Μετα-νεωτερικότητα ή μετα-μοντερνισμός (Der Derrian, Sharipo),
3. Κανονιστική θεώρηση (Walzer, Beitz, Barry),
4. Ιστορική κοινωνιολογία (Scocpol, Mann), η οποία κινείται στις παρυφές των διεθνών σχέσεων και για το λόγο αυτό δε θα μελετηθεί διεξοδικά, και τέλος,
5. Φεμινιστική θεωρία (Enloe, Tickner, Sylvester, Peterson κ.ά.).

Οι πέντε αυτές τάσεις έχουν πολλά σημεία διαφωνίας μεταξύ τους. Το σημείο όμως στο οποίο συμφωνούν όλες είναι η απόρριψη των βασικών θετικιστικών επιστημολογικών προτάσεων των άλλων σχολών και ιδιαίτερα η απόρριψη του ραελισμού. Κατακρίνουν επίσης εκείνες τις πρόσφατες μορφές του φιλελευθερισμού, που αντί να ασκούν κριτική στο ρεαλισμό, τείνουν να τον πλησιάσουν.

¹³ Ibid

Η διεθνής κανονιστική θεώρηση εστιάζει στο δέον των διεθνών σχέσεων, συχνά με έντονη ηθική χροιά. Παλαιότερα η οπτική αυτή βρισκόταν σε δυσμένεια, καθώς οι διεθνείς σχέσεις διαπνέονται από τον θετικισμό, και ειδικότερα από το ρεαλισμό, ο οποίος απορρίπτει κάθε έννοια ηθικής στη διεθνή πολιτική. Η κανονιστική θεώρηση καλύπτει παραδοσιακά θέματα, όπως η βία, ο πόλεμος και η ειρήνη, άλλα και σημαντικά θέματα, που θέτουν διεθνή ηθικά διλήμματα, όπως η διανεμητική δικαιοσύνη, η διεθνής και η ανθρωπιστική επέμβαση, η αυτοδιάθεση των λαών, ο ρόλος των μειονοτήτων, η αυτονομία των κρατών κ.ά. Οι θεωρητικοί αυτής της κατηγορίας βρίσκονται ουσιαστικά στο μεταίχμιο μεταξύ διεθνών σχέσεων, πολιτικής φιλοσοφίας και φιλοσοφίας του διεθνούς δικαίου.¹⁴

Η κριτική θεωρία εκκινεί από τις βασικές θεωρήσεις της Κριτικής Σχολής της Φρανκφούρτης. Η κριτική θεωρία στοχεύει στην ανάπτυξη των “γνωστικών αναγκών χειραφέτησης», στην εξασφάλιση της ελευθερίας από τα υπάρχοντα κοινωνικά δεδομένα, στην αναζήτηση των δυνατοτήτων ανεύρεσης υψηλότερων επιπέδων ανθρώπινης ελευθερίας στη δεδομένη χρονική περίοδο, στην κατασκευή μιας πολιτικής προσανατολισμένης προς την ορθολογική συναίνεση μεταξύ των ανθρώπων που θα αναδεικνύει την χειραφέτηση και την ανθρώπινη αυτονομία.

Η μετα-νεωτερική προσέγγιση εμπνέεται από τα έργα κλασικών μετα-νεωτερικών στοχαστών, όπως των Foucault και Derrida. Οι μετα-νεωτερικοί συγγραφείς έχουν βέβαια αρκετές διαφορές μεταξύ τους, όλοι όμως θα συμφωνούσαν ότι η μετα-νεωτερικότητα είναι η απόρριψη κάθε είδους “μετα-αφήγησης” (post-narrative).¹⁵ Απορρίπτονται, δηλαδή, οι θεωρίες που υποστηρίζουν ότι διαθέτουν τα θεμέλια της γνώσης, ότι έχουν ανακαλύψει (απόλυτες) αλήθειες για τον κόσμο, όπως ο μαρξισμός, η φροϋδική ψυχανάλυση κ.ά. Στον Derrida ο κόσμος είναι κατασκευασμένος σαν ένα κείμενο (δεδομένου ότι οι θεωρίες αποτυπώνονται σε κείμενο), υπό την έννοια ότι η ερμηνεία του κόσμου ανταποκρίνεται στην έννοια και τις δομές της γλώσσας. Αναλύει λοιπόν τον τρόπο κατασκευής των κειμένων και προτείνει ως στρατηγικές την αποδόμηση και τη “διπλή ανάγνωση”. Η αποδόμηση βασίζεται στη θέση ότι τα δήθεν σταθερά νοήματα και οι σχέσεις εντός της γλώσσας είναι στην ουσία κατασκευές, συχνά τοποθετημένες σε ιεραρχικά δίπολα (“μανιχαϊστικά”). Διά της αποδόμησης η κατασκευή αυτή θα αναδυθεί στην επιφάνεια και θα αποδειχθεί πως είναι κάθε άλλο παρά δεδομένο ή αντικειμενικό.

¹⁴ Ibid

¹⁵ Ibid

Στηριζόμενοι στα παραπάνω οι θεωρητικοί της μετα-νεωτερικότητας, αποδομούν το Λόγο της ισχύος-γνώσης σε θεματικές, όπως η διεθνής αναρχία, η ένοπλη βία, τα σύνορα, η κυριαρχία, η ταυτότητα, η ασφάλεια, η διπλωματία, η γεωπολιτική κ.ά. και προκύπτει το συμπέρασμα ότι τελικά δεν είναι τίποτα άλλο από κοινωνικές κατασκευές-αφηγήσεις.

Οι διάφορες τάσεις της μετα-νεωτερικότητας φιλοδοξούν να αντικαταστήσουν τις θετικιστικές προσεγγίσεις. Η συμβολή τους στις διεθνείς σχέσεις τα τελευταία δέκα χρόνια είναι πολύ σημαντική και δεν αμφισβητείται, δεν έχουν κατορθώσει όμως να κυριαχήσουν, όπως θα επιθυμούσαν. Ένα βασικό μειονέκτημα είναι οι πολλές και ουσιαστικές διαφωνίες μεταξύ τους. Ειδικά η μετα-νεωτερικότητα παρουσιάζει έλλειμμα στην πρακτική πλευρά, στο “διά ταύτα” στην άσκηση εξωτερικής πολιτικής. Κλασική κατηγορία εναντίον της είναι ότι είναι τόσο θεωρητική, ώστε δεν ανταποκρίνεται στον πραγματικό κόσμο. Η απάντηση των εκπροσώπων της είναι ότι τέτοιος κόσμος, πραγματικός, δεν υφίσταται έξω από τις ερμηνείες μας γι’ αυτόν.

Η συνολική εικόνα που προκύπτει από την εξέταση των ποικίλων προσεγγίσεων στις διεθνείς σχέσεις είναι μία εικόνα πολυδιάσπασης και θεωρητικής αντιπαλότητας. Προβαίνοντας σε μία απλουστευτική κατασκευή θα λέγαμε ότι οι αντικρουόμενες προσεγγίσεις μπορούν να χωριστούν σε δύο μεγάλα στρατόπεδα. Στο πρώτο υπάρχει ο θετικισμός (ρεαλισμός, νεοφιλελευθερισμός, κονστρουκτιβισμός) και στο δεύτερο ο μεταθετικισμός με τις επιμέρους εκφάνσεις του.

Γ. Φύλο και επιμέρους προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων

A) Ρεαλισμός και φύλο

Ο ρεαλισμός αποτελεί την βασική παράδοση της θεωρίας των διεθνών σχέσεων, δεν αφήνει όμως περιθώριο για να απατυχθεί στο πλαίσιο του μία θεώρηση των διεθνών σχέσεων, η οποία να περιλαμβάνει την διάσταση του φύλου. Είναι όντως απίθανο οι περισσότεροι εκπρόσωποι του ρεαλισμού να έκαναν λόγο για το φύλο.¹⁶ Ο Morgenthau, ο βασικός εκπρόσωπος του κλασσικού ρεαλισμού, ορίζει τη διεθνή πολιτική ως αγώνα για απόκτηση ισχύος, την οποία, με τη σειρά της, ορίζει ως την ικανότητα των εκπροσώπων ενός έθνους να ελέγχουν τη σκέψη και τις

¹⁶ Sandra Whitworth, “Gender in the Inter-Paradigm Debate”, *Millennium*, Vol. 18, No. 2, Summer 1989

πράξεις των εκπροσώπων ενός άλλου έθνους. Υποστηρίζει περαιτέρω ότι διεθνείς σχέσεις, που δεν τους απασχολεί η απόκτηση ισχύος, απλά δεν ασχολούνται με τη διεθνή πολιτική. Παραδείγματα διεθνών σχέσεων που δεν είναι διεθνής πολιτική, σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό, είναι οι δραστηριότητες των διεθνών οργανισμών, το εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών ανάμεσα σε κράτη και η συνεργασία κρατών για τη παροχή βοήθειας σε τρίτες χώρες, που επλήγησαν από φυσικές καταστροφές.¹⁷

Ο Kal Holsti επιχειρηματολογεί κατά της αυξανόμενης κατάτμησης και υπερειδίκευσης, που χαρακτηρίζει τον τομέα των διεθνών σχέσεων και κάνει έκκληση για επιστροφή στον πρωταρχικό σκοπό του κλάδου αυτού: την διερεύνηση των αιτίων του πολέμου και των όρων για ειρήνη, τάξη και ασφάλεια.¹⁸ Κατά την άποψη αυτή, οποιαδήποτε ανάλυση, που μελετά τη διάσταση του φύλου, δεν θα πρέπει να περιλαμβάνεται στις διεθνείς σχέσεις.

Οι ίδιοι οι εκπρόσωποι του ρεαλισμού σίγουρα δεν θα μελετούσαν το φύλο σε συνάρτηση με τον τομέα τους. Υπάρχει, ωστόσο, περιθώριο εντός της ρεαλιστικής θεωρίας από το οποίο δεν αποκλείεται αυτό το ενδεχόμενο. Δύο παραδείγματα στηρίζουν τον παραπάνω ισχυρισμό.

Το πρώτο παράδειγμα στηρίζεται στα γραφόμενα κλασσικών ρεαλιστών και συγκεκριμένα του Morgenthau, οι οποίοι αναγνωρίζουν ότι έννοιες, όπως το εθνικό συμφέρον, η ισχύς και το σύστημα των κρατών, αποκτούν συγκεκριμένο νόημα σε ορισμένο ιστορικό πλαίσιο υπό ορισμένους υλικούς και ιδεολογικούς περιορισμούς διά των πρακτικών και των αγώνων ατόμων, όπως π.χ. των διπλωματών. Μία τέτοια ερμηνεία του κλασσικού ρεαλισμού αναγνωρίζει ότι οι έννοιες είναι εξαρτημένες μεταβλητές, ότι κατασκευάζονται κοινωνικά και ότι ιστορικά είναι επιδεκτικές αλλαγής του νοήματός τους. Δεν γίνεται βέβαια ρητή αναφορά στο φύλο, μία τέτοια θεώρηση, ωστόσο, παρέχει χώρο για ανάλυση του φύλου στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων, καθώς το φύλο είναι κοινωνική και ιστορική κατασκευή.

Ενώ όμως ο κλασσικός ρεαλισμός αφήνει ένα επιστημολογικό περιθώριο για μία φεμινιστική προσέγγιση των διεθνών σχέσεων, οι οντολογικές του δεσμεύσεις στο κράτος και τους άνδρες-φορείς κρατικής εξουσίας (states and statesmen) τελικά την

¹⁷ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations*, Fifth Edition (New York: Alfred A. Knopf, 1978), pp. 9,12,29-30 in Sandra Whitworth, op. cit.

¹⁸ Kal Holsti, *The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory*, (Boston, MA: Allen and Unwin, 1985), pp. 139-140 in Sandra Whitworth, op. cit.

αποκλείουν. Επιπλέον, η έννοια της ισχύος, εντός του ρεαλισμού, επιτρέπει μόνο την ικανότητα για ανάληψη δράσης δια της δύναμης-επιβολής και του εξαναγκασμού.

Το δεύτερο παράδειγμα αποτελεί η νεο-ρεαλιστική θεωρία των καθεστώτων (regime theory).¹⁹ Τα καθεστώτα- regimes ορίζονται ως «αρχές, κανόνες, νόρμες και διαδικασίες λήψης αποφάσεων γύρω από τις οποίες συγκλίνουν οι προσδοκίες των δρώντων προσώπων».²⁰ Όπως ο ρεαλισμός, έτσι και η θεωρία των καθεστώτων προτείνει μία επιστημολογία, η οποία είναι πιο ερμηνευτική, στην οποία το νόημα δεν είναι κάτι το δεδομένο, αλλά συνιστάται δια των κοινών νοημάτων των διεθνών δρώντων. Και πάλι όμως, η οντολογική του δέσμευση στα κράτη ως πιο σημαντικών δρώντων στη διεθνή σκηνή αποκλείει μία ανάλυση του φύλου.

B) Πλουραλισμός και φύλο

Η πλουραλιστική προσέγγιση, σε αντίθεση με τον ρεαλισμό, εκ πρώτης όψεως δείχνει σχετικά ανοιχτή σε μία ενδεχόμενη ανάλυση του φύλου. Στα έργα των εκπροσώπων της είναι φανερή η επιθυμία και η προσπάθεια να διευρυνθεί το αντικείμενο της θεωρίας των διεθνών σχέσεων και να απομακρυνθεί αυτή από μία αυστηρή κρατο-κεντρική αντίληψη.

Η πιο σημαντική συνεισφορά του πλουραλισμού, η οποία και σήμαινε ρήξη με τις βασικές παραδοχές του ρεαλισμού, είναι η προοπτική της παγκόσμιας κοινωνίας.²¹ Οι πλουραλιστές δεν αναγνωρίζουν στα κράτη την αποκλειστική αρμοδιότητα να ασκούν διεθνή πολιτική. Αντίθετα, δέχονται την ύπαρξη και άλλων διεθνών δρώντων, μη κυβερνητικών, οι οποίοι συμμετέχουν σε ένα ευρύ δίκτυο διεθνών σχέσεων και συναλλαγών. Προβλήματα διεθνούς πολιτικής, όπως ο πόλεμος, η τρομοκρατία, οι εξοπλιστικοί ανταγωνισμοί, οι ιδεολογικές συγκρούσεις και ο λιμός εξετάζονται με άλλα, φαινομενικά άσχετα, προβλήματα, όπως ο αλκοολισμός, η χρήση ναρκωτικών ουσιών, το έγκλημα και οι φυλετικές συγκρούσεις, με την πεποίθηση ότι όλα τα παραπάνω έχουν κοινές αιτίες. Σύμφωνα με τον Burton, βασικό εκπρόσωπο του πλουραλισμού, οι συγκρουσιακές σχέσεις όλων των τύπων «έλκουν την καταγωγή τους» από την άρνηση των ανθρωπίνων αναγκών. Υποστηρίζει ότι οι τέτοιου είδους συγκρούσεις δεν γίνονται για κάποιο υλικό αγαθό ή

¹⁹ Sandra Whitworth, op. cit.

²⁰ Stephen Krasner, "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening variables" in Stephen Krasner (ed.) *International Regimes* (Ithaca, NY: Cornell university Press, 1983) in Sandra Whitworth, op. cit.

²¹ Ernie Keenes, Gregg Legare and Jean-Francois Rioux, "The Reconstruction of New-Realism from Counter-Hegemonic Discourse", Carleton University Occasional Papers (No. 14, Spring 1987), p. 15 in Sandra Whitworth, op.cit.

σύμβολο, το οποίο δεν μπορεί να διαμοιραστεί, αλλά για κάποιους κοινούς στόχους ή παγκόσμιες ανάγκες. Ο στόχος της επίλυσης των συγκρούσεων είναι να αποκαλύψει αυτές τις υποβόσκουσες συγκρούσεις, οι οποίες εμφανίζονται ως συγκρούσεις για σπάνιους πόρους.

Η επέκταση αυτή του πεδίου των διεθνών σχέσεων, που επιχειρείται από την πλουραλιστική θεωρία, φαίνεται να ανοίγει ένα ευρύτερο οντολογικό χώρο, σε σχέση με το ρεαλισμό, για προβληματισμό σχετικά με το φύλο. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο ουσιαστικά όμως αναιρείται από τη θεώρηση του Burton, επειδή αυτή είναι α-ιστορική και αρνείται τις υλικές βάσεις των συγκρούσεων, της ανισότητας και της ισχύος. Στην θεωρία του Burton περί επίλυσης συγκρούσεων οι γυναίκες, ως κατηγορία, μπορούν να εμφανιστούν σε συγκρούσεις για ασφάλεια και αναγνώριση, όπως θα εμφανιζόταν και οποιαδήποτε εθνική ομάδα. Με αυτήν την έννοια, αν εφαρμοζόταν η θεωρία του Burton στις γυναίκες, θα έμοιαζε πολύ με την αντίστοιχη των φιλελεύθερων φεμινιστών, θα είχε, δηλαδή, στόχο να εισαγάγει τις γυναίκες στις διεθνείς σχέσεις. Αυτού του είδους όμως η κατανόηση των συγκρούσεων και των ανθρωπίνων αναγκών πάσχει από τους περιορισμούς που χαρακτηρίζουν τον φιλελεύθερο φεμινισμό, αποτυγχάνει μ' άλλα λόγια να αναλύσει τα δομικά γνωρίσματα της καταπίεσης των γυναικών. Η προσέγγιση του Burton αγνοεί τις δομικού χαρακτήρα πηγές της ανισότητας και της σύγκρουσης και δίνει την εντύπωση ότι κάθε είδους σύγκρουση είναι μάλλον προϊόν λανθασμένων αντιλήψεων γύρω από την κοινωνική πραγματικότητα, παρά παράγωγο εντάσεων και ασυμβατοτήτων, συμφύτων με αυτή καθ' αυτήν την πραγματικότητα.²²

Θα λέγαμε, επομένως, ότι εντός του ρεαλισμού υπάρχει μεγαλύτερο περιθώριο για να διεξαχθεί συζήτηση με βάση το φύλο απ' ό, τι στον πλουραλισμό (υπό τον όρο βέβαια ότι κάτι τέτοιο δεν αποκλείεται σαφώς από τις επιστημολογικές του προτάσεις).

Γ) Κριτική θεωρία (κονστρουκτιβισμός) και φύλο

Η κριτική θεωρία είναι η πιο πρόσφατη στη μελέτη των διεθνών σχέσεων και παρέχει τις περισσότερες ελπίδες για ενσωμάτωση της ανάλυσης του φύλου στις διεθνείς σχέσεις.²³ Η θεωρία αυτή διατηρεί μία απόσταση από την κυρίαρχη τάξη και θέτει ερωτήματα ως προς το πώς προέκυψε η τάξη αυτή. Περιλαμβάνει μία θεωρία

²² John W. Burton, "World Society and Human Needs", p. 47 in M.Light and A.J.R. Groom (eds), *International Relations: A Handbook of Current Theory* (London: Frances Pinter, 1985), pp. 7-26 in Sandra Whitworth, op.cit.

της ιστορίας και αμφισβητεί την προέλευση και την νομιμότητα των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών. Μελετά το κοινωνικό και πολιτικό σύστημα ως όλον.²⁴

Είναι σαφές ότι μόνο μέσω μιας κριτικής του ρεαλισμού, όπως την ασκεί ο κονστρουκτιβισμός, μπορεί να νοηθεί μελέτη του φύλου στο πλαίσió του. Μειονέκτημα, ωστόσο, της τρίτης αυτής θεώρησης των διεθνών σχέσεων είναι ότι είναι αρκετά «νεαρή», όπως προαναφέρθηκε, με αποτέλεσμα να μην έχει αναπτύξει πλήρως όλο το «δυναμικό» της. Είναι χαρακτηριστικό ότι σχετικά πρόσφατα ξεκίνησε να μελετά τους παράγοντες της αλλαγής και άρα να ενσωματώνει την έννοια της ιστορικής μεταβλητότητας.

Έτσι, ενώ κατ' αρχάς φαίνεται ότι η κριτική θεωρία αφήνει μία δίοδο για τη μελέτη του φύλου, το γεγονός ότι δεν έχει αναπτυχθεί πλήρως μάλλον την αναβάλλει για αργότερα. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ένα τέτοιο ενδεχόμενο δεν θα σήμαινε την εισαγωγή της θεωρίας του φύλου στις κύριες τάσεις (mainstream) των διεθνών σχέσεων, αφού και η ίδια η κριτική θεωρία κινείται στην περιφέρεια των διεθνών σχέσεων.

Τέλος, παρά το ότι η κριτική θεωρία εμφανίζεται πιο φιλόξενη από τις υπόλοιπες δύο για τη μελέτη του φύλου, κανείς από τους εκπροσώπους της δεν έλαβε σοβαρά υπ' όψιν τη διάσταση του φύλου.

Σύμφωνα με τον ορισμό του Μαρξ, όπως επισημαίνει η Nancy Fraser, κριτική θεωρία είναι η “αυτο-διευκρίνιση των αγώνων και των επιθυμιών μίας εποχής”.²⁵ Επειδή ένας από τους πιο σημαντικούς αγώνες της εποχής μας είναι αυτός των γυναικών, η κριτική θεωρία δεν είναι άξια του ονόματός της, αν δεν αναπτύξει στους κόλπους της μία ανάλυση του φύλου.

Η σχέση μεταξύ κριτικής θεωρίας και φεμινιστικής θεώρησης των διεθνών σχέσεων θα πρέπει να είναι αμφίδρομη. Η αλληλοεπιρροή και ο αμοιβαίος εμπλουτισμός τους θα αποβεί ωφέλιμος και για τις δύο προσεγγίσεις. Η φεμινιστική άποψη ότι «οι γυναίκες γίνονται, δεν γεννιούνται» μπορεί να επεκταθεί αναλογικά στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων, ως δημιουργήματος της κοινωνίας. Η έρευνα της κοινωνικής κατασκευής του νοήματος, που διεξάγεται από την φεμινιστική ανάλυση, μπορεί να εφαρμοστεί σε μία μεγάλη ποικιλία παραδοσιακών αντικειμένων

²³ Sandra Whitworth, op. cit.

²⁴ Mark Hoffman, “Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate”, *Millennium*, Vol. 16, No. 2, Summer 1987, pp. 231-249 in Sandra Whitworth, op. cit.

μελέτης των διεθνών σχέσεων (διεθνείς οργανισμοί, μιλιταρισμός, το σύστημα των κρατών κ.ά.).

Το επόμενο βήμα, λοιπόν, στη θεωρία των διεθνών σχέσεων δεν θα είναι απλά μία κριτική προσέγγιση, αλλά μία κριτική και φεμινιστική προσέγγιση.²⁶

²⁵ Nancy Fraser, “What’s Critical About Critical Theory? The Case of Habermas and Gender” in S. Benhabib and D. Cornell, (eds.), *Feminism and Critique* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1987), pp. 31-55 in Sandra Whitworth, *op. cit.*

²⁶ Sandra Whitworth, *op. cit.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Τα επίπεδα μελέτης του φύλου και των διεθνών σχέσεων

Το φύλο και οι διεθνείς σχέσεις μπορούν να μελετηθούν σε δύο επίπεδα: α) οι γυναίκες ως κατηγορία και β) το φύλο ως επιστημολογία. Το δεύτερο επίπεδο περιλαμβάνει αναλύσεις φεμινιστικών επιστημολογιών, φεμινιστικές κριτικές παραδοσιακών θεωρήσεων των διεθνών σχέσεων και φεμινιστικές θεωρήσεις των διεθνών σχέσεων. Είναι μάλλον πιο εύκολο να ξεκινήσει η μελέτη των ως άνω σχέσεων με το πρώτο επίπεδο, καθώς αυτό είναι και το πλέον «αναγνωρίσιμο».

A. Οι γυναίκες ως κατηγορία

Αυτό το επίπεδο ανάλυσης φύλου και διεθνών σχέσεων εντάσσει τη μελέτη των γυναικών ως διεθνών δρώντων, ως αντικειμένων και θυμάτων της ανδρικής κυριαρχίας στη διεθνή σφαίρα. Επιπλέον, εξετάζει τα αίτια της παραδοσιακής απουσίας γυναικών από τον χώρο της πολιτικής και των διεθνών σχέσεων.

Οι κλασικοί πολιτικού φιλόσοφοι είτε αγνοούσαν τις γυναίκες είτε τους “ανέθεταν” κατώτερους ρόλους. Από τον Αριστοτέλη, το Σωκράτη και τον Πλάτωνα έως τον Μακιαβέλι, τον Ρουσσώ, τον Χομπς, τον Λοκ, τον Χέγκελ, τον Νίτσε, τον Μίλλ, τον Μαρξ και τον Ένγκελς όλοι έχουν δεχτεί τα πυρά της φεμινιστικής κριτικής, επειδή από τις μελέτες, τις αναλύσεις και τα συμπεράσματα τους ουσιαστικά απουσιάζει ο μισός πληθυσμός. Σύμφωνα με τη φεμινιστική θεωρία και τη θεωρία του φύλου το γεγονός αυτό εγείρει ζητήματα αξιοπιστίας των παραδοχών, που έχουν προκύψει και αποτελούν και σήμερα θεμέλιο της δυτικής σκέψης.

Οι φιλόσοφοι αποκλείουν τις γυναίκες από την πολιτική διαχωρίζοντας την ιδιωτική από τη δημόσια σφαίρα. Η δεύτερη υπήρξε εκτός της εμβέλειας των γυναικών, διότι δεν κατείχαν «κάρτα πρόσβασης», δεν τους είχε απονεμηθεί, δηλαδή, η ιδιότητα του πολίτη.

Η κεφαλαιώδης δυαδική φύση της δυτικής πολιτικής σκέψης, που αποκαλύπτεται από τις μελέτες των παραπάνω, έχει βαθιές επιστημολογικές επιπτώσεις και βοηθά στην εξήγηση της σιωπής των διεθνών σχέσεων στο θέμα του φύλου.

Ο τομέας της οικονομικής επιστήμης αναγνώρισε νωρίτερα, σε σύγκριση με τις διεθνείς σχέσεις, τις γυναίκες, αν και πρέπει να αναφέρουμε ότι οι κλασικοί

οικονομολόγοι τις αγνοούσαν.²⁷ Σύμφωνα με τον Pujol οι οικονομολόγοι δεν θεωρούσαν ότι οι γυναίκες ανήκαν στην οικονομική σφαίρα, παρά μόνον ως εξαιρέσεις.²⁸ Εξάλλου, ο λογικός άνθρωπος, ο *homo economicus*, θεωρούνταν ότι είναι ο άνδρας. Οι ιδιότητες του ανθρώπου, που σκέπτεται, που ψύχραιμα εξετάζει το συμφέρον του και με βάση το οποίο σχεδιάζει τις κινήσεις του προσιδίαζαν στον ανδρικό πληθυσμό.²⁹ Υπήρχαν όμως πρακτικοί λόγοι για την έρευνα του ρόλου των γυναικών στην εγχώρια οικονομία και των επιπτώσεων του ρόλου αυτού στη διμερή και πολυεθνική βοήθεια προς υποανάπτυκτες χώρες. Δεν αποτελεί, επομένως, έκπληξη το γεγονός ότι η μελέτη των γυναικών ως συμμετόχων στην οικονομική ανάπτυξη στηριζόταν σε λόγους σχετικούς με την διαμόρφωση πολιτικών και ότι σ' αυτό το πεδίο τουλάχιστον παρατηρείται διάδραση μεταξύ οικονομολόγων και φεμινιστριών αναλυτών.³⁰ Το έργο της Esther Boserup στον τομέα «γυναίκες και ανάπτυξη» είναι ίσως το καλύτερο παράδειγμα. Πρωτοεκδόθηκε το 1970 και αποκάλυψε ότι η «στρατολόγηση» γυναικών στον βιομηχανικό τομέα επιτάχυνε την οικονομική ανάπτυξη, ότι η σύγχρονη τεχνολογία κατά κύριο λόγο ευνόησε τους άνδρες, ενώ επιβάρυνε τις γυναίκες, από άποψη συνολικών υποχρεώσεων, και ότι αυτό αποτέλεσε τη συνειδητοποίηση της ανάγκης για παροχή εκπαιδευτικών ευκαιριών στις γυναίκες.³¹

Παρά το γεγονός ότι οι διεθνείς παράγοντες έχουν υιοθετήσει ποικίλες προσεγγίσεις στο θέμα του φύλου στο πλαίσιο των πολιτικών βοήθειας, ανισότητες στο επίπεδο του φύλου συνεχίζουν να υφίστανται. Ο λόγος είναι, εν μέρει, ότι ο εκσυγχρονισμός μάλλον σταθεροποίησε την πατριαρχία και επέκτεινε τον έλεγχο, που αυτή ασκούσε, καθώς οι γυναίκες είχαν περιορισμένη πρόσβαση στις πηγές και ελάμβαναν χαμηλούς μισθούς, ενώ ταυτόχρονα οι άνδρες συνέχεζαν να ελέγχουν την γυναικεία σεξουαλικότητα.³² Όσον αφορά δε τις γυναίκες της υπαίθρου, η αυξημένη

²⁷ Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

²⁸ Michelle Pujol, *Feminism and Anti-Feminism in early Economic Thought*, Aldershot, Edward Elgar, 1992 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

²⁹ Nancy Folbre and Haidi Hartmann, "The Rethoric of Self-Interest: Ideology and Gender in Economic Theory" in Arjo Klamer, Donald McCloskey and Robert M. Solow (eds) *The Consequences of Economic Rethoric*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 1988, p.184-203 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

³⁰ Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

³¹ Esther Boserup, *Woman's Role in Economic Development*, London, Earth... (?) Publications, 1989 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

³² Maria Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in thw International Division of Labour*, London and Atlantic Highlands, Zed Books, 1985 and Irene Ticker (ed.) *Persistent Inequalities: Women and World Development*, New York and Oxford, Oxford University Press, 1990 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

παραγωγικότητα χωρίς ανακούφιση από τις παραδοσιακές υποχρεώσεις των γυναικών, επέτεινε το βάρος, που επωμίζονταν.³³ Οι επιμένουσες όμως ανισότητες προκύπτουν επίσης από την «θηλυκοποίηση της φτώχειας» στον Τρίτο Κόσμο, η οποία αφορά: α) τις διαφορετικές επιπτώσεις, που έχει στα δύο φύλα, η πολιτική της προσαρμογής της υποδομής³⁴, καθώς και β) τις συνέπειες της παγκόσμιας ύφεσης στις γυναίκες.³⁵ Οι φεμινίστριες άσκησαν δριμυτία κριτική στις προκαταλήψεις από ανδρικής πλευράς, όπως αυτές αποτυπώνονται στις αναπτυξιακές πολιτικές και ήδη έχουν αρχίσει να προτείνουν νέες πολιτικές, οι οποίες ενισχύουν τις γυναίκες, επειδή δεν εμπεριέχουν προκαταλήψεις εναντίον τους. Όπως όμως τονίζει η Moser, το κύριο εμπόδιο για την ουσιαστική ενδυνάμωση των γυναικών και την ικανοποίηση των στρατηγικών, όσο και πρακτικών, αναγκών τους είναι η εχθρότητα των ανδροκρατούμενων κυβερνήσεων του Τρίτου Κόσμου απέναντι σε αλλαγές, που θα απέβαιναν εις όφελος των γυναικών.³⁶ Στην πράξη, οι ελπίδες των γυναικών ότι η εθνική ανεξαρτησία θα σήμαινε και ισότητα των δύο φύλων συνήθως διαψεύστηκαν οικτρά.

Οι γυναίκες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον αγώνα για εθνική απελευθέρωση και σε πολλά επαναστατικά και εθνικά κινήματα.³⁷ Πολλά εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα συμπεριέλαβαν στις διακηρύξεις και τα προγράμματά τους τις θέσεις των γυναικών και τις παρέσυραν να συμμετάσχουν στον αγώνα με την υπόσχεση ότι θα αποκομίσουν οφέλη (οι γυναίκες) μετά την επίτευξη του στόχου, πλην όμως σπάνια θυμήθηκαν τις υποσχέσεις αυτές όταν ήρθε η ώρα.³⁸ Ενώ οι γυναίκες επέδειξαν έντονη ενεργοποίηση κατά την Γαλλική και την επανάσταση των Μπολσεβίκων, παραδείγματος χάριν, δεν απέκομισαν καρπούς από τη συμμετοχή τους σ' αυτές.³⁹

Επί του θέματος αυτού η Molyneux ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει καμία εξ ορισμού αντίφαση μεταξύ των γυναικείων στόχων για χειραφέτηση και άλλων

³³ Deniz Kandiyoti, "Women and Rural Development Policies: the Changing Agenda". *Development and Change*, vol. 21, no. 1, 1990, pp. 5-22 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

³⁴ Hale Afshar and Carolyne Dennis (eds.) *Women and Adjustment Policies in the Third World*. London, Macmillan, 1992 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

³⁵ Lourdes Beneria and Shelley Feldman (eds) *Unequal Burden: Economic Crises, Persistent Poverty and Women's Work*. Boulder, San Francisco and London, Westview Press, 1992 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

³⁶ Carolyne Moser, *Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training*. London and New York, Routledge, 1993 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

³⁷ Kumari Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*. London and Atlantic Highlands, Zed Books, 1986 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

³⁸ Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

εθνικών στόχων. Το ζήτημα είναι αν τα γυναικεία αιτήματα ενσωματώνονται ή υποτάσσονται σε άλλους στόχους.⁴⁰

Όλα τα εθνικά κινήματα τείνουν να υποτάσσουν τις γυναίκες προβάλλοντας και επιβάλλοντας τελικά έναν ορισμό του γυναικειου ρόλου στην κοινωνία. Όπου ο εθνικισμός συνδυάζεται με τον ισλαμικό φονταμενταλισμό, οι γυναίκες κυριολεκτικά εξαφανίζονται πίσω από το τσαντόρ. Το θέμα των δικαιωμάτων των γυναικών έχει τοποθετηθεί και πάλι στην ημερήσια διάταξη λόγω της εγκαθίδρυσης θεοκρατικών καθεστώτων και την έξαρση του φονταμενταλισμού.⁴¹ Η Abdo τονίζει ότι οι φονταμενταλιστές, όποια και αν είναι η μορφή τους, τάσσονται εναντίον της ισότητας των τάξεων και των φύλων.⁴² Η Kandiyoti, από την άλλη πλευρά, υποστηρίζει ότι υπάρχουν ποικίλα συστήματα ανδρικής κυριαρχίας εντός του Ισλάμ και ότι οι γυναίκες χρησιμοποιούν διάφορες στρατηγικές ή πατριαρχικά «παζάρια» προκειμένου να επιτύχουν αύξηση της ασφάλειάς τους και βελτιστοποίηση των όρων ζωής τους.⁴³

Η σοσιαλιστική επανάσταση υποσχέθηκε πλήρη ισότητα στις γυναίκες. Επιπλέον, επρόκειτο για ένα διεθνές σχέδιο και, παρ' όλο που η διεθνής επανάσταση υπό την έννοια που την συνέλαβαν ο Μαρξ και ο Λένιν δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, εν τούτοις άλλα σοσιαλιστικά καθεστώτα βάσισαν τις πολιτικές τους απέναντι στις γυναίκες στο πρότυπο της Σοβιετικής Ένωσης. Γεγονός είναι ότι οι γυναίκες πέτυχαν νομική ισότητα και, ως ένα βαθμό, οικονομική ανεξαρτησία υπό καθεστώς σοσιαλισμού. Συνέχισαν όμως να κερδίζουν λιγότερα σε σχέση με τους άνδρες, τα ανώτερα κλιμάκια στην πολιτική, τις επιστήμες και την οικονομία παρέμεναν υπό τον έλεγχο των ανδρών και έπρεπε να φέρουν τριπλό φορτίο, καθώς η απορρόφησή τους στην παραγωγή προστέθηκε στις άλλες δύο ευθύνες τους, την αναπαραγωγή και τα οικειακά. Απογοητευμένες από τον σοσιαλισμό οι γυναίκες συμμετείχαν στις «βελούδινες επαναστάσεις», που τερμάτισαν τον κομμουνισμό, με τον ίδιο ενθουσιασμό με τον οποίο οι προηγούμενες αυτών συμμετείχαν στη σοσιαλιστική

³⁹ Sian Reynolds (ed.) *Women, States and Revolution. Essays on Power and Gender in Europe since 1789*. Brighton, Wheatsheaf and Amherst, University of Massachusetts Press, 1986 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁴⁰ Maxine Molyneux, "Mobilisation without Imancipation? Women's Interests, Thw State and Revolution in Nicaragua". *Feminist Studies*, vol. 1, no. 2, 1985, pp. 227-254 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁴¹ Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁴² *Alternatives*, Special Issue: Feminists Write International Relations, vol. 18, no. 1, 1993 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁴³ Deniz Kandiyoti, op. cit.

επανάσταση. Και πάλι, όμως, οι απαιτήσεις για οικονομική ανασυγκρότηση προηγήθηκαν εις βάρος των αναγκών των γυναικών. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική έχει μειωθεί αισθητά, ότι με την αυξανόμενη ανεργία (που πλήττει κατά κύριο λόγο τις γυναίκες) αυξήθηκε και η εξάρτησή τους από τους άνδρες. Άσχημα πλήττονται, επίσης, οι γυναίκες από τον πληθωρισμό και από τα προγράμματα λιτότητας, που υποτίθεται ότι εφαρμόζονται για την καταπολέμησή του.⁴⁴

A. 1. Πόλεμος, ειρήνη και φεμινισμός

Ένα μεγάλο μέρος του κεφαλαίου «φύλο και διεθνείς σχέσεις» καταλαμβάνει το ζήτημα της ειρήνης και του πολέμου, σε σχέση πάντα με τις γυναίκες. Είναι προφανής ο λόγος γιατί το θέμα αυτό έχει απασχολήσει τόσο έντονα τις φεμινίστριες κριτικούς των διεθνών σχέσεων.

Κατ' αρχάς αποτελεί κεντρικό άξονα της θεωρίας διεθνών σχέσεων. Είναι επόμενο λοιπόν οι φεμινιστική κριτική του ρεαλισμού να εστιάσει στον τρόπο σύλληψης του πολέμου και της ειρήνης από την πλευρά της κλασικής παράδοσης των διεθνών σχέσεων.

Το θέμα ειρήνης και πολέμου είναι όμως και αρκετά περίπλοκο, καθώς φέρνει στην επιφάνεια μία σειρά συνδεδεμένων ζητημάτων, και συγκεκριμένα το σύνδεσμο μεταξύ ανδρισμού και милитарισμού.⁴⁵ Τίθεται λοιπόν το ερώτημα: μπορούν οι γυναίκες να ταυτιστούν με τον πασιφισμό; Ή, με άλλα λόγια, μπορούμε να δημιουργήσουμε μία εξίσωση, όπου οι άνδρες ισοδυναμούν με πόλεμο και οι γυναίκες με ειρήνη;⁴⁶ Ή μήπως η παραδοσιακή γυναικεία αποχή από τη στρατιωτική σφαίρα αντανakλά απλώς τον ιστορικό τους περιορισμό στην ιδιωτική σφαίρα της οικίας; Αν οι γυναίκες ισοδυναμούν με ειρήνη, τότε και πάλι θα προκύψει ζήτημα «θηλυκοποίησης» της πολιτικής. Αν όμως οι παραπάνω συνειρμοί δεν είναι τίποτα παραπάνω από προϊόντα του ανθρώπου και όχι εγγενή χαρακτηριστικά, τότε η διχοτομία άνδρας-πόλεμος/γυναίκα-ειρήνη αντανakλά βαθιά ριζωμένα στερεότυπα, σαν αυτά που ανέκαθεν εμπόδιζαν την πλήρη έκφραση του δυναμικού και της προσωπικότητας της γυναίκας.⁴⁷

⁴⁴ Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁴⁵ Adam Jones, "Does gender make the world go round? Feminist critiques of international relations", *Review of International Studies*, 1996

⁴⁶ Mary K. Burguières, "Feminist Approaches to Peace: Another Step for Peace Studies", *Millennium*, 19:1, (1990), p.1 in Adam Jones, op. cit.

⁴⁷ Adam Jones, op.cit.

Πολλοί θεωρητικοί του φεμινισμού ισχυρίζονται ότι οι γυναίκες είναι πιο φιλειρηνικές από τους άνδρες, λόγω φύσης και ανατροφής. Ιδιαίτερα έντονα προβάλλεται η έννοια της μητρότητας, ως διαμετρικά αντίθετης με την έννοια της βίας και του πολέμου. Η άρνηση της βίας από πλευράς γυναικών θεωρείται, δηλαδή, φυσική προέκταση της μητρότητας.⁴⁸

Το πλέον κοινό μοτίβο στις φεμινιστικές αναλύσεις για τον πόλεμο και την ειρήνη απεικονίζει τον άνδρα ως μία υπερβατική επιθετική δύναμη στην κοινωνία και την ιστορία. Οι γυναίκες αντίθετα απεικονίζονται ως παρατηρητές ή θύματα των πολέμων, που προκαλούν οι άνδρες. Ιδιαίτερα έντονο υπήρξε το μοτίβο αυτό κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80. Η πυρηνική απειλή κατά τις δεκαετίες του '70 και '80 πυροδότησε μία σειρά κειμένων φεμινιστικής κριτικής, τα οποία ευθέως ή εμμέσως συνέδεαν το ανδρικό φύλο με το φαινόμενο του милитарισμού.⁴⁹ Το ζενίθ αυτού του «συρμού» υπήρξε η έκδοση του βιβλίου της Helen Caldicott το 1984 με τίτλο “Missile Envy” (Φθόνος πυραύλων), με το οποίο αποκήρυττε τον εξοπλιστικό ανταγωνισμό, χρησιμοποιώντας φροϋδικούς όρους.⁵⁰

Τρία χρόνια αργότερα η έκδοση ενός άλλου βιβλίου με τίτλο “Women and War” της Jean Bethke Elshtain έθεσε νέους όρους συζήτησης μεταξύ των φεμινιστών αναλυτριών σε θέματα ειρήνης και πολέμου, αμφισβητώντας τις απόψεις πολλών συναδέλφων της.⁵¹ Συγκεκριμένα, η Elshtain αρνήθηκε την ταύτιση γυναικών και ειρήνης και την προβολή των γυναικών ως ειρηνικών από τη φύση τους. Μεταξύ άλλων αναφέρει ότι οι πασιφίστριες είναι συντριπτικά λιγότερες από εκείνες τις γυναίκες που δεν στρατεύονται για ειρηνικούς σκοπούς. Αντιθέτως, συνεχίζει, η πλειονότητα των γυναικείων πληθυσμών υποστήριξε τους πολέμους των κρατών τους στη σύγχρονη Δύση. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα “συνενοχής” των γυναικών στους ανδρικούς πολέμους αναφέρει το κίνημα των σουφραζετών στην Αγγλία και την Αμερική κατά την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, το οποίο έσπευσε να ταχθεί με το μέρος της Αντάντ (οι σουφραζέτες μοίραζαν στους δρόμους άσπρα φτερά, σύμβολα δειλίας, σε μη ένστολους άνδρες).⁵² Σε άλλο έργο της η ίδια αναλύτρια παραθέτει τις περιπτώσεις εκατοντάδων μητέρων, συζύγων και φιλενάδων

⁴⁸ Margot Light and Fred Halliday, op. cit

⁴⁹ Adam Jones, op.cit

⁵⁰ Helen Caldicott, *Missile envy: The Arms Race and Nuclear War*, New York, 1985 in Adam Jones, op. cit,

⁵¹ Jean Bethke Elshtain, *Women and War*, Brighton, Harvester Press and New York, Basic Books, 1987 in Adam Jones, op. cit.

⁵² Ibid

των στρατιωτών, οι οποίες τους ζητούσαν να κατατροπώσουν τον εχθρό, ως δώρο/φόρο τιμής προς αυτές.⁵³ Η κεντρική θέση της Elshtain επί του ζητήματος αυτού είναι ότι και οι γυναίκες, αλλά και οι άνδρες “κατασκευάστηκαν” έτσι ώστε να παίζουν συγκεκριμένους ρόλους στους πολέμους. Ασκεί κριτική σε συναδέλφους της, οι οποίες, κατά τη γνώμη της, υιοθετούν και διαιώνίζουν με τη σειρά τους στερεότυπα κατηγοριοποίησης και απονομής αυστηρά οριοθετημένων ρόλων στα δύο φύλα, τα οποία εν τέλει είναι και πάλι επιζήμια για τις γυναίκες (π.χ. η γυναίκα, ως παροχέας στοργής, ως φορέας αποκλειστικά ευγενών συναισθημάτων και ανίκανη για βία). Θεωρεί, δηλαδή, ότι πολλές φεμινίστριες, άθελά τους, υιοθετούν στο λόγο τους πανάρχαια στερεότυπα, που θίγουν τις γυναίκες, ενώ ταυτόχρονα (νομίζουν ότι) προσπαθούν να απαλλάξουν τον κόσμο από αυτά.

Η συνολική δουλειά της Elshtain ενθάρρυνε την εμφάνιση μιας πιο αυτοκριτικής και σκεπτικιστικής τάσης στο χώρο της φεμινιστικής ανάλυσης της ειρήνης και του πολέμου. Τα τελευταία φεμινιστικά κείμενα εμπεριέχουν έντονο προβληματισμό σχετικά με τα αρχέτυπα, που απασχολούν την Elshtain. Διαφαίνεται η προσπάθεια σύγχρονων φεμινιστών αναλυτών τα αρχετυπικά αυτά στερεότυπα να μην ενσωματωθούν στο λόγο τους.

Στο ίδιο μήκος κύματος με την Elshtain, η Burguières τονίζει ότι οι γυναίκες δεν έχουν κανένα υπέρτερο ηθικό αίτημα στο να διεκδικούν αποκλειστικά για τον εαυτό τους τον ρόλο των φορέων ειρήνης.⁵⁴

Η Boulding, με τη σειρά της, προειδοποιεί εναντίον της χρήσης απλουστευτικών εξισώσεων αναφορικά με τα φύλα. Και τα δύο φύλα, υποστηρίζει, είναι ικανά να επιδείξουν φιλειρηνική αλλά και βίαια συμπεριφορά.⁵⁵

Πολλοί θεωρητικοί του φεμινισμού τονίζουν ότι η γλώσσα της ειρήνης και του πολέμου προϋποθέτει τη “συμβίωση” μεταξύ μαχητή και θύματος, ότι η θηλυκότητα και ο ανδρισμός είναι συμπληρωματικές ιδεολογικές κατασκευές και ότι γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης για την διεξαγωγή πολέμων.⁵⁶

Γεγονός είναι πάντως ότι οι φεμινιστικές προσεγγίσεις στο θέμα της ειρήνης και του πολέμου έχουν ραφιναριστεί τα τελευταία χρόνια, ακολουθώντας, όπως

⁵³ Jean Bethke Elshtain, “Sovereignty, Identity, Sacrifice”, in Peterson’s (ed.), *Gendered States*, p. 145 in Adam Jones, op. cit.

⁵⁴ Mary K. Burguières, op.cit.

⁵⁵ Eva Isaksson (ed.) *Women and the Military System*. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Whwatshaef, 1998 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁵⁶ Margot Light and Fred Halliday, op. cit

φαίνεται, παράλληλες πορείες με την ανάπτυξη του φεμινισμού ως κοινωνικού κινήματος.⁵⁷

B. Το φύλο/gender ως επιστημολογία

Μία κεντρική θέση του φεμινισμού είναι ότι η πολιτική επιστήμη πάσχει από πλήρη κώφωση απέναντι στις γυναίκες. Ο λόγος (discourse) της πολιτικής και των διεθνών σχέσεων αποκλείει τις γυναίκες τονίζοντας συγκεκριμένους ρόλους, κανόνες, γεγονότα και αποκλείοντας άλλα. Η δεσπόζουσα επιστημολογία του βασίζεται στον θετικισμό, ο οποίος αντανακλά ένα σύνολο εμπειριών, δυτικών και ανηκόντων μόνο στους άνδρες.⁵⁸ Επιπλέον, συστηματικά αποκλείει το ενδεχόμενο να είναι οι γυναίκες υποκείμενα ή παράγοντες γνώσης.⁵⁹ Μέχρι πρόσφατα η επιστημολογία χαρακτηριζόταν από μία μάλλον κανονιστική προσέγγιση, χωρίς την εμπειρική χρήση δεδομένων, θεσμών και καταστάσεων. Ο εμπλουτισμός μιας επιστημολογίας με στοιχεία για το γυναικείο φύλο, όταν αυτή χρησιμοποιεί ως κανόνα τον άνδρα, δεν συμβάλλει στην κατανόηση της γυναίκας, αλλά ούτε και την ερμηνεία της κατασκευής του φύλου/gender στις διεθνείς σχέσεις. Αυτό που απαιτείται είναι η ριζική επαναθεώρηση των παραδοσιακών κατηγοριών ανάλυσης.⁶⁰

Η ενασχόληση με την επιστημολογία, τους τρόπους γνώσης, ή, αλλιώς, με την θεωρία της γνώσης αποτελεί μία από τις πλέον πολύτιμες συμβολές του φεμινισμού. Η ιστορία της επιστημολογίας συνίσταται κατά ένα μεγάλο μέρος στην προσπάθεια να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αν η γνώση είναι δυνατή. Οι όροι, εντούτοις, υπό τους οποίους παράγεται γνώση παρέμεναν ανεξερεύνητοι. Ο φεμινισμός πρώτος ασχολήθηκε με τη μελέτη ζητημάτων, όπως ο τρόπος παραγωγής της γνώσης, το υποκείμενο παραγωγής της γνώσης και το εάν ο παραγωγός επηρεάζει το τελικό προϊόν. Η φεμινιστική θεωρία προσέδωσε μία νέα διάσταση στην επιστημολογία από την άποψη ότι κατέστησε σαφή την ύπαρξη μιας ριζικά διαφορετικής οπτικής των δύο φύλων.

Συγκεκριμένα, η Nancy Hartsock ισχυρίζεται ότι η θέση της γυναίκας και η «σκοπιά» της διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στον τρόπο παραγωγής, αλλά και στο είδος της παραγόμενης γνώσης. Η θεωρία αυτή κατέδειξε επίσης τη συνάφεια μεταξύ μέσων γνώσης και προϊόντος/αποτελέσματος της γνώσης. Υπονοώντας ότι η γνώση

⁵⁷ Adam Jones, *op. cit.*

⁵⁸ Margot Light and Fred Halliday, *op. cit.*

⁵⁹ Sandra Harding (ed) *Feminism and Methodology: Social Science Issues*. Milton Keynes, Open University Press and Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1987 in Margot Light and Fred Halliday, *op. cit.*

είναι υποκειμενική η standpoint theory σηματοδότησε την έναρξη της μετατόπισης του φεμινιστικού επιστημολογικού «παραδείγματος».⁶¹

Η Keller, σε ένα έργο της που επηρέασε αλλά και αμφισβητήθηκε πολύ, ισχυρίζεται ότι και το φύλο και η επιστήμη είναι κοινωνικά κατασκευασμένα. Ιχνηλατεί την εξέλιξη μοντέρνων θεωρήσεων της επιστήμης και υποστηρίζει ότι η εξισώση πνεύματος, ορθού λόγου και ανδρισμού, καθώς και οι διακρίσεις μεταξύ πνεύματος και φύσης, λογικής και συναισθημάτων, ανδρισμού και θηλυκότητας δεν είναι σταθερές ανά την ιστορία, αλλά, αντίθετως, μεταβάλλονται. Αναγνωρίζει ότι έχουν πανάρχαιες ρίζες, επισημαίνει, ωστόσο, ότι εδραιώθηκαν μόλις τον 17^ο αιώνα με το θρίαμβο της μηχανιστικής φιλοσοφίας και του διαχωρισμού που επήλθε μεταξύ εργασίας και οικίας, επιβεβλημένου ήδη από τα πρώτα στάδια του βιομηχανικού καπιταλισμού. Η εδραίωση της ως άνω πόλωσης παρήγε μία ιδεολογία του φύλου. Οι συλλήψεις περί ορθολογισμού και αντικειμενικότητας, καθώς και η επιθυμία για κυριαρχία επί της φύσης, αποτέλεσαν στηρίγμα α) για την ανάπτυξη μιας ειδικής θεώρησης της επιστήμης και β) για τη θεσμοποίηση ενός νέου ορισμού της έννοιας του άνδρα. Η πολιτική θεωρία κληρονόμησε αυτήν ακριβώς την θεώρηση της επιστήμης, και έτσι έδωσε προτεραιότητα στον ορθολογισμό και την αντικειμενικότητα, απαίτησε ξεκάθαρες αιτιακές σχέσεις, επέδειξε έλλειψη ανοχής στις έμμεσες προσεγγίσεις της γνώσης και, στο συμπεριφορικό τομέα, ζήτησε ποσοτικές μετρήσεις.⁶²

Η επιστημολογική πρόοδος του φεμινισμού συνεχίστηκε με τη σημαντική συνεισφορά της Sandra Harding. Η Harding αντέκρουσε την άποψη περί μίας μόνο οπτικής και βελτίωσε τη θέση της Hartsock. Η Harding βοήθησε στην πρόοδο της φεμινιστικής επιστημολογίας παραμερίζοντας τα προβλήματα της standpoint theory, τα κυριότερα από τα οποία είναι τα εξής: α) το γεγονός ότι η standpoint theory βασίζεται κατά πολύ στον μαρξισμό, ο οποίος βρίσκεται πλέον εκτός της “επιστημονικής μόδας”, β) η υπόθεση ότι οι γυναίκες είναι φύσει πιο κατάλληλες από τους άνδρες στο να παράγουν ακριβέστερη γνώση σχετικά με τις γυναίκες, και γ) η υπόθεση ότι υπάρχει μόνο μία φεμινιστική οπτική και ότι αυτή είναι απαραίτητως λευκή, μεσοαστική και δυτική, τοποθετώντας έτσι όλες τις άλλες γυναίκες εκτός του φεμινιστικού μοντέλου. Με αυτό τον τρόπο όμως η φεμινιστική θεωρία

⁶⁰ Margot Light and Fred Halliday, op. cit

⁶¹ <http://www.feminista.com/v3n3/handrahan.html>

αυτοαναιρείται. Παρ' όλα αυτά θα πρέπει να γίνει δεκτή η πρόοδος του φεμινισμού δια μέσου των συζητήσεων, που έλαβαν χώρα, ειδικά τα τελευταία χρόνια, και να αναγνωριστεί η συνεισφορά του σε επίπεδο προβληματισμού και ερεθισμού της σκέψης.

Η θεωρητική “διαμάχη” των Hartsock και Harding αποτέλεσε τη βάση της σύγχρονης φεμινιστικής θεωρίας, καθιστώντας σαφές ότι οι γυναίκες δεν γνωρίζουν καλύτερα, αλλά διαφορετικά από τους άνδρες.⁶³

Όποια επιστημολογία αν επιλέγουν οι θεωρητικοί του φεμινισμού, που προσεγγίζουν κριτικά τις διεθνείς σχέσεις, όλοι ανεξαιρέτως θέτουν έναν διττό στόχο: α) να αμφισβητήσουν τις θεωρίες των παραδοσιακών αναλυτών των διεθνών σχέσεων, καθώς και τις ιδέες, που αυτοί χρησιμοποιούν, οι οποίες αποκαλύπτουν τις προκαταλήψεις τους ως προς το φύλο και β) να αναπτύξουν φεμινιστικές θεωρήσεις και ερμηνείες των διεθνών σχέσεων. Πιστεύοντας ότι το κυρίαρχο παράδειγμα στις διεθνείς σχέσεις είναι ο ρεαλισμός, με την έννοια της ισχύος ως κεντρικό άξονα και την έννοια της ασφάλειας ως βασικό σκοπό, δόθηκε ιδιαίτερο βάρος στις έννοιες αυτές από τις φεμινίστριες αναλύτριες.⁶⁴ Παρακάτω αναφέρουμε κάποιες χαρακτηριστικές περιπτώσεις.

Η Tickner ξεκίνησε εκθέτοντας τις ανδρικές προκαταλήψεις στις έξι αρχές του ρεαλισμού του Morgenthau⁶⁵, ενώ αργότερα επέκτεινε την ανάλυσή της στα θέματα ασφάλειας και τη μεθοδολογία της ρεαλιστικής σχολής, καθώς και στον τρόπο, με τον οποίο αυτή απέκλειε τις γυναίκες.⁶⁶ Η Whitworth είναι της άποψης ότι ο ρεαλισμός θα μπορούσε να ενσωματώσει την έννοια του φύλου, αν δεν υπήρχε η οντολογική του δέσμευση απέναντι στο κράτος και τους πολιτικούς άνδρες (state and statesmen).⁶⁷ Η Elshtain επισημαίνει ότι ο ρεαλισμός δεν είναι το «μετερίζι» αποκλειστικά ανδρών αναλυτών, αφού ο ριζοσπαστικός φεμινισμός οφείλει πολλά

⁶² Evelyn Fox Keller, *Reflections on Gender and Science*, New Haven and London, Yale University Press, 1985 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁶³ <http://www.feminista.com/v3n3/handrahan.html>

⁶⁴ Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁶⁵ R. Grant and K. Newland (eds) *Gender and International Relations*. Milton Keynes, Open University Press and Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1991 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁶⁶ Ann J. Tickner, *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*, New York, Columbia University Press, 1992 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁶⁷ Sandra Whitworth, “Gender in the Inter-Paradigm Debate”. *Millennium*, vol. 18, no. 2, 1989, pp. 265-272

στις ιδέες των Μακιαβέλι και Χομπς.⁶⁸ Η Ferguson υποστηρίζει ότι οι γυναίκες συμμετέχουν σε ένα δίκτυο σχέσεων ισχύος και ότι ασκούν και οι ίδιες εξουσία. Ορίζει την ισχύ ως την δυνατότητα να κάνει κανείς κάτι, χωρίς την οποία (την ισχύ) δεν θα μπορούσε να το κάνει.⁶⁹ Η Jaquette τονίζει ότι οι γυναίκες είναι οι κύριοι διαιτητές και εφαρμοστές της νόμιμης εξουσίας και ότι έχουν πρόσβαση σε εξουσία χειραγώγησης και πειθούς.⁷⁰ Η Grant θεωρεί ότι οι γυναίκες έχουν διαφορετικούς, σε σύγκριση με τους άνδρες, τρόπους για αποφυγή του διλήμματος ασφάλειας, προτιμώντας τη συνεργασία και τη διαχείριση κρίσεων και συγκρούσεων από την αυτόνομη δράση σε καθεστώς αναρχίας. Η αυτονομία είναι, φυσικά, η βάση της έννοιας της κυριαρχίας. (sovereignty).⁷¹

Η καλύτερη συννήγορος της φεμινιστικής θέσης αποδεικνύεται η Enloe, η οποία ασκεί κριτική σε παραδοσιακούς ορισμούς της εθνικής ασφάλειας και αναλύει τους ρόλους των γυναικών – παροικούντων τα στρατόπεδα, ερευνώντας τη «διασταύρωση» μιλιταρισμού και γυναικών, από την πλευρά των τελευταίων.⁷² Σε ένα άλλο έργο της η Enloe αναπτύσσει τη θέση ότι η παραδοσιακή θεώρηση της διεθνούς πολιτικής απεικονίζει έναν κόσμο κατοικημένο μόνο από άνδρες και μάλιστα από άνδρες, που ανήκουν στην ελίτ. Στην ανάλυσή της για τα εθνικά κινήματα, τη διπλωματία, την επέκταση του μιλιταρισμού και το διεθνές χρέος περιγράφει έναν κόσμο, όπου, μεταξύ άλλων, υπάρχουν σύζυγοι διπλωματών, γυναίκες που εργάζονται εντός και γύρω από στρατιωτικές βάσεις και γυναίκες που ζουν σε καθεστώς οικονομικής λιτότητας. Οι φεμινίστριες ανέκαθεν ισχυρίζονται ότι το προσωπικό/ατομικό είναι πολιτικό (personal is political). Η Enloe καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το προσωπικό/ατομικό είναι και διεθνές.⁷³

⁶⁸ Jean Bethke Elshtain, *Women and War*, Brighton, Harvester Press and New York, Basic Books, 1987 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁶⁹ Kathy E. Ferguson, “Male-Ordered Politics: Feminism and Political Science” in Terence Ball (ed) *Idioms of Inquiry: Critique and Renewal in Political Science*. Albany, State University of New York Press, 1987, pp. 209-229 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁷⁰ Judith Hicks Stiehm (ed) *Women’s Views of the Political World of Men*. Dobbs Ferry, Transnational Publishers, 1984 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁷¹ R. Grant and K. Newland (eds) *Gender and International Relations*, op. cit.

⁷² Cynthia Enloe, *Does Khaki Become You? The Militarisation of Women’s Lives*. London, Pluto, 1983 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

⁷³ Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, London, Pandora Books, 1989 in Margot Light and Fred Halliday, op. cit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Christine Sylvester και J. Ann Tickner: Παρουσίαση των βασικών τους θέσεων

Στο σημείο αυτό θα μελετήσουμε τις κύριες θέσεις δύο διαπρεπών θεωρητικών του φεμινισμού, των Christine Sylvester και J. Ann Tickner. Το έργο τους αποτελεί πάντα σημείο αναφοράς σε κείμενα, τα οποία θίγουν το θέμα της φεμινιστικής επιστημολογίας και του φύλου, και έχει επηρεάσει σημαντικά τους αναλυτές του κλάδου αυτού, και όχι μόνο. Η συνεισφορά τους στη μελέτη των διεθνών σχέσεων μέσα από το πρίσμα του φύλου αξίζει ξεχωριστή αναφορά.

A. Christine Sylvester

Η Christine Sylvester είναι επίκουρος καθηγήτρια Πολιτικών Επιστημών στο Northern Arizona University. Ανήκει στους μετα-νεωτερικούς αναλυτές του φεμινισμού. Ο κεντρικός προβληματισμός στα έργα της προκύπτει από το γεγονός ότι η κοινότητα των θεωρητικών των διεθνών σχέσεων αγνοεί τη φεμινιστική βιβλιογραφία και τις προτάσεις των θεωρητικών του φεμινισμού. Στο βιβλίο της *Feminist Theory and International Relations in a Postmodern Era* μας υπενθυμίζει ότι οι γυναίκες ανέκαθεν απουσίαζαν από τη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Και παρουσιάζει ως πρώτο παράδειγμα τον Rousseau, ο οποίος έγραψε ότι οι γυναίκες είναι σκλάβοι των σεξουαλικών τους παθών και ότι για το λόγο αυτό δε μπορούν να αναπτύξουν λογική ικανότητα, η οποία είναι προϋπόθεση για τη διαμόρφωση και τη συμμετοχή την επίσημη πολιτική κουλτούρα.⁷⁴ Ως δεύτερο παράδειγμα φέρει τον Machiavelli, ο οποίος υποστήριζε ότι τα κράτη καταστρέφονται εξαιτίας των γυναικών, επειδή αυτές παρασύρουν (διά της αποπλάνησης, των μηχανορραφιών και της διαφθοράς) τους άνδρες να αναμειγνύουν ιδιωτικά με δημόσια θέματα έτσι ώστε να μειώνεται ο ορθολογισμός. Η Sylvester είναι της θέσης ότι η κατάσταση σήμερα δεν έχει αλλάξει και πολύ από τότε, διότι, όπως υποστηρίζει, “άτομα που δεν είναι άνδρες” μπορούν να επιτύχουν στο δημόσιο βίο μόνο ως εξαιρέσεις στη γνωστή πολιτιστική παραδοχή ότι οι άνδρες κυβερνούν, το οποίο σημαίνει ότι οι γυναίκες καταλαμβάνουν μία “ανώμαλη”, και όχι κανονική, θέση στη πολιτική. Τριάντα

⁷⁴ Christine Sylvester, *Feminist Theory and International Relations in a Postmodern Era*, Cambridge, Cambridge International Press, 1994 in Marysia Zalewski, “The Women/ “Women” Question in International Relations, *Millennium*, Vol. 23, No. 2, Summer 1994

χρόνια φεμινιστικού λόγου δεν κατόρθωσαν να εισάγουν τη διάσταση του φύλου στη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Οι γυναίκες, ως κατηγορία, δεν φαίνεται να απασχολούν τις συζητήσεις, που διεξάγονται από θεωρητικούς των διεθνών σχέσεων.

Η συνειδητοποίηση όλων των παραπάνω οδήγησε την Sylvester στην σύλληψη και διατύπωση μιας μεθόδου για την προσέγγιση μεταξύ θεωρίας των διεθνών σχέσεων και φεμινιστικών θεωρήσεων. Τη μέθοδο την ονόμασε εμπραθητική συνεργασία (empathetic cooperation). Να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι ο όρος “εμπάθεια” χρησιμοποιείται από την Sylvester με την έννοια που είχε στα αρχαία ελληνικά. Με τον όρο αυτό εννοεί την ικανότητα, αλλά και την προθυμία να βιώσει κανείς τα συναισθήματα ενός άλλου, να μπει και να κατανοήσει τη θέση του. Η εμπειρία αυτή, εφ’ όσον είναι ειλικρινής, επιφέρει αλλαγές στον τρόπο σκέψης και θεώρησης των πραγμάτων και προκαλεί τη συνειδητοποίηση ότι δεν υπάρχει μία και μόνη απόλυτη αλήθεια. Πρόκειται ουσιαστικά για την ανάγκη της συνεχούς επαγρύπνησης και της παροχής ευκαιριών σε εναλλακτικές προτάσεις, ώστε αυτές να ακουστούν και να εμπλουτίσουν ήδη εδραιωμένες θέσεις.⁷⁵

Προτείνει, λοιπόν, η Sylvester στους θεωρητικούς των διεθνών σχέσεων να γίνουν εμπραθητικά συνεργατικοί (empathetically cooperative).⁷⁶ Τους προτρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι οι ταυτότητές τους δεν είναι τόσο στατικές, όσο θα ήθελαν να πιστεύουν, και να χρησιμοποιήσουν αυτή τη συνειδητοποίηση, ώστε να ακούσουν φωνές διαφορετικές, πέρα από αυτές που έχουν προνομιακή πρόσβαση στις κύριες τάσεις (mainstream) του τομέα τους. Όταν ξεκινήσει αυτή η διαδικασία θα ανοίξει και ο δρόμος για εναλλακτικά είδη γνώσης και θεωρήσεων των διεθνών σχέσεων. Η μέθοδος της εμπραθητικής συνεργασίας χρησιμεύει για να συνδέσει τομείς και σχολές σκέψης, που εκ πρώτης όψεως φαίνονται να είναι ασύνδετοι, ασύμβατοι και να μην έχουν τίποτα κοινό. Προάγει, με άλλα λόγια, την πτώση των διαχωριστικών τειχών και τον αμοιβαίο εμπλουτισμό διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων. Η Sylvester δεν περιορίζει την εμπραθητική συνεργασία στο διαφορετικό τρόπο σκέψης, που προσφέρει, η οποία ταρασσει τις βολικές βεβαιότητες των θετικιστών. Ισχυρίζεται περαιτέρω ότι η συνεργασία αυτή μπορεί να τοποθετηθεί εμπειρικά στις διεθνείς

⁷⁵ Christine Sylvester, “Empathetic Cooperation: A Feminist Method For IR”, *Millennium*, Vol. 23, No. 2, Summer 1994

⁷⁶ Marysia Zalewski, “The Women/ “Women” Question in International Relations”, *Millennium*, Vol. 23, No. 2, Summer 1994

σχέσεις. Με αυτή την έννοια, η επιστημολογική της θέση την οδηγεί στο να εστιάσει στις ζωές των γυναικών.⁷⁷

Κεντρική αφορμή για αυτή την εστίαση είναι η συνεχιζόμενη συζήτηση στο πλαίσιο των φεμινιστικών προσεγγίσεων περί της “εξαφανιζόμενης γυναίκας”. Πρόκειται ουσιαστικά για την τεράστια επιρροή που ασκεί στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία η μετα-νεωτερικότητα και ο μετα-κονστρουκτιβισμός, οι οποίοι θέτουν ερωτήματα, που προκαλούν αναταραχή, όπως το ερώτημα: “πώς είναι δυνατόν να τοποθετούμε τη γυναίκα στο κέντρο της ανάλυσης και ταυτοχρόνως να απομακρύνουμε από το κέντρο ό, τι περιλαμβάνει τη γυναίκα;”⁷⁸ Η Sylvester το αντιλαμβάνεται αυτό ως αναγνώριση του ότι οι γυναίκες, όπως όλα τα όντα, είναι μία κοινωνική κατασκευή. Για το λόγο αυτό είναι αδύνατον να οικοδομηθεί ανάλυση από την σκοπιά των γυναικών και μόνο, τη στιγμή που αμφισβητείται η οντολογική τους ταυτότητα ως κάτι το δεδομένο. Σ’ αυτό το πλαίσιο θέτει η Sylvester τον όρο γυναίκες σε εισαγωγικά, διότι πιστεύει ότι η γνήσια γυναίκα έχει μικρή σχέση με την κοινωνικά κατασκευασμένη γυναίκα, που γνωρίζουμε σήμερα. Προτείνει, συνεπώς, τη λύση μίας επιστημολογικής ανακατασκευής, πάνω στη οποία θα στηριχτεί η ανάλυση.

Την Sylvester απασχολεί, όπως προαναφέρθηκε, η επιρροή της μετα-νεωτερικότητας, η οποία, σε θεωρητικό επίπεδο, προλειαίνει το δρόμο για την εξαφάνιση των γυναικών. Μέχρι την επίδραση της παραπάνω προσέγγισης, δηλαδή, θεωρούνταν δεδομένο ότι οι γυναίκες είναι το σημείο εκκίνησης και αναφοράς της φεμινιστικής πολιτικής. Η άρνηση όμως της μετα-νεωτερικότητας να έχει ως βάση για ανάλυση ένα υποκείμενο, υπονόμεισε την δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί η έννοια-concept των γυναικών. Πολλοί φεμινιστές άσκησαν κριτική σ’ αυτήν την κίνηση υποστηρίζοντας ότι οδηγεί προς την εγκατάλειψη της φεμινιστικής πολιτικής. Η Sylvester προσπαθεί να βρει λύση σ’ αυτό το δίλημμα, καθώς πιστεύει ότι ζούμε σε έναν μετα-νεωτερικό κόσμο, όπου δεν υπάρχουν πια βεβαιότητες, και ότι οι φεμινιστικές θεωρίες του παρελθόντος, και κυρίως αυτές που βασίστηκαν σε εμπειρικές και επιστημολογίες θέσης (standpoint), πλήττονται εντονότερα λόγω της εμμονής τους στο οντολογικό status των γυναικών. Προκειμένου να ασπαστεί ο φεμινισμός την μετα-νεωτερικότητα και τελικά θιγεί απ’ αυτόν, η Sylvester

⁷⁷ Ibid

⁷⁸ Kathy Ferguson, *The Man Question: Visions of Subjectivity in Feminist Theory*, Berkeley, CA, University of California Press, 1993 in Marysia Zalewski, op. cit.

αντιπροτείνει τον μετα-νεωτερικό φεμινισμό, αντί της φεμινιστικής μετα-νεωτερικότητας, ο οποίος παρέχει τον τρόπο να αναπτυχθεί θεωρία περί το φύλο και τις “γυναίκες”, χωρίς αυτός να είναι μηδενιστικός ή αδιάφορος προς την απαίτηση των γυναικών να διεκδικήσουν το δικαίωμα στην γυναικεία τους ταυτότητα.⁷⁹

Η διαφορά των δύο παραπάνω εννοιών είναι ότι η φεμινιστική μετα-νεωτερικότητα εκφράζει μία ακραία θέση σκεπτικισμού και ριζοσπαστικής αμφισβήτησης των πάντων, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών και του φύλου, ενώ ο μετα-νεωτερικός φεμινισμός δεν είναι τόσο ακραίος. Η επιδίωξη της Sylvester είναι η απομάκρυνση από τις γυναίκες, ως πυρήνα της φεμινιστικής πολιτικής, και η κατεύθυνση προς τη χρησιμοποίηση της μεθόδου της εμπειρικής συνεργασίας.

Η επιθυμία όμως της Sylvester να “επαναζωγραφιστεί ο καμβάς των διεθνών σχέσεων”, έπειτα από αιώνες θετικισμού και μισογυνισμού, είναι μάλλον ευσεβής πόθος. Και όσον αφορά τη χρήση του όρου γυναίκες εντός εισαγωγικών, που εισάγει καινοτομικά, ίσως τελικά να μην επιτυγχάνει το στόχο του, με την έννοια ότι τονίζει με υπερβολικό τρόπο το ότι οι γυναίκες δεν είναι πραγματικές. Ίσως με αυτό τον τρόπο παρέχει “πυρομαχικά” σε μία σχολή σκέψης, η οποία ούτως ή άλλως θέλει να κρατήσει τις γυναίκες εκτός του πεδίου της διεθνούς πολιτικής. Επιπλέον, η έννοια της εμπειρικής συνεργασίας προσιδιάζει μάλλον περισσότερο στις φεμινιστικές θεωρίες θέσεις (feminist standpoint theories) παρά στην μετα-νεωτερικότητα, την οποία ασπάζεται η Sylvester. Είναι γεγονός ότι η τακτική της αποσταθεροποίησης των θετικιστών προσεγγίσεων στη γνώση, που εξυπνοεί η μέθοδος της εμπειρικής συνεργασίας, πλησιάζει στις τακτικές της μετα-νεωτερικότητας. Η εμπειρική όμως εστίαση στις γυναίκες, καθώς και η έμφαση σ’ αυτό που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως παραδοσιακή σύνδεση μεταξύ γυναικών από τη μία πλευρά και εμπάθειας και συνεργασίας από την άλλη, κινούνται μάλλον προς την κατεύθυνση των φεμινιστικών θεωριών θέσης.⁸⁰

B. Jean Ann Tickner

Η Jean Ann Tickner είναι καθηγήτρια στο Τμήμα Διεθνών Σχέσεων του University of Southern California. Οι θέσεις της σε σχέση με τις αντίστοιχες της Sylvester είναι λιγότερο ριζοσπαστικές. Μελετώντας άρθρα θεωρητικών των διεθνών σχέσεων παρατηρούμε ότι η Sylvester ελκύει μεν περισσότερο την προσοχή, οι θέσεις

⁷⁹ Marysia Zalewski, op. cit.

⁸⁰ Ibid

της Tickner όμως έχουν περισσότερες πιθανότητες να ληφθούν υπ' όψιν, επειδή χαρακτηρίζονται από μία χαμηλόν τόνων, πλην όμως ουσιαστική, κριτική.

Η Tickner, όπως και η Sylvester, ξεκινά από την επισήμανση ενός προφανούς γεγονότος: από τα τέλη της δεκαετίας του '80, που έκαναν την εμφάνισή τους οι πρώτες φεμινιστικές προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων, μέχρι σήμερα οι κύριες τάσεις (mainstream) των διεθνών σχέσεων δεν έχουν ανοίξει τις πύλες τους σ' αυτές.⁸¹

Οι συνήθεις παρατηρήσεις που εισπράττουν οι θεωρητικοί του φεμινισμού, όταν παρουσιάζουν το έργο τους σε ακροατήριο αναλυτών των διεθνών σχέσεων, είναι του τύπου: «Η παρουσίασή σας, αν και γνησίως ενδιαφέρουσα, δεν έχει μεγάλη σχέση με τις διεθνείς σχέσεις», «Τι σχέση μπορεί να έχουν τα λεγόμενά σας με την επίλυση σημαντικών, πραγματικών, προβλημάτων, όπως είναι το Μεσανατολικό;», «Πώς σχετίζεται το φύλο με την ερμηνεία της συμπεριφοράς των κρατών στο διεθνές σύστημα;». Επιπλέον, σε αναλυτές που είναι συνηθισμένοι σε συμβατικές επιστημονικές μεθοδολογίες οι φεμινιστικές προσεγγίσεις φαίνονται μη θεωρητικές – εμπλεκείς κριτικής και ενδεείς σε εμπειρική έρευνα. Και αναρωτιούνται οι θεωρητικοί των διεθνών σχέσεων γιατί δε μπορούν να υπαχθούν οι γυναίκες (ως κατηγορία) σε ήδη εδραιωμένες θεωρητικές προσεγγίσεις.

Η Tickner θεωρεί ότι αυτό οφείλεται στο ότι οι φεμινιστικές προσεγγίσεις και η θεωρία των διεθνών σχέσεων χρησιμοποιούν πολύ διαφορετικές “πραγματικότητες” και επιστημολογίες, με αποτέλεσμα οι όποιες επαφές ανάμεσά τους να χαρακτηρίζονται από παρεξηγήσεις και αμοιβαία καχυποψία. Και πιστεύει ότι και αυτές ακόμα οι διαφορές διαθέτουν έντονη τη διάσταση του φύλου (είναι gendered), με όλες τις δυσκολίες διαπολιτισμικής επικοινωνίας, που αυτό υποδηλώνει.

Κατά την Tickner υπάρχουν τριών ειδών παρεξηγήσεις-παρανοήσεις στα ζητήματα που τέθηκαν παραπάνω: α) παρανοήσεις όσον αφορά το νόημα της έννοιας “φύλο”, όπως αυτό εκδηλώνεται στις πιο προσωπικές αντιδράσεις, β) οι διαφορετικές πραγματικότητες ή οντολογίες, τις οποίες “βλέπουν” φεμινιστές και μη φεμινιστές, όταν αναφέρονται και γράφουν για τις διεθνείς σχέσεις και γ) οι επιστημολογικές διαφορές, που αποτελούν τη βάση για να εγερθούν ερωτήματα ως προς το αν τελικά οι φεμινιστικές προσεγγίσεις παράγουν θεωρία ή όχι.

⁸¹ J. Ann Tickner, “You Just Don’t Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists”, *International Studies Quarterly*, Vol. 41, No. 4, 1997, pp. 611-632

Οι θεωρητικοί των διεθνών σχέσεων μπορεί μεν να πιστεύουν ότι το φύλο/gender αφορά τις διαπροσωπικές σχέσεις ανδρών και γυναικών, δε θεωρούν όμως ότι αφορά τη διεθνή πολιτική. Δεδομένου ότι όλες οι σύγχρονες φεμινιστικές προσεγγίσεις λαμβάνουν το φύλο ως τη βασικότερη κατηγορία ανάλυσης, γίνεται κατανοητή η αιτία της θεωρητικής αποξένωσης ανάμεσα σε θεωρητικούς των διεθνών σχέσεων και θεωρητικών του φεμινισμού.⁸²

Οι φεμινιστές/ίστριες ορίζουν, με τη συμβολική έννοια, το φύλο/gender ως ένα σύνολο από μεταβλητά, αλλά κοινωνικά και πολιτισμικά κατασκευασμένα, χαρακτηριστικά. Υπ' αυτή την έννοια, η ισχύς, η αυτονομία, ο ορθολογισμός και ό,τι σχετίζεται με τα κοινά συνδέεται στερεοτυπικά με τον άνδρα, ενώ η αδυναμία, η εξάρτηση, το συναίσθημα και ό,τι σχετίζεται με τον ιδιωτικό χώρο συνδέεται με τη γυναίκα. Άνδρες και γυναίκες μεγαλώνουν μεν σε διαφορετικούς κόσμους λέξεων, αλλά το φύλο δεν περιορίζεται στη γλώσσα. Είναι ένα συμβολικό σύστημα που διαμορφώνει πολλές πλευρές της κουλτούρας μας. Το φύλο σε όλες τις κοινωνίες είναι βασικός τρόπος για να εκφραστούν σχέσεις εξουσίας.

Η Tickner υπογραμμίζει το γεγονός ότι το φύλο δεν σχετίζεται μόνο με τις γυναίκες, αλλά αφορά εξίσου και τους άνδρες, και υποστηρίζει ότι αυτό πρέπει να τονιστεί στους θεωρητικούς των διεθνών σχέσεων προκειμένου να αντιληφθούν ότι το φύλο δεν είναι άσχετο με τη δική τους σχολή σκέψης.

Όσον αφορά το ερώτημα αν ο φεμινισμός παράγει θεωρία, πολλοί θεωρητικοί των διεθνών σχέσεων απαντούν κατηγορηματικά όχι. Η βασική τους θέση είναι ότι οι κοινωνικές αλλαγές μπορούν να λάβουν χώρα μόνο το πλαίσιο του κράτους. Άρα, σύμφωνα με τη λογική τους, μία θεωρία κοινωνικών σχέσεων, όπως ο φεμινισμός, που απαιτεί κοινωνικές αλλαγές πρέπει να αναλύει τις δομές του κράτους. Δεδομένου ότι οι φεμινιστικές προσεγγίσεις χρησιμοποιούν τις κοινωνικές σχέσεις ως αντικείμενο ανάλυσης, και όχι το κράτος, δεν φαίνεται να υπάρχει χώρος γι' αυτές στις παραδοσιακές διεθνείς σχέσεις.

Και από την πλευρά όμως των φεμινιστών/στριών δεν παρατηρείται προθυμία για εισδοχή στο χώρο των διεθνών σχέσεων, τουλάχιστον όσο αυτός στηρίζεται σε θεωρίες που αγνοούν τη διάσταση του φύλου. Πιστεύουν ότι η δυτική φιλοσοφική παράδοση είναι προκατειλημμένη σε επίπεδο φύλου, ότι στηρίχθηκε εξ ολοκλήρου στο ανδρικό πρότυπο, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την

⁸² Ibid

ανάπτυξη διεθνών σχέσεων με ευαισθησία στο θέμα του φύλου. Δεν μπορούν, μ' άλλα λόγια, οι θεωρητικοί του φεμινισμού να ενταχθούν σε μία σχολή σκέψης, η οποία αναιρεί τις βασικές τους θέσεις, να απορροφηθούν από το αντικείμενο της κριτικής τους. Η Tickner είναι, τέλος, της θέσης ότι όλες οι μορφές των φεμινιστικών προσεγγίσεων είναι κανονιστικές, υπό την έννοια ότι μας βοηθούν να αμφισβητήσουμε συγκεκριμένες έννοιες και ερμηνείες στη θεωρία διεθνών σχέσεων.⁸³

Μεγάλη έμφαση δίνει η Tickner, στις μελέτες της, στην έννοια της ασφάλειας. Η έννοια της ασφάλειας είναι κεντρική στη θεωρία των διεθνών σχέσεων από τις αρχές του εικοστού αιώνα έως και τις μέρες μας. Για το λόγο αυτό κρίνει ότι αξίζει ιδιαίτερη προσοχή καθώς και προσέγγιση από τη φεμινιστική σκοπιά.

Πολλοί θεωρητικοί του φεμινισμού-αναλυτές των διεθνών σχέσεων ορίζουν πολύ ευρέως την έννοια της ασφάλειας, ως τη μείωση κάθε μορφής βίας, συμπεριλαμβανομένης της φυσικής-σωματικής, της δομικής και της οικολογικής βίας.⁸⁴ Στο σημείο αυτό να αναφέρουμε τον ορισμό που δίνει η Tickner στη δομική βία, ο οποίος έχει ως εξής: «δομική βία είναι η οικονομική ανασφάλεια ατόμων, των οποίων η προσδοκία ζωής έχει μειωθεί, όχι λόγω της άμεσης βίας του πολέμου, αλλά λόγω των εσωτερικών και διεθνών δομών πολιτικής και οικονομικής καταπίεσης».⁸⁵

Από τη στιγμή που οι γυναίκες βρίσκονται στο περιθώριο των δομών εξουσίας στις περισσότερες χώρες και δεδομένου ότι οι φεμινιστικές προσεγγίσεις του θέματος της ασφάλειας έχουν ως βασικό αντικείμενο την ασφάλεια των γυναικών, οι περισσότεροι ορισμοί της ασφάλειας που δίνουν οι θεωρητικοί του φεμινισμού ξεκινούν με το άτομο ή την κοινότητα παρά με το κράτος ή τη διεθνή κοινότητα. Λόγω της ιδιαιτερότητας των ορισμών αυτών, οι θεωρητικοί του φεμινισμού γίνονται και πάλι δέκτες της κριτικής ότι το έργο τους δεν εμπίπτει στη σφαίρα των διεθνών σχέσεων. Και απαντούν υποστηρίζοντας ότι οι δομικές ανισότητες, που ευθύνονται σε μεγάλο ποσοστό για την ανασφάλεια των ατόμων, οικοδομούνται εντός της ιστορικής κληρονομιάς του σύγχρονου κράτους και του διεθνούς συστήματος. Πιστεύουν ότι η κρατοκεντρική και η δομική ανάλυση παραλείπει να δει την αμοιβαία σχέση της ανασφάλειας σε περισσότερα επίπεδα ανάλυσης. Από τη στιγμή που ο «γυναικείος χώρος» εντός της οικίας βρίσκεται στις

⁸³ Ibid

⁸⁴ Ibid

περισσότερες χώρες εκτός της εμβέλειας του νόμου, οι θεωρητικοί του φεμινισμού είναι συχνά ιδιαίτερα καχύποπτοι απέναντι στο κράτος, ως φορέα, παροχέα και εγγυητή ασφάλειας.

Αμφισβητώντας το ρόλο αυτό του κράτους οι φεμινιστές/ίστριες αναλύουν την ισχύ και το στρατό διαφορετικά απ' ό,τι η συμβατική θεωρία των διεθνών σχέσεων. Βλέπουν το στρατό, όχι ως ασφάλεια απέναντι σε εξωτερικούς εχθρούς, αλλά ως παράγοντα που ενισχύει την ανασφάλεια των ατόμων και ειδικά των γυναικών.

Κατά συνέπεια, όταν αναλύουν τις πολιτικοστρατιωτικές πτυχές της ασφάλειας, οι θεωρητικοί του φεμινισμού τείνουν να εστιάζουν σ' αυτά που συμβαίνουν κατά τη διάρκεια του πολέμου και στις συνέπειές τους παρά στις αιτίες τους. Δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στον αρνητικό αντίκτυπο που έχουν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στον άμαχο πληθυσμό.

Σύμφωνα με το Human Development Report των Ηνωμένων Εθνών, οι απώλειες αμάχων έχουν αυξηθεί δραστικά - από 10% στις αρχές του αιώνα σε 90% σήμερα. Η έκθεση δεν αναφέρει απώλειες κατά φύλο, επισημαίνει απλώς ότι οι γυναίκες υφίστανται τις χειρότερες συνέπειες του πολέμου, δεδομένου ότι αποτελούν μόλις το 2% του τακτικού στρατιωτικού προσωπικού παγκσμίως. Επιπλέον, γυναίκες και παιδιά αποτελούν το 80% του συνολικού προσφυγικού πληθυσμού, ενός πληθυσμού που αυξήθηκε από 3 εκ. σε 27 εκ. από το 1970 στο 1994, με τις στρατιωτικές συγκρούσεις να φέρουν το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης. Οι θεωρητικοί του φεμινισμού θίγουν επίσης το θέμα του βιασμού εν καιρώ πολέμου, το οποίο δεν είναι απλά ένα «ατύχημα», αλλά μία συστηματική στρατιωτική στρατηγική.⁸⁶

Τα θέματα ασφάλειας, δομικής βίας και των οικονομικών διαστάσεων αυτής θεωρούνται από τους θεωρητικούς του φεμινισμού εξίσου σημαντικά με τα θέματα στρατιωτικών συγκρούσεων. Σύμφωνα με το Human Development Report και πάλι, σε καμία χώρα του κόσμου δεν είναι η θέση των γυναικών εξίσου καλή με αυτή των ανδρών. Τα ποσοστά διαφέρουν από χώρα σε χώρα βέβαια, αλλά σε γενικές γραμμές οι γυναίκες κερδίζουν περίπου τα $\frac{3}{4}$ του μισθού των ανδρών. Από τα 1,3 δις φτωχών αυτού του κόσμου, το 70% είναι γυναίκες.

⁸⁵ J. Ann Tickner, *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*, New York, 1992, p. 21 in Adam Jones, op. cit.

Μετά την παράθεση των ανωτέρω στοιχείων η Tickner προχωρά στην ερμηνεία των επίμονων αυτών ανισοτήτων. Ισχυρίζεται ότι οι ανισότητες που λειτουργούν μειωτικά στην ασφάλεια των γυναικών δεν μπορούν να γίνουν κατανοητές με τη χρήση συμβατικών εργαλείων ανάλυσης. Μόνο με την εισαγωγή του φύλου ως κατηγορίας ανάλυσης μπορεί να γίνει αντιληπτός ο διαφορετικός αντίκτυπος του κρατικού συστήματος και της παγκόσμιας οικονομίας στις ζωές των γυναικών. Συγκεκριμένα, οι ιδιαίτερες ανασφάλειες των γυναικών δεν καθίστανται κατανοητές χωρίς αναφορά στον ιστορικό διαχωρισμό μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας.

Η Tickner τονίζει, τέλος, ότι οι φεμινιστές/ίστριες δεν μπορούν παρά να είναι καχύποπτοι/ες απέναντι σε μία σχολή σκέψης που συστηματικά αγνοεί το μισό πληθυσμό της γης κατά την ανάλυση του αντικειμένου της. Είναι λογικό, επομένως, οι θεωρητικοί του φεμινισμού να προσπεράσουν την επιστημολογία και τα εργαλεία ανάλυσης, που χρησιμοποιεί η θεωρία των διεθνών σχέσεων, και να υιοθετήσουν νέους τρόπους κατανόησης των διεθνών σχέσεων. Αυτό δε σημαίνει ότι εγκαταλείπουν τη θεωρία ή την αναζήτηση αρτιότερης γνώσης. Σηματοδοτεί απλώς μία εναλλακτική θεώρηση και προσέγγιση του αντικειμένου τους. Εξάλλου, οι ίδιοι οι θεωρητικοί του φεμινισμού δεν ισχυρίζονται ότι η δική τους οπτική εξηγεί απολύτως της συμπεριφορά των κρατών ή τις διαδικασίες λειτουργίας της παγκόσμιας οικονομίας. Η πιο σημαντική συνεισφορά τους είναι ο φωτισμός περιοχών που μέχρι πρότινος παρέμεναν στο σκοτάδι της ανάλυσης και της μελέτης.

Κατά την άποψη της Tickner, οι θεωρητικοί του φεμινισμού θα πρέπει να κατανοήσουν ότι οι μεθοδολογίες που χρησιμοποιούν και τα θέματα που θίγουν είναι ξένα προς την παραδοσιακή θεωρία των διεθνών σχέσεων, γεγονός που σταδιακά θα πρέπει να αποτελέσει πηγή γόνιμου προβληματισμού. Οι θεωρητικοί των διεθνών σχέσεων, από την πλευρά τους, θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι είναι επείγον να ξεκινήσουν την προσέγγιση των θεμάτων που ερευνούν και από τη σκοπιά των αδύναμων μελών της κοινωνίας, καθώς αυτοί οι τελευταίοι είναι τα συνήθη θύματα του πολέμου και αυτοί που υφίστανται τις αρνητικές συνέπειες της οικονομικής παγκοσμιοποίησης.⁸⁷

⁸⁶ J. Ann Tickner, "You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists", *International Studies Quarterly*, op. cit.

⁸⁷ Ibid

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Α. Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις από την οπτική ενός θεωρητικού των διεθνών σχέσεων

Ο Robert Keohane είναι βασικός εκπρόσωπος της πλουραλιστικής προσέγγισης των διεθνών σχέσεων. Σ' ένα άρθρο του με τίτλο “Θεωρία των διεθνών σχέσεων: Συνεισφορές μίας φεμινιστικής προσέγγισης” ο Keohane προβαίνει σε κριτική των βασικών τάσεων της φεμινιστικής θεωρίας και σε αξιολόγησή τους. Δεδομένου ότι οι θεωρητικοί του φεμινισμού σταθερά επισημαίνουν την άρνηση της κλασικής θεωρίας των διεθνών σχέσεων να λάβει σοβαρά υπ' όψιν τις θέσεις τους, το εν λόγω άρθρο κρίνεται ως εξαιρετικά ενδιαφέρον. Να σημειωθεί επίσης ότι τέτοιου περιεχομένου άρθρα δεν απαντώνται συχνά σε περιοδικά διεθνών σχέσεων. Αφού εκτεθούν οι θέσεις του Keohane, ακολουθεί κριτική των θέσεών αυτών από την Cynthia Weber, γνωστή θεωρητικό του φεμινισμού.

Ο Keohane στηρίζεται στην τυπολογία των φεμινιστικών προσεγγίσεων των διεθνών σχέσεων, που πρωτοδιατυπώθηκε από την Sandra Harding, και στη συνέχεια υιοθετήθηκε και από άλλες συναδέλφους της, όπως η Christine Sylvester.

Τα κύρια σημεία του άρθρου του Keohane έχουν ως εξής:

Οι τρεις κυρίαρχες φεμινιστικές οπτικές επί της κοινωνίας με αντικείμενο τη διερεύνηση των διεθνών σχέσεων είναι οι ακόλουθες:

1. Φεμινιστικός εμπειρισμός

Η φεμινιστική αυτή προσέγγιση παρατηρεί ότι οι δομές της κυριαρχίας και των διαδράσεων, που έχουν τα κράτη και το διακρατικό σύστημα, στηρίζονται σε θεμελιώδεις ανισότητες σε επίπεδο φύλου. Η προσέγγιση αυτή θέτει το ερώτημα “εάν είναι σωστό να εστιάζουμε στα κράτη και τις καπιταλιστικές διαδικασίες ανά τον κόσμο και να μην εξετάζουμε επίσης τις κοινωνικές στάσεις και δομές, που καλλιεργούν προκαταλήψεις σε επίπεδο φύλου, προκαταλήψεις που χαρακτηρίζουν και τις διεθνείς σχέσεις”.⁸⁸

2. Feminist standpoint theories (φεμινιστικές θεωρίες θέσης)

⁸⁸ Sandra Harding, *The Science Question in Feminism*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1986 in Robert Keohane, “International Relations Theory: Contributions of a Feminist Standpoint”, *Millennium*, Vol. 18, No. 2, 1989

Οι θεωρίες αυτές υποστηρίζουν ότι οι εμπειρίες των γυναικών στο περιθώριο της πολιτικής έδωσαν σ' αυτές μία διαφορετική θεώρηση των κοινωνικών θεμάτων, η οποία αποτελεί – δυνάμει- πολύτιμη συνεισφορά στη διεθνή πολιτική. Από τη σκοπιά της η θεωρητικός του φεμινισμού ασκεί κριτική στις θεωρίες, που διατυπώθηκαν από άνδρες, οι οποίοι κατέχουν θέσεις διαμορφωτών πολιτικής. Αντίθετα, οι φεμινίστριες εξετάζουν κριτικά τις διεθνείς σχέσεις από την πλευρά των ατόμων, που έχουν συστηματικά αποκλειστεί από την εξουσία. Οι θέσεις τους προσφέρουν σημαντικά στοιχεία, που φωτίζουν την περίπλοκη πραγματικότητα της διεθνούς πολιτικής.⁸⁹

3. Φεμινιστική μετα-νεωτερικότητα

Η τρίτη αυτή προσέγγιση δεν μπορεί να οριστεί με ευκολία, διότι φαίνεται να περιλαμβάνει μία μεγάλη ποικιλία τάσεων. Για τις Harding και Sylvester, που ανήκουν σ' αυτή την τάση, η ουσία της συνίσταται στην άρνηση αποδοχής “μίας και μόνον ιστορίας” που δήθεν διαθέτει πλανητική προοπτική, αυτή δηλαδή των λευκών ανδρών. Όπως γράφει η Harding “έτσι δημιουργείται ισχυρή εσωτερική ένταση: οι standpoint epistemologies (επιστημολογίες θέσης) στρατεύονται στον αγώνα να πουν τη “μία και μόνη ιστορία” για εμάς και τον κόσμο γύρω μας, τον οποίο όμως κόσμο οι μετα-νεωτερικές επιστημολογίες θεωρούν ως μία επικίνδυνη μυθοπλασία”.⁹⁰

Παρά τη μετα-νεωτερική κριτική, η σύλληψη μιας φεμινιστικής standpoint – θέσης αποτελεί ένα πολλά υποσχόμενο σημείο εκκίνησης για την ανάπτυξη μιας φεμινιστικής θεωρίας των διεθνών σχέσεων. Στο πρώτο στάδιο, η συμβολή της φεμινιστικής θέσης θα είναι σε θεωρητικό επίπεδο, ασκώντας κριτική στις υποφύσκουσες προκαταλήψεις, που υπάρχουν στον τρόπο σκέψης των θεωρητικών των διεθνών σχέσεων. Η συνέχεια θα περιλαμβάνει την ανάλυση των λέξεων και των συμβόλων, που χρησιμοποιεί ο λόγος των διεθνών σχέσεων. Η ανάλυση αυτή θα έχει ως στόχο να βελτιώσει την κατανόηση της ισχύουσας πρακτικής στις διεθνείς σχέσεις, εξετάζοντας πώς κεντρικές έννοιες του τομέα αυτού επηρεάζονται από την ανισότητα σε επίπεδο φύλου, που εμφανίζει η διεθνής κοινωνία καθώς και σε τι βαθμό οι θεωρήσεις των διεθνών σχέσεων είναι ανδρικοκεντρικές. Μετά την εξέταση των θεωρήσεων-κλειδιών των διεθνών σχέσεων το συνολικό έργο που θα έχει παραχθεί από την φεμινιστική standpoint/θέση θα συμβάλει στον εμπλουτισμό της φεμινιστικής εμπειρικής ανάλυσης της διεθνούς πολιτικής.

⁸⁹ Ibid

⁹⁰ Ibid

A. Η φεμινιστική θέση στις έννοιες της ισχύος, της κυριαρχίας και της αμοιβαιότητας.

Μία φεμινιστική ανάλυση θα πρέπει να αναλύσει εκ νέου τις παραπάνω έννοιες και να εξετάσει εάν οι ανδρικές κατασκευές των εννοιών αυτών επηρεάζουν τον τρόπο που σκεφτόμαστε για τη διεθνή πολιτική και πώς αυτός μπορεί να αλλάξει.

Όπως επεσήμανε ο David Baldwin, κάθε ορισμός της ισχύος, ως ελέγχου, για να έχει κάποιο νόημα, θα πρέπει να προσδιορίζει το πεδίο και το εύρος της. Ένας τέτοιος ορισμός αναφέρεται, επομένως, στην ικανότητα ενός δρώντος να επηρεάσει έναν άλλο δρώντα σε συνάρτηση πάντα με συγκεκριμένα αποτελέσματα. Η έμφαση, πάντως, στην ισχύ ως ελέγχου μπορεί να συσκοτίσει το σκοπό της, τον επηρεασμό, δηλαδή, του περιβάλλοντος κάποιου με τις προτιμήσεις του έχοντος ισχύ.⁹¹ Επιπλέον, παραλείπει την λειτουργία της ισχύος προς την κατεύθυνση της επιβολής τάξης, στην οποία η Hannah Arendt αναφέρεται ως εξής: «η ικανότητα του ανθρώπου όχι απλώς να δρά, αλλά να δρά από κοινού με άλλους».⁹² Η έμφαση στην ισχύ ως την ικανότητα για από κοινού δράση στρέφει την προσοχή σε τομείς της διεθνούς πολιτικής, στους οποίους οι άνθρωποι συνεργάζονται προκειμένου να επιλύσουν συλλογικά προβλήματα, σαν αυτά που προκύπτουν από οικονομική και οικολογική αλληλεξάρτηση. Θα ήταν πιο εύκολο να αναγνωριστεί ότι η διεθνής πολιτική δεν είναι ένα παιχνίδι, όπου το κέρδος μίας πλευράς μεταφράζεται αυτόματα σε απώλεια της άλλης και ότι η ποσότητα της ισχύος που υπάρχει στον κόσμο είναι μεταβαλλόμενο μέγεθος. Αποτελεσματικοί διεθνείς οργανισμοί δημιουργούν την «ικανότητα για από κοινού δράση», η οποία πιθανόν να μην υφίσταται απουσία των οργανισμών αυτών.

Ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας της ισχύος μπορεί να οδηγήσει στον επαναπροσδιορισμό της έννοιας της κυριαρχίας.⁹³ Ο Hedley Bull όρισε την κυριαρχία με κλασσικούς όρους ισχύος ως ελέγχου: «εσωτερική κυριαρχία σημαίνει την υπεροχή έναντι άλλων εξουσιών σε ορισμένη επικράτεια και πληθυσμό», ενώ «εξωτερική κυριαρχία σημαίνει όχι υπεροχή, αλλά ανεξαρτησία από εξουσίες εκτός επικράτειας».⁹⁴ Με την διατύπωση αυτή η κυριαρχία φαίνεται να αντανakλά τον

⁹¹ Robert Keohane, "International Relations Theory: Contributions of a Feminist Standpoint", *Millennium*, Vol. 18, No. 2, 1989

⁹² (αναφορά) Nancy Hartsock, *Money, Sex and Power: Toward a Feminist Historical Materialism*, NY, Longman, 1983, p. 213

⁹³ Robert Keohane, op. cit.

⁹⁴ Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, New York, Columbia University Press, 1977, p. 8 in Robert Keohane, op. cit.

παραδοσιακό ανδρικό τρόπο σκέψης, με την έμφαση στο στοιχείο του ελέγχου και την τάση για δημιουργία απόλυτων και διχοτομικών κατηγοριών. Το ερώτημα αν ένας τέτοιος ορισμός της κυριαρχίας συνδέεται με το φύλο θα έπρεπε να είναι θεμελιώδες στην ανάλυση της διεθνούς πολιτικής από μία φεμινιστική θέση.

Είναι σημαντικό όμως να μην θεωρήσουμε δεδομένη την απάντηση στο ερώτημα αυτό. Άλλωστε το σύγχρονο δόγμα της ίδιας της κυριαρχίας ηγέρθη έναντι και εναντίον του πιο πατριαρχικού όλων των θεσμών, του παπισμού. Επιπλέον, η σύλληψη της λαϊκής κυριαρχίας μπορεί να ιδωθεί ως μία εκδοχή/έκφραση της σύλληψης της ισχύος ως ικανότητας για από κοινού δράση.⁹⁵ Προκειμένου να υπάρξει κοινή δράση, ο λαός, ως πηγή της εξουσίας, να μεταβιβάσει κυριαρχία «σε τόσο ποσοστό, σε τόσα σώματα, υπό τέτοιους όρους και υπό τόσους περιορισμούς, που ο ίδιος κρίνει σκόπιμους».⁹⁶

Στις ΗΠΑ οι έννοιες της εθνικής κυριαρχίας και υπηκοότητας χρησιμοποιήθηκαν κατά το 19^ο αιώνα ως όπλα από δυνάμεις, που είχαν ταχθεί κατά του θεσμού της δουλείας και σ' αυτό το πλαίσιο είχαν έντονα προοδευτικό χαρακτήρα.⁹⁷

Η κριτική ανάλυση θα πρέπει να λαμβάνει υπ' όψιν της την περιπλοκότητα εδραιωμένων εννοιών, όπως είναι η κυριαρχία, καθώς και τις πολλαπλές χρήσεις τις οποίες έχουν «υποστεί». Μία φεμινιστική standpoint/θέση μπορεί να συνδράμει στη διάκριση εννοιών, όπως της ισχύος ως ελέγχου από την ισχύ ως από κοινού δράση, ειδικά όταν η τελευταία έχει επισκιαστεί από την ρεαλιστική σκέψη.

Η κυριαρχία συνδέεται στενά με την έννοια της αμοιβαιότητας. Όπως επεσήμανε ο Martin Wight, «θα ήταν αδύνατο να έχουμε μία κοινωνία κυρίαρχων κρατών χωρίς το καθένα απ' αυτά να αναγνωρίζει την κυριαρχία, που απαιτεί για τον εαυτό του, και για τα υπόλοιπα κράτη. Αυτή η έννοια της αμοιβαιότητας ήταν συμφυής με την δυτική θεώρηση της κυριαρχίας».⁹⁸ Πρόκειται για μία διαδικασία με στόχο την αρμονική συνύπαρξη των κρατών, που βασίζεται στην αρχή «quid pro quo».

⁹⁵ Robert Keohane, op. cit.

⁹⁶ James Wilson, quoted in Gordon S. Wood, *The Creation of the American Republic, 1776-1787*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1969, p. 530 in Robert Keohane, op. cit.

⁹⁷ James H. Kettner, *The Development of American Citizenship, 1608-1870*, Chapel Hill, NC, University of North Carolina Press, 1978 in Robert Keohane, op. cit.

⁹⁸ Martin Wight, *Systems of States*, Leicester, Leicester University Press, 1977 in Robert Keohane, op. cit.

Η έννοια της «διάχυτης αμοιβαιότητας» από την άλλη πλευρά βασίζεται σε κοινωνικούς κανόνες και σε ένα ευρέως διαδεδομένο πρότυπο υποχρέωσης. Οι κανόνες, στους οποίους στηρίζεται αυτού του είδους η αμοιβαιότητα, μπορούν να αντανακλούν μία εμπάθεια (με την αρχαιοελληνική έννοια της συναίσθησης της θέσης του άλλου, που χρησιμοποιεί και η Sylvester) μεταξύ των ανθρώπων,⁹⁹ και έτσι είναι συμβατοί με αυτό που η Carol Gilligan ονομάζει «ηθική της φροντίδας».¹⁰⁰

Η σημασία, επομένως, που πολλοί θεωρητικοί του φεμινισμού αποδίδουν σε τρόπους σκέψης, που φέρνουν τους ανθρώπους πιο κοντά αντί να τους απομακρύνουν, θα μπορούσε να συνεισφέρει σημαντικά στη σύλληψη μίας μορφής αμοιβαιότητας, η οποία να είναι norm-conditioned και εμπραθητική (empathetic), παρά ατομικιστική και εγωϊστική.

Πέρα από την ανάλυση εννοιών, όπως η ισχύς, η κυριαρχία και η αμοιβαιότητα, μία φεμινιστική ανάλυση θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη σε υπερβολικά objectivist ή reductionist μοντέλα, όπως στο νεορεαλισμό (εδώ, με τον όρο νεορεαλισμό εννοούμε την προσπάθεια να συστηματοποιηθεί ο πολιτικός ρεαλισμός σε μία αυστηρή, επαγωγική συστημική θεωρία των διεθνών σχέσεων). Μία τέτοια ανάλυση θα έδινε έμφαση στο ρόλο της ωφέλιμης ανθρώπινης δράσης και υποκειμενικότητας με στόχο τη δημιουργία νέων όρων ζωής, όρων που θα χαρακτηρίζονται από αυτό που η Evelyn Fox Keller ονομάζει «δυναμική υποκειμενικότητα» στη μελέτη των διεθνών σχέσεων. Η «δυναμική υποκειμενικότητα» είναι μία μέθοδος γνώσης, η οποία αναγνωρίζει στον κόσμο γύρω μας την ανεξαρτησία και την ακεραιότητά του, με έναν τρόπο όμως που δεν αγνοεί τους δεσμούς μας με τον κόσμο αυτό.¹⁰¹ Οι έννοιες της εμπάθειας (empathy) και της δυναμικής υποκειμενικότητας μπορούν να συνδράμουν σημαντικά στην επαναθεώρηση της αμοιβαιότητας σε όρους μη ορθολογιστικούς του τύπου “quid pro quo”.

Μία φεμινιστική θεωρία των διεθνών σχέσεων θα βοηθούσε επίσης στη διατύπωση μιας θεσμικής οπτικής των διεθνών σχέσεων, με έμφαση στον τρόπο που

⁹⁹ Robert Keohane, op. cit.

¹⁰⁰ Carol Gilligan, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1982 in Robert Keohane, op. cit.

¹⁰¹ Evelyn Fox Keller, *Gender and Science*, New Haven, CT, Yale University Press, 1985, p. 117 in Robert Keohane, op. cit.

οι θεσμοί θα μπορούσαν να προωθήσουν πλάγια (lateral) συνεργασία μεταξύ οργανωμένων οντοτήτων (κρατών).¹⁰²

B. Φεμινιστικός εμπειρισμός και μετα-νεωτερικότητα

Ο φεμινιστικός εμπειρισμός χαρακτηρίζεται από μία θεμελιωδώς κοινωνιολογική προσέγγιση και διερευνά πώς το φύλο (η θεσμοποίηση των διακρίσεων σε επίπεδο φύλου-sex) επηρεάζει το σύγχρονο διακρατικό σύστημα. Υποστηρίζει ότι οι γυναίκες είναι τα θύματα των πατριαρχικών κρατών και ότι οι δύο βασικές πτυχές των σύγχρονων διεθνών σχέσεων (η θεσμοποίηση των πολεμικών επιχειρήσεων και η ενίσχυση της κρατικής κυριαρχίας) είχαν επιζήμιες, και συχνά καταστροφικές, συνέπειες στις ζωές των γυναικών. Η δεύτερη αυτή φεμινιστική προσέγγιση έχει επανειλημμένα επισημάνει ότι η ανάπτυξη του Τρίτου Κόσμου ωφέλησε μονομερώς τους άνδρες και ότι οι γυναίκες των περιοχών αυτών υπέφεραν από την εν λόγω ανάπτυξη. Αναγνώριση αυτής της συχνά αγνοημένης πραγματικότητας είναι μία σημαντική συνεισφορά του φεμινιστικού εμπειρισμού.

Παρόλα αυτά, η έμφαση στη θυματοποίηση των γυναικών από το «πατριαρχικό κράτος» ή το «διακρατικό σύστημα» παρέχει μόνο περιορισμένη εικόνα στο χώρο των διεθνών σχέσεων. Ορισμένοι αναλυτές υποκύπτουν στον πειρασμό να μιλήσουν περί «πατριαρχικών κρατών» ή «του συστήματος του πολέμου» χωρίς να διακρίνουν ανάμεσα σε κράτη και διεθνή συστήματα. Κάτι τέτοιο όμως συνιστά αναλυτικό ατόπημα και θυμίζει περισσότερο ηθικολογία παρά ανάλυση.

Σε περιγραφικό επίπεδο, μία πολύτιμη συμβολή του εμπειρικού φεμινισμού θα ήταν η τεκμηρίωση του βαθμού, στον οποίο το διακρατικό σύστημα εξαρτάται από την υποπληρωμένη εργασία των γυναικών ή από κοινωνικές δομές, που κάνουν διακρίσεις σε επίπεδο φύλου και αποβαίνουν εις βάρος των γυναικών.

Μία πιο φιλόδοξη προσπάθεια για τον φεμινιστικό εμπειρισμό θα ήταν η διερεύνηση των όρων, υπό τους οποίους η καταπίεση των γυναικών είναι λιγότερο ή περισσότερο έντονη: ποιοι τύποι κρατών και διακρατικών συστημάτων εφαρμόζουν σκληρή πολιτική απέναντι στις γυναίκες.

Η επισήμανση όμως των προβλημάτων, που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες δεν αρκεί για να αποκτήσει η προσέγγιση αυτή επιρροή στη θεωρία των διεθνών σχέσεων, διότι η περιθωριοποίηση των γυναικών σε σχέση με την πολιτική ζωή είναι

¹⁰² Robert Keohane, op. cit.

μία γνωστή πραγματικότητα. Αυτό που θα ήταν χρήσιμο είναι η επαναθεώρηση, από κοινού με την φεμινιστική standpoint/θέση, κλασικών θεωρήσεων των διεθνών σχέσεων.¹⁰³

Η τρίτη φεμινιστική προσέγγιση των διεθνών σχέσεων, η μετα-νεωτερικότητα, όπως αναφέραμε στην αρχή, προκαλεί σύγχυση, επειδή φαίνεται να «φιλοξενεί» ποικίλες θέσεις. Μία εκδοχή απορρίπτει, ωστόσο, την πιθανότητα της ύπαρξης μίας και μόνο επιστημολογίας, έστω και μίας με ελαφρά διαφορετικές παραλλαγές.¹⁰⁴ Σύμφωνα με την τοποθέτηση της Mary E. Hawkesworth «η μετα-νεωτερική προσέγγιση πρεσβεύει την εγκατάλειψη της μίας και μόνης Αλήθειας, επειδή είναι μία ηγεμονική, και άρα καταστροφική, ψευδαίσθηση».¹⁰⁵

Κατά την άποψη αυτών των εκπροσώπων της μετα-νεωτερικότητας, «ο φεμινιστικός εμπειρισμός εμμένει σε ανεδάφικες πεποιθήσεις σχετικά με την ουσία και τον τρόπο γνώσης» και «οι φεμινιστικές θεωρίες standpoint-θέσης παραμένουν προσκολλημένες σε ένα υπεραπλουστευτικό μοντέλο γνώσης, το οποίο τείνει να υποθέτει ένα συλλογικό ενιαίο υποκείμενο».¹⁰⁶

Η μετα-νεωτερική προσέγγιση αποτελεί αδιέξοδο στη μελέτη των διεθνών σχέσεων – και θα ήταν καταστροφικό για τη θεωρία των φεμινιστικών διεθνών σχέσεων να ακολουθήσει αυτό το δρόμο. Η αντικειμενικότητα είναι βέβαια σχεδόν πάντα μάλλον φιλοδοξία παρά γεγονός. Είναι λάθος όμως, επειδή οι κοινωνικές επιστήμες δεν μπορούν να επιτύχουν μία απολύτως αξιόπιστη γνώση, να δικαιολογείται για μελετητές της κοινωνίας,¹⁰⁷ «η εξάλειψη της εγκυρότητας της πραγματικότητας».¹⁰⁸ Τέτοιες απόψεις απομακρύνονται από τη γνώση μας για τον εξωτερικό κόσμο και τελικά καταλήγουν σε μία μορφή μηδενισμού. Η Hawkesworth υποστηρίζει ότι “ο κόσμος είναι κάτι περισσότερο από ένα κείμενο” και ότι οι φεμινιστές θα πρέπει να αποφεύγουν “τη μετα-νεωτερική τάση για απόρριψη κάθε λογικής”.¹⁰⁹ Ίσως μάλιστα να πρέπει να προχωρήσουμε παραπέρα και να πούμε ότι η σύγκλιση σε κάποιες επιστημολογικές αναγκαιότητες αποτελεί ένα πολύτιμο

¹⁰³ Ibid

¹⁰⁴ Ibid

¹⁰⁵ Mary E. Hawkesworth, “Knowers, Knowing, Known: Feminist Theory and Claims of Truth”, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 14, No. 3, Spring 1989, p. 554 in Robert Keohane, op. cit.

¹⁰⁶ Ibid, σ. 553

¹⁰⁷ Robert Keohane, op. cit.

¹⁰⁸ Joan Tronto, Gender and International Relations conference, University of Southern California, April 1989 (quoted) in Robert Keohane, op. cit.

¹⁰⁹ Mary E. Hawkesworth, op.cit., 556

επιστημονικό πλεονέκτημα, που δεν θα έπρεπε να διαγράφεται με περισσή ευκολία. Μία τέτοια σύγκλιση επιτρέπει σε ανθρώπους με διαφορετικές οπτικές να συνομιλούν, ενδεχομένως και να βρίσκουν σημεία συμφωνίας με τη χρήση αποδείξεων.

Ιδιαίτερα σημαντικός στόχος της επιστήμης, ακόμη και των κοινωνικών επιστημών, είναι να μας παράσχουν ένα σύνολο επιστημολογικών εργαλείων με τα οποία να εξακριβώσουμε την αληθή φύση της πραγματικότητας και με τον τρόπο αυτό να εξετάσουμε την επάρκεια των θεωριών μας. Η γνώση δεν είναι απολύτως αντικειμενική: οι αξίες, η ανατροφή, οι εμπειρίες και η θέση μας στην κοινωνία (φύλο, τάξη, κουλτούρα, φυλή) επηρεάζουν, συνειδητά, μα κυρίως ασυνείδητα, τον τρόπο που σκεφτόμαστε. Η επιστήμη όμως μπορεί να πειθαρχήσει, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, το μυαλό μας και να μας προστατεύσει, ως ένα σημείο πάλι, από προκαταλήψεις. Η δυσκολία να επιτευχθεί κοινωνική επιστημονική γνώση είναι λόγος να επαινούμε, όχι να απορρίπτουμε, τις κοινωνικές επιστήμες και την φιλοδοξία για, λιγότερο ή περισσότερο, ενοποιημένη επιστημολογία.

Είναι υπαρκτός ο φόβος πολλοί θεωρητικοί του φεμινισμού, που μελετούν τις διεθνείς σχέσεις, να ακολουθήσουν τον δρόμο του τεμαχισμού της επιστημολογίας, αρνούμενοι τις δυνατότητες των κοινωνικών επιστημών, έναν δρόμο, που είναι «πολύ της μόδας» σήμερα. Αυτό θα αποτελούσε όμως πνευματική και ηθική καταστροφή. Μία φεμινιστική θεωρία δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς μία θετική θέση/standpoint. Δεν μπορεί να είναι μόνο επικριτική. Η μετα-νεωτερική προσέγγιση αποκλείει τις σχέσεις, οι οποίες θεωρούνται (ή θα μπορούσαν να θεωρηθούν) αξιόλογες από ανθρώπους εκτός του φεμινιστικού κύκλου.¹¹⁰ Όπως υπογραμμίζει η Hawkesworth “άν τυχόν αποκτήσει επιρροή η, σαγηνευτική ομολογουμένως, θεώρηση των μετα-νεωτεριστών, δεν θα είναι τυχαίο το ότι η εξουσία θα παραμείνει στα χέρια λευκών ανδρών. Σε έναν κόσμο μεγάλης ανισότητας, η σχετικιστική παραίτηση ενισχύει το status quo.”¹¹¹

Ευκαία θα ήταν μία συμμαχία μεταξύ δύο συμπληρωματικών κριτικών του νέο-ρεαλισμού, του θεσμικού νεοφιλελευθερισμού (neoliberal institutionalism) και της φεμινιστικής standpoint θεωρίας των διεθνών σχέσεων. Ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός επιδιώκει, όπως και ο νεορεαλισμός, να κατανοήσει την κρατική συμπεριφορά όσο γίνεται διά της ανάλυσης της φύσης του διεθνούς συστήματος. Σε αντίθεση, όμως, με τον νεορεαλισμό, υποστηρίζει ότι οι θεσμοί είναι εξίσου

¹¹⁰ Robert Keohane, op. cit.

¹¹¹ Mary E. Hawkesworth, op.cit., σ. 557

σημαντικοί με τη διανομή εξουσίας όσον αφορά την επηρεασμό της κρατικής συμπεριφοράς.¹¹² Η φεμινιστική θεωρία θέσης θα πρέπει να εντοπίσει τους δεσμούς που τη συνδέουν με τη θεσμική θεώρηση των διεθνών σχέσεων, δεδομένου ότι δίνει έμφαση στην ισχύ ως ικανότητας για από κοινού δράση, στη διάχυτη όσο και στη συγκεκριμένη αμοιβαιότητα, στο ρόλο των δικτύων και των ιεραρχιών. Η φεμινιστική προσέγγιση πρέπει, από την πλευρά της, να δώσει στις θεωρίες περίπλοκης αλληλεξάρτησης και θεσμικής αλλαγής μία πιο πλούσια και με έμφαση στο φύλο διατύπωση, καθώς και να ασκήσει κριτική στις προκαταλήψεις σε επίπεδο φύλου, που εντοπίζονται στις θεωρήσεις της αλληλεξάρτησης και του θεσμικού φιλελευθερισμού και αποτελούν δημιουργία των ανδρών.

Η φεμινιστική προσέγγιση θα μπορούσε να συνεισφέρει σημαντικά και σε κανονιστικό επίπεδο, με την προϋπόθεση ότι θα τονίζει τα στοιχεία που ενώνουν και δεν διαχωρίζουν τους ανθρώπους και τις ποικίλες θεωρίες και θα υπογραμμίζουν τις υποχρεώσεις μας προς αλλήλους.

Πέρα από την κριτική των κύριων τάσεων (mainstream) των διεθνών σχέσεων, οι φεμινιστικές θεωρίες standpoint-θέσης θα μπορούσαν να ενισχύσουν την αναδυόμενη τάση κατά του τεμαχισμού των διεθνών σχέσεων.¹¹³

B. Ο αντίλογος μίας φεμινίστριας στην κριτική του θεωρητικού των διεθνών σχέσεων

Στο σημείο αυτό θα εκθέσουμε τις απόψεις της Cynthia Weber επί των θέσεων που διατυπώνει ο Keohane. Το άρθρο του Robert Keohane, υποστηρίζει η Weber, ενώ φαίνεται να επαινεί και να ενθαρρύνει τις προσπάθειες των θεωρητικών του φεμινισμού στη γόνιμη, κατά τη γνώμη του, κριτική που ασκούν στις διεθνείς σχέσεις, τελικά πετυχαίνει το αντίθετο. Ο Keohane αναλύει τις τρεις βασικές τάσεις της φεμινιστικής θεωρίας, πραγματοποιεί όμως την ανάλυση αυτή από μία αφ' υψηλού θέση. Το κείμενό του αποτελεί κλασικό δείγμα ανδρικής παράνοιας, η οποία αναδύεται στην επιφάνεια όταν απειλούνται παραδοσιακά όρια. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Keohane αντιδρά με τέτοιο τρόπο, επειδή οι φεμινιστικές θεωρίες έχουν ξεπεράσει τα όρια, εντός των οποίων επεδίωξε να τις περιορίσει η

¹¹² Robert O. Keohane, *International Institutions and State Power*, Boulder, CO, Westview, 1989, pp. 3,9 in Robert Keohane, op. cit.

πειθαρχία των διεθνών σχέσεων. Και το κείμενό του αποβλέπει ακριβώς σ αυτό: στο να υπενθυμίσει ή, αν χρειαστεί, να επαναπροσδιορίσει νέα όρια, εντός των οποίων οφείλουν να κινούνται οι φεμινιστικές προσεγγίσεις.¹¹⁴

Ο Keohane χρησιμοποιεί μεθοδολογικά τις τρεις βασικές τάσεις της φεμινιστικής θεωρίας, που πρωτοδιατυπώθηκαν από την Harding και στη συνέχεια υιοθετήθηκαν από την Sylvester (φεμινιστικός εμπειρισμός, φεμινιστικές θεωρίες standpoint-θέσης και φεμινιστική μετα-νεωτερικότητα). Η θεμελιώδης όμως διαφορά είναι ότι, ενώ οι Harding και Sylvester βλέπουν *through-μέσα* από “φεμινιστικούς φακούς”, ο Keohane βλέπει *at-προς* αυτούς. Αντί να χρησιμοποιήσει φεμινιστικούς φακούς προκειμένου να επαναθεωρήσει την οπτική του επί των διεθνών σχέσεων, ο Keohane χρησιμοποιεί τους τρεις φεμινιστικούς τρόπους θεώρησης των πραγμάτων ως αντικείμενο της ανάλυσής του, με αποτέλεσμα να τους παραμορφώνει σε κάτι που δεν έχει καμία σχέση με ό, τι είχαν υπ’ όψιν τους οι Harding και Sylvester. Δεν πρόκειται για παρουσίαση και κριτική ανάλυση των κύριων φεμινιστικών ρευμάτων, αλλά για μεταμόρφωσή αυτών μέσα από τη δική του επιστημονική οπτική.

Κατά συνέπεια, δεν αντιμετωπίζει την φεμινιστική θεώρηση ως έχει, δηλαδή ως ένα πολυσχιδές, πολυπόικλο σύνολο, αλλά ως τρεις διαφορετικές – και αντιτιθέμενες – ενότητες. Χρησιμοποιεί τις κατηγορίες της Harding προκειμένου να επιβάλει σύνορα, εκεί όπου πριν δεν υπήρχαν. Η μέθοδος που ακολουθεί για να πετύχει αυτό είναι η έμφαση στις διαφορές και σε σημεία απόκλισης, που εμφανίζουν οι τρεις κύριες τάσεις της φεμινιστικής θεωρίας. Επεμβαίνει, με άλλα λόγια, και ακρωτηριάζει κατά το συμφέρον κάθε μία από τις τρεις προσεγγίσεις.¹¹⁵

Η αποτυπωμένη στο άρθρο επιθυμία του συντάκτη να επαναθεωρήσει κάποιες απόψεις του και να γίνει έτσι σύμμαχος του φεμινισμού τελικά δεν πραγματοποιείται, επειδή δεν δύναται, όπως αποδεικνύεται, να απομακρυνθεί από τις ενοποιημένες, δυτικές, επιστημονικές οπτικές υπέρ μίας πολυσχιδούς οπτικής, όπως αυτής του φεμινισμού.

Μία ακρωτηριασμένη και αντιφατική (παρουσιαζόμενη έτσι μέσα από κάποιες μη-συμφωνίες στο πλαίσιο της) φεμινιστική θεωρία εμφανίζεται λιγότερο απειλητική για την πειθαρχία των διεθνών σχέσεων. Ο Keohane κατ’ αρχάς εξετάζει επιστημονικά κάθε μία από τις τρεις βασικές φεμινιστικές προσεγγίσεις και έπειτα τις

¹¹³ Robert Keohane, op. cit.

¹¹⁴ Cynthia Weber, “Good Girls, Little Girls, and Bad Girls: Male Paranoia in Robert’s Critique of Feminist International Relations”, Millennium, Vol. 23, No. 2, Summer 1994

αξιολογεί με κριτήριο τη δυνατότητά τους να λειτουργήσουν συμπληρωματικά στις κλασσικές διεθνείς σχέσεις. Η εξέτασή του αποκαλύπτει εν συντομία τα εξής: ένα κομμάτι της φεμινιστικής επιστημολογίας (φεμινιστικές θεωρίες θέσης - τα καλά κορίτσια) μπορούν άμεσα να συμπληρώσουν τον πυρήνα των διεθνών σχέσεων, ένα άλλο (φεμινιστικός εμπειρισμός - τα μικρά κορίτσια) έχει ελπίδες για το μέλλον και ένα τρίτο (φεμινιστική μετα-νεωτερικότητα - τα κακά κορίτσια) δεν αφήνει κανένα περιθώριο για ελπίδα. Αμέσως παρακάτω θα δούμε αναφερθούμε ξεχωριστά και αναλυτικά στις τρεις τάσεις, που εξετάζει ο Keohane.

A. “Τα καλά κορίτσια”

Ο Keohane κρίνει ως αξιόλογες τις φεμινιστικές θεωρίες θέσης, επειδή, κατά τη γνώμη του, εμφανίζουν μία ενοποιημένη εικόνα και προσφέρουν μία νέα και σημαντική οπτική στις διεθνείς σχέσεις. Σύμφωνα με την περιγραφή του όμως η προσέγγιση αυτή αφήνει άθικτο τον πυρήνα των διεθνών σχέσεων. Οι φεμινιστικές θεωρίες θέσης (μπορούν να) επανεξετάζουν βέβαια έννοιες-κλειδιά των διεθνών σχέσεων, δεν αποκλίνουν όμως από τους στόχους της πειθαρχίας. Προσφέρουν μάλιστα και συμπληρωματικές θέσεις στην πειθαρχία αυτή. Επιπλέον, το γεγονός ότι η πρώτη αυτή προσέγγιση είναι επιδεκτική επιστημονικής έρευνας, σημαίνει πολλά για τον Keohane.

Αξίζει να τονιστεί ότι ο Keohane και οι φεμινιστικές θεωρίες θέσης έχουν έναν κοινό “εχθρό”- στόχο, τον νεορεαλισμό. Υπάρχει όμως μεγάλη διαφορά ανάμεσα στο τι πρεσβεύουν στην πραγματικότητα οι φεμινιστικές θεωρίες θέσης και σ’ αυτό που θεωρεί ο Keohane ότι πρεσβεύουν. Για την ακρίβεια, ο Keohane επιλέγει να δει κάποιες πτυχές της προσέγγισης αυτής, που είναι συμβατές με τις mainstream διεθνείς σχέσεις και οι οποίες θα μπορούσαν να “συμπορευτούν” με την τάση που υιοθετεί ο ίδιος, δηλαδή τον θεσμικό νεοφιλελευθερισμό. Σ’ αυτό το πλαίσιο οι φεμινιστικές θεωρίες θέσης όχι μόνο γίνονται μέρος των συνολικών θεωρήσεων του Keohane, αλλά εξαφανίζονται και υποκαθίστανται απ’ αυτό που ο ίδιος ονομάζει “θεσμικό φεμινισμό”. Με την κίνηση αυτή, οι φεμινιστικές θεωρίες θέσης αντί να συμπληρώνουν τον πυρήνα της θεωρίας διεθνών σχέσεων, γίνονται και οι ίδιες μέρος του πυρήνα αυτού.¹¹⁶

B. “ Τα μικρά κορίτσια ”

¹¹⁵ Ibid

¹¹⁶ Ibid

Αν οι οι φεμινιστικές θεωρίες θέσης είναι ένα καλό κορίτσι στην υπηρεσία της επιστήμης και της πειθαρχίας των διεθνών σχέσεων, ο φεμινιστικός εμπειρισμός είναι η μικρή της αδερφή. Ο Keohane απαριθμεί τα ελαττώματα του φεμινιστικού εμπειρισμού, μεταξύ των οποίων να είναι απλά περιγραφικός (όχι κανονιστικός) και η τάση να ολισθαίνει σε ηθικολογίες. Και ο μόνος τρόπος να αποκτήσει αξιοπιστία και εγκυρότητα είναι να συμμαχήσει με την μεγαλύτερη αδερφή της, τις φεμινιστικές θεωρίες θέσης, ώστε να τύχει της ίδιας μοίρας, να υπηρετήσει, δηλαδή, παρά τη θέλησή της και διαστρεβλωμένη ως προς το περιεχόμενό της, τη πειθαρχία των διεθνών σχέσεων.

Γ. “Τα κακά κορίτσια”

Με αφορμή την φεμινιστική μετα-νεωτερικότητα ο Keohane δίνει καθαρό δείγμα ανδρικής παράνοιας. Η φεμινιστική μετα-νεωτερικότητα είναι, κατά τη γνώμη του, το κομμάτι της φεμινιστικής επιστημολογίας που πρέπει να αφαιρεθεί προκειμένου να επιζήσει το υπόλοιπο, το υγιές. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος να προστατευτεί η φεμινιστική θεωρία, αλλά και η θεωρία των διεθνών σχέσεων, από προκαταλήψεις, όπως είναι ο μηδενισμός και η σχετικιστική παραίτηση, οι οποίες ενισχύουν το status quo.

Επειδή ο Keohane αδυνατεί-αρνείται να ταυτιστεί με τη φεμινιστική μετα-νεωτερικότητα (ουσιαστικά φοβάται αυτό που δεν καταλαβαίνει), κρίνει ότι η τρίτη αυτή προσέγγιση δεν είναι άξια να υπηρετήσει τους νόμους της επιστήμης ή τους στόχους της πειθαρχίας (του). Η αδυναμία του να χειριστεί και να περιορίσει, όπως θα επιθυμούσε, τη φεμινιστική μετα-νεωτερικότητα, τον αναγκάζει να την θέσει εκτός των ορίων της “καλής επιστήμης” και της “καλής θεωρίας διεθνών σχέσεων”, που έχτισε.

Το κείμενο του Keohane, καταλήγει η Weber, ακρωτηριάζει τη φεμινιστική θεωρία, ενώ υποτίθεται ότι διάκειται ευνοϊκά απέναντί της, και με αυτή την έννοια είναι “εγκληματικό”. Και αντί να πετύχει τον πραγματικό του στόχο, να δηλαδή, διαχειριστεί πατερναλιστικά τις συχνά επικίνδυνες τάσεις εντός της φεμινιστικής προσέγγισης των διεθνών σχέσεων, μας υπενθυμίζει ότι η φεμινιστική επιστημολογία έχει να προσφέρει πολλά ακόμα.¹¹⁷

¹¹⁷ Ibid

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Γυναίκες και άσκηση πολιτικής εξουσίας

Πρόκειται για ένα θέμα που απασχολεί ιδιαίτερα τους θεωρητικούς του φεμινισμού. Σημαντικό μέρος της φεμινιστικής βιβλιογραφίας έχει ως αντικείμενο τη σχέση των γυναικών με την πολιτική εξουσία. Για το λόγο αυτό καταλαμβάνει ένα ξεχωριστό κεφάλαιο της παρούσας εργασίας. Με το θέμα αυτό ασχολήθηκε σε άρθρο του στο περιοδικό *Foreign Affairs* ο Francis Fukuyama, καθηγητής δημόσιας πολιτικής στο George Mason University. Υπήρξε ένα από τα πλέον πολυσυζητημένα άρθρα των τελευταίων ετών στο χώρο, όπου διασταυρώνεται η θεωρία του φύλου με τις διεθνείς σχέσεις. Υπήρξε όμως και αντικείμενο δριμείας κριτικής από φεμινίστριες αναλύτριες, με χαρακτηριστικότερες τρεις κριτικές, των J. Ann Tickner, Barbara Ehrenreich και Katha Pollitt. Προκειμένου να εκτεθούν και οι δύο θέσεις, παραθέτουμε πρώτα τα κύρια σημεία του άρθρου του Fukuyama και κατόπιν τα κύρια σημεία της κριτικής που ασκούν οι Tickner, Ehrenreich και Pollitt.

A. “What if women ran the world?”/ “Πώς θα ήταν ο κόσμος αν κυβερνούσαν οι γυναίκες;” του Francis Fukuyama

Πολυετείς μελέτες της συμπεριφοράς των χιμπατζήδων φέρνουν στο φως αξιοπρόσεκτα στοιχεία. Πρώτον, τη βία. Μόνο οι χιμπατζήδες και οι άνθρωποι εμφανίζουν την τάση να σκοτώνουν, κατά συνήθεια, μέλη του ίδιου γένους. Δεύτερον, τη σημασία των συμμαχιών και της πολιτικής, που συνδέεται με την οικοδόμηση συμμαχιών. Οι χιμπατζήδες και οι άνθρωποι είναι πολύ κοινωνικά όντα, βασικό μέλημα των οποίων είναι η επίτευξη και η διατήρηση του status. Τρίτον και σημαντικότερον, ότι η βία και οι συμμαχίες είναι κατεξοχήν έργο των αρσενικών. Με άλλα λόγια, οι θηλυκοί χιμπατζήδες διατηρούν και σφυρηλατούν σχέσεις, ενώ οι αρσενικοί ασκούν *realpolitik*.

Επειδή οι χιμπατζήδες είναι οι πλησιέστεροι συγγενείς του ανθρώπου κατά την εξελικτική θεωρία, τα παραπάνω συμπεράσματα αποδεικνύονται πολύ χρήσιμα στην ερμηνεία της διαφορετικής συμπεριφοράς που εμφανίζουν τα δύο φύλα. Με εξαίρεση ελάχιστες μητριαρχικές κοινωνίες, η γραμμή που συνδέει τον χιμπατζή με το σύγχρονο άνθρωπο (όσον αφορά την εκδήλωση φαινομένων βίας) είναι συνεχής. Δεν υπήρξε εποχή αθωότητας.

Θεωρίες των διεθνών σχέσεων, όπως ο ρεαλισμός, που βλέπουν τη διεθνή πολιτική ως έναν ανελέητο αγώνα για εξουσία και ισχύ, είναι, κατά τη γνώμη πολλών φεμινιστών, μονομερείς όσον αφορά τα φύλα, επειδή περιγράφουν τα κράτη ως κράτη που κυβερνώνται από άνδρες και όχι ως κράτη *per se*. Πολλοί φεμινιστές προσυπογράφουν, δηλαδή, την άποψη ότι οι άνδρες είναι πιο βίαιοι από τις γυναίκες και ότι ο κόσμος στον οποίο ζούμε βρίθκει φαινομένων βίας, επειδή ελέγχεται από άνδρες. Προκύπτει, επομένως, το ερώτημα τι θα άλλαζε αν κυβερνούσαν οι γυναίκες ή, σε πιο ρεαλιστικό πλαίσιο, αν συμμετείχαν πολύ περισσότερες γυναίκες στην άσκηση πολιτικής εξουσίας. Σύμφωνα με τις απόψεις που διατυπώθηκαν παραπάνω τα κράτη θα ήταν λιγότερο επιθετικά, ανταγωνιστικά και βίαια.¹¹⁸

Το πρόβλημα με τη φεμινιστική προσέγγιση είναι ότι αντιμετωπίζει την τάση για βία και απόκτηση ισχύος ως αποκλειστική απόρροια της πατριαρχικής κουλτούρας, όταν στην πραγματικότητα αυτή (η τάση) φαίνεται να έχει τις ρίζες της στη βιολογία. Αυτό έχει ως συνέπεια οι εν λόγω συμπεριφορές να είναι δύσκολο να αλλάξουν. Η επανακοινωνικοποίηση των ανδρών επί το «θηλυκότερο», δηλαδή η προσπάθεια να αποβάλουν το σύνολο ή μέρος της επιθετικότητάς τους, δεν είναι ένας εφικτός στόχος. Η κουλτούρα και η ιδεολογία πολύ δύσκολα μπορούν να αλλάξουν τα εγγενή χαρακτηριστικά του ανθρώπου. Οι τελευταίες εξελίξεις στον τομέα της γενετικής επιβεβαιώνουν τη θέση αυτή, ότι δηλαδή ο άνθρωπος είναι γενετικά προγραμματισμένος να δράσει με συγκεκριμένους προβλέψιμους τρόπους. Κι ενώ οι φυλές και τα έθνη δεν έχουν γενετικές διαφορές μεταξύ τους (πόσο μάλλον αν λάβουμε υπ' όψιν τον παράγοντα επιμειξία), το ίδιο δεν μπορεί να ειπωθεί για το φύλο. Ενώ κανείς δεν αμφιβάλλει ότι αρκετοί από τους ρόλους που αποδίδονται στα δύο φύλα είναι κοινωνικά κατασκευασμένοι, ουσιαστικά όλοι οι διαπρεπείς εξελικτικοί βιολόγοι πιστεύουν ότι υπάρχουν ριζικές διαφορές ανάμεσα στα φύλα, που είναι εγγενείς. Σε κανέναν τομέα δεν είναι τόσο έντονες αυτές οι διαφορές όσο στο θέμα της βίας και της επιθετικότητας. Σε εκατοντάδες μελέτες επί του θέματος αποδεικνύεται ότι τα αγόρια είναι πιο επιθετικά, σωματικά και λεκτικά, από τα κορίτσια, στις ενέργειες, στο λεξιλόγιο και στα όνειρά τους. Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει και από τη μελέτη των στατιστικών, των σχετικών με τα εγκλήματα. Σε κάθε γνωστή κουλτούρα και σε κάθε ιστορική περίοδο, απ' όσο γνωρίζουμε, η

¹¹⁸ Francis Fukuyama, "What If Women Ran The World?", *Foreign Affairs*, vol. 77, No. 5, September/October 1998

πλειονότητα των εγκλημάτων, και ειδικά των βίαιων εγκλημάτων, τελείται από άνδρες και μάλιστα από νεαρούς άνδρες ηλικίας από 15 έως 30 ετών.

Αν και υπάρχουν φεμινίστριες που αναγνωρίζουν βιολογική βάση σε διαφορές συμπεριφοράς ανάμεσα στα δύο φύλα, η πλειονότητα αυτών είναι της άποψης ότι γυναίκες και άνδρες είναι ψυχολογικά πανομοιότυποι και ότι οι όποιες διαφορές στη συμπεριφορά είναι το αποτέλεσμα κοινωνικής κατασκευής, τις οποίες διαιωνίζει η κυρίαρχη κάθε φορά κουλτούρα.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι η βιολογία δεν είναι πεπρωμένο. Οι περιπτώσεις των Θάτσερ, Ίντιρα Γκάντι, Γκόλντα Μείρ αποτελούν απόδειξη της θέσης αυτής. Αξίζει να τονιστεί, πάντως, ότι σε ανδροκρατούμενες κοινωνίες, τέτοιου είδους ασυνήθιστες γυναίκες κατορθώνουν να φτάσουν στην κορυφή.¹¹⁹

Όλες οι φεμινίστριες αναλύτριες των διεθνών σχέσεων επιθυμούν μεγαλύτερη συμμετοχή γυναικών στην πολιτική, συμπεριλαμβανομένης κάθε πτυχής της εξωτερικής πολιτικής. Εστία διαφωνίας είναι η στάση που θα πρέπει να τηρήσουν οι γυναίκες κατά την επιδίωξη του στόχου αυτού. Θα πρέπει, δηλαδή, να υιοθετήσουν κλασσικά ανδρική συμπεριφορά (επιθετικότητα, ανταγωνιστικότητα και διάθεση να χρησιμοποιήσουν βία) κι έτσι να επιβάλουν ξένα στοιχεία στο χαρακτήρα τους ή να επιμείνουν σε συμπεριφορά που προσιδιάζει περισσότερο στη φύση τους, με τις δυσκολίες που αυτό συνεπάγεται; Η διχοτομία αυτή υπήρξε ιδιαίτερα έντονη στην περίπτωση της Μάργκαρετ Θάτσερ, η οποία ως πρότυπο γυναίκας πολιτικού απορρίφθηκε πανηγυρικά από τις φεμινίστριες, παρά το γεγονός ότι «κέρδισε τους άνδρες στο ίδιο τους το παιχνίδι».

Ο πυρήνας της φεμινιστικής ατζέντας για τη διεθνή πολιτική είναι, κατά βάση, σωστός: οι βίαιες και επιθετικές τάσεις των ανδρών πρέπει να ελέγχονται από ένα πλέγμα κανόνων, νόμων, συμφωνιών και συμβολαίων. Επιπλέον, περισσότερες γυναίκες θα πρέπει να εισέλθουν στην διεθνή πολιτική ως ηγέτες, αξιωματούχοι, στρατιώτες και ψηφοφόροι. Μόνο με αυτό τον τρόπο μπορούν οι γυναίκες να υπερασπιστούν τα συμφέροντά τους και να θέσουν εναλλακτικά θέματα στη διεθνή ατζέντα, που προς το παρόν διαμορφώνεται από τους άνδρες.

Η είσοδος των γυναικών στη διεθνή πολιτική λαμβάνει, βεβαίως, χώρα τα τελευταία 100-200 χρόνια με πολύ θετικά αποτελέσματα. Παρόλα αυτά συνεχίζει να υπάρχει «χάσμα φύλων» στους τομείς εξωτερικής πολιτικής και εθνικής ασφάλειας.

¹¹⁹ Ibid

Στις ΗΠΑ οι γυναίκες παραδοσιακά εμφανίζονται να υποστηρίζουν σαφώς λιγότερο από τους άνδρες την ανάμειξη της χώρας τους σε πόλεμο, τις στρατιωτικές δαπάνες και τη χρήση βίας στο εξωτερικό. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι οι αμερικανίδες ψηφίζουν περισσότερο τους Δημοκρατικούς, ενώ οι άνδρες τους Ρεπουμπλικανούς. Η άποψη ότι τα δημοκρατικά καθεστώτα εμφανίζουν μικρή τάση για εμπλοκή σε πόλεμο μεταξύ τους, σίγουρα συνδέεται με το γεγονός ότι σε δημοκρατικές κοινωνίες οι γυναίκες έχουν λόγο. Αυτό μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι μεγαλύτερη συμμετοχή γυναικών στη διεθνή πολιτική, θα αλλάξει ριζικά το σκηνικό της.¹²⁰

Από την άλλη όμως πλευρά, αν οι ρόλοι των δύο φύλων δεν είναι κοινωνικά κατασκευασμένοι, αλλά θέμα γονιδίων, υπάρχουν όρια στο κατά πόσο μπορεί να αλλάξει το διεθνές πολιτικό σκηνικό με την ευρεία συμμετοχή γυναικών σ' αυτό. Σε οτιδήποτε άλλο πέραν ενός απολύτως «θηλυκοποιημένου» κόσμου οι «θηλυκοποιημένες» πολιτικές θα είναι μάλλον παθητικό, παρά πλεονέκτημα.

Ακόμη και αν κάποτε υπάρξουν απόλυτα ειρηνικές σχέσεις μεταξύ των δημοκρατικών χωρών, πάντα θα υπάρχουν στον υπόλοιπο κόσμο χώρες με ηγέτες, όπως ο Μομπούτου, ο Σαντάμ και ο Μιλόσεβιτς. Στο σημείο αυτό να αναφέρουμε την κριτική που άσκησε ο Μακιαβέλι στον Αριστοτέλη, η οποία συνοψίζεται στο εξής: σ' ένα σύστημα ανταγωνιστικών κρατών, τα καλύτερα καθεστώτα υιοθετούν τις πρακτικές των χειροτέρων προκειμένου να επιβιώσουν. Ακόμη, επομένως, κι αν ο δημοκρατικός, «θηλυκοποιημένος», μεταβιομηχανικός κόσμος εξελιχθεί σε μία ζώνη ειρήνης, όπου οι μάχες είναι οικονομικής, και όχι στρατιωτικής, φύσης, θα είναι και πάλι αναγκασμένος να αντιμετωπίζει εκείνα τα κράτη του κόσμου, που κυβερνώνται από φιλόδοξους, επιθετικούς και ασυγκράτητους άνδρες. Σ' αυτές τις περιπτώσεις θα απαιτούνται πάντα «αρσενικές» πρακτικές και πολιτικές, αν και όχι απαραίτητα από άνδρες πολιτικούς (βλ. Μάργκαρετ Θάτσερ).

Περαιτέρω, στον στρατιωτικό τομέα, είναι πολύ προβληματική η συνύπαρξη ανδρών και γυναικών σε μονάδες μάχης, οπότε και θα βρίσκονται σε σωματική εγγύτητα για μακρά χρονικά διαστήματα. Η συνοχή των μονάδων, ο ακρογωνιαίος λίθος του ηθικού του στρατεύματος, παραδοσιακά στηρίζεται στους ανδρικούς δεσμούς αλληλεγγύης, οι οποίοι μπορούν να διαρραγούν μόνο σε περίπτωση που οι άνδρες αρχίσουν να ανταγωνίζονται μεταξύ τους για τη γυναικεία προσοχή. Σε

¹²⁰ Ibid

αντίθεση με τον διαχωρισμό των φυλών (segregation), ο διαχωρισμός των φύλων σε ορισμένες μονάδες του στρατού είναι όχι μόνο θεμιτός, αλλά αναγκαίος.

Εξετάζοντας το μέλλον με βάση τα στοιχεία του παρόντος μπορεί βέβαια να υποτεθεί ότι η Ευρώπη θα αποτελείται από πλούσια, ισχυρά και δημοκρατικά κράτη με φθίνοντα πληθυσμό, απαρτιζόμενο από ολοένα και περισσότερους ηλικιωμένους, και με αρκετές γυναίκες σε ηγετικές θέσεις.¹²¹ Οι ΗΠΑ, οι οποίες εμφανίζουν υψηλά ποσοστά μετανάστευσης και γεννητικότητας, θα έχουν επίσης αρκετές γυναίκες ηγέτιδες, αλλά αρκετά νεαρότερο πληθυσμό. Το μεγαλύτερο και φτωχότερο μέρος του πλανήτη θα απαρτίζεται από κράτη της Αφρικής, της Μέσης Ανατολής και της Νότιας Ασίας με πολύ νέο πληθυσμό, τα οποία θα κυβερνώνται κατά κύριο λόγο από νέους άνδρες. Να σημειωθεί ότι στην Ασία, με εξαίρεση την Ιαπωνία, η πληθυσμιακή δομή αποβαίνει εις βάρος των γυναικών, καθώς είναι σύνηθες φαινόμενο οι αμβλώσεις, όταν πρόκειται για θηλυκά έμβρυα. Συνολικά λοιπόν προκύπτει η εικόνα ενός ανομοιογενούς, ξένου κόσμου.

Οι σημερινές κοινωνίες προσφέρουν άπειρες ευκαιρίες για απόκτηση status σε ποικίλους τομείς δραστηριότητας. Με τον τρόπο αυτό η επιθετική και ανταγωνιστική ενέργεια διοχετεύεται σε φιλειρηνικές δραστηριότητες. Η φιλελεύθερη δημοκρατία και η οικονομία της αγοράς λειτουργούν καλά, επειδή σε αντίθεση με το σοσιαλισμό, το ριζοσπαστικό φεμινισμό και άλλα ουτοπικά σχήματα, δεν προσπαθούν να επέμβουν και να αλλάξουν την ανθρώπινη φύση. Δέχονται την αληθή φύση του ανθρώπου, την στηριζόμενη δηλαδή στη βιολογία, ως δεδομένο και περιορίζονται στο να ελέγξουν τις βίαιες παρομήσεις του με κανόνες, θεσμούς και νόμους. Δεν επιτυγχάνεται πάντα ο στόχος, αλλά είναι πολύ προτιμότερο αυτό το σχήμα από την εναλλακτική λύση: την επιστροφή στη ζωώδη κατάσταση δηλαδή.¹²²

B. “Why Women Can’t Run the World: International Politics According to Francis Fukuyama”/ “Γιατί οι γυναίκες δεν μπορούν να κυβερνήσουν τον κόσμο: Διεθνείς σχέσεις σύμφωνα με τον Francis Fukuyama” της Jean Ann Tickner.

Το πρόσφατο άρθρο του Francis Fukuyama ανήκει στην κατηγορία των δημοσιευμάτων, που χρησιμοποιούν τον ισχυρισμό ότι οι γυναίκες είναι πιο φιλειρηνικές από τους άνδρες εις βάρος τελικά των γυναικών. Ο Fukuyama υποστηρίζει ότι οι γυναίκες είναι *όντως* πιο φιλειρηνικές από τους άνδρες. Όπως

¹²¹ Ibid

¹²² Ibid

όμως συνηθίζεται, αναπτύσσει αυτό το επιχείρημα για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι καλώς τελικά κυβερνούν οι άνδρες και ότι έτσι θα πρέπει να έχουν τα πράγματα και στο μέλλον.¹²³ Αυτού του είδους η συλλογιστική όχι μόνο απομακρύνει την προσοχή μας από σημαντικά θέματα της φεμινιστικής ατζέντας, αλλά λειτουργεί ενισχυτικά σε μία ανησυχητική τάση στους κόλπους των διεθνών σχέσεων, μία τάση πρόσφατη, που θέλει τον κόσμο να χωρίζεται σε ζώνες ειρήνης και ζώνες αναταραχής και να χαρακτηρίζεται από πόλωση σε επίπεδο, εξ ορισμού συγκρουόμενων, πολιτισμών (βλ. Huntington).¹²⁴

Ο τίτλος με τον οποίο επελέγη να δημοσιευθεί το άρθρο είχε σαφώς ως στόχο να προκαλέσει τους αναγνώστες (ίσως και να τους τρομάξει), οι περισσότεροι εκ των οποίων δεν είναι εξοικειωμένοι με την φεμινιστική επιστημονική προσέγγιση των διεθνών σχέσεων. Το πιο προβληματικό, και λυπηρό, ίσως σημείο είναι το ότι οι αναγνώστες του περιοδικού *Foreign Affairs* θα «εκτεθούν» στη φεμινιστική επιστημονική προσέγγιση των διεθνών σχέσεων μόνο μέσω του άρθρου αυτού.

Το άρθρο του Fukuyama είναι υπεραπλουστευτικό, όχι όμως ανοιχτά αντιφεμινιστικό. Αναφέρει ότι στο χώρο των διεθνών σχέσεων εντοπίζεται μία ισχυρή φεμινιστική υπο-πειθαρχία, μέμφεται όμως τη μετα-νεωτερικότητα για την εμμονή της στον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό και το ριζοσπαστικό φεμινισμό για τον παραπλανημένο ουτοπισμό του. Δέχεται ότι οι άνδρες είναι γονιδιακά επιθετικοί και ότι η επιθετικότητά τους καλώς περιορίζεται στις σύγχρονες κοινωνίες με κάθε είδους κανόνες και μεταφράζεται σε κοινωνικά παραγωγικές δραστηριότητες. Ενώ φροντίζει να δεχτεί ότι η κουλτούρα και η ιδεολογία συνδιαμορφώνουν τον χαρακτήρα του ανθρώπου, δεν τους αποδίδει, ωστόσο, αρκετή αποτελεσματικότητα. Η φύση του ανθρώπου, κατά τον συντάκτη του άρθρου, πολύ δύσκολα αλλάζει. Απορρίπτει όμως τον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό, ο οποίος συνέβαλε τα μέγιστα στην κατάρριψη θεωριών περί φυλετικής και ταξικής διαβάθμισης,

Η θέση του Fukuyama ότι ο κόσμος θα ήταν πιο ειρηνικός αν κυβερνούσαν γυναίκες σημαίνει ότι ο σημερινός κόσμος, όπως όλοι τον γνωρίζουμε, είναι γεμάτος από πράξεις βίας, επειδή κυβερνάται από άνδρες. Πώς εξηγείται όμως τότε το γεγονός ότι παρόμοια κράτη εμφανίζουν τελείως διαφορετική διεθνή συμπεριφορά;

¹²³ Jean Ann Tickner, “Why Women Can’t Run the World: International Politics According to Francis Fukuyama”, *International Studies Review*, Vol. 1, Issue 3, Fall 1999

¹²⁴ Ibid

Από το εν λόγω άρθρο προκύπτει η εντύπωση ότι οι ανά τον κόσμο φεμινίστριες συλλήβδην επιδιώκουν την διακυβέρνηση των κρατών από γυναίκες. Η διοχέτευση αυτής της εικόνας γίνεται από τον Fukuyama εκ του πονηρού. Δεν υπάρχει θεωρητικός του φεμινισμού-αναλυτής των διεθνών σχέσεων, ο οποίος να προβάλλει ή να υποστηρίζει μία τέτοια θέση. Το βασικό και επαναλαμβανόμενο αίτημά τους είναι η απαλλαγή των γυναικών από ιδεαλιστικούς συνειρμούς, που συνδέουν τη γυναίκα με την ειρήνη, επειδή κατά τη γνώμη τους τέτοια στερεότυπα υπενθυμίζουν στη γυναίκα ποια είναι η θέση της: εκτός του “πραγματικού κόσμου” της διεθνούς πολιτικής.

Όταν ο Fukuyama ισχυρίζεται ότι η κοινωνική βιολογία υπήρξε αντικείμενο κάκιστης εκμετάλλευσης στις αρχές του αιώνα όσον αφορά τις φυλές και τις τάξεις, επαναλαμβάνει και ο ίδιος το ίδιο ατόπημα, υποστηρίζοντας τη θέση ότι οι γενετικά προκαθορισμένες διαφορές των δύο φύλων έχουν αντίκτυπο στον τρόπο άσκησης διεθνούς πολιτικής. Η θέση αυτή, αν μη τι άλλο, αδικεί όλους αυτούς τους άνδρες, που υπεύθυνα και επίμονα εργάστηκαν με στόχο, όχι να επιβληθούν ή να αποκτήσουν ισχύ, αλλά να καταστήσουν αυτόν τον κόσμο λιγότερο επικίνδυνο για τους κατοίκους του. Σ’ αυτόν τον στόχο, προς έκπληξη του Fukuyama, συστρατεύονται πολλοί άνδρες και γυναίκες.¹²⁵

Το προτιμότερο μέλλον δεν είναι ένας “θηλυκοποιημένος” κόσμος, όπως εκ του ασφαλούς δέχεται ο Fukuyama, αλλά ένα μέλλον στο οποίο άνδρες και γυναίκες συμμετέχουν από κοινού στην προσπάθεια να περιοριστούν οι άδικες και επιζήμιες ιεραρχικές κοινωνικές δομές, όπως το φύλο (gender) και η φυλή.

Πολλές φεμινίστριες συμφωνούν ότι η βιολογία μπορεί να είναι ένας παράγοντας, που συμβάλλει σε ορισμένες επιθετικές συμπεριφορές. Γεγονός όμως παραμένει ότι οι πολιτιστικά αποδιδόμενοι ρόλοι, οι οποίοι ελάχιστη σχέση έχουν με τη βιολογία, είναι οι κύριο υπεύθυνοι για τη χαμηλή κοινωνικοοικονομική θέση της γυναίκας σε πολλές κοινωνίες.

Η άποψη που διατυπώνει ο Fukuyama ότι οι γυναίκες στις δυτικές χώρες αποκτούν με ταχείς ρυθμούς αυξανόμενη πολιτική εξουσία δεν ευσταθεί. Στις ΗΠΑ οι γυναίκες αποτελούν μόνο το 12% των μελών του Κογκρέσσου και, έπειτα από 80 χρόνια φεμινιστικών διεκδικήσεων, δεν έχουν ακόμη το δικαίωμα να πάρουν άδεια

¹²⁵ Ibid

μητρότητας μετ'αποδοχών.¹²⁶ Για μία σειρά συναφών λόγων η άσκηση διεθνούς πολιτικής από πλευράς γυναικών θυμίζει σενάριο επιστημονικής φαντασίας.

Οι φεμινίστριες-αναλύτριες των διεθνών σχέσεων ασχολούνται βεβαίως με το θέμα της ειρήνης και του πολέμου, αλλά δεν περιορίζονται στο να ερευνούν αν οι άνδρες είναι επιθετικοί και οι γυναίκες φιλειρηνικές, αλλά θέτουν νέα ερωτήματα σχετικά με τις συγκρούσεις και επεκτείνουν συμβατικές ατζέντες. Οι φεμινιστικές ατζέντες περιλαμβάνουν θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως ο βιασμός εν καιρώ πολέμου, η σχέση της πορνείας με το στρατό, οι πρόσφυγες (η πλειονότητα των οποίων είναι γυναίκες και παιδιά) και γενικότερα ζητήματα πολιτικών απώλειών/θυμάτων. Παρά τα γεγονότα ότι πάνω από το 80% των θυμάτων εν καιρώ πολέμου είναι πολίτες, η κατανόηση των αιτίων και των συνεπειών αυτών των ανησυχητικών τάσεων δεν φάνηκε να απασχολεί ιδιαίτερα την έρευνα των (κλασσικών θεωρήσεων των) διεθνών σχέσεων.¹²⁷

Οι φεμινίστριες έχουν επίσης συνεισφέρει σημαντικά στη συζήτηση περί της ανάγκης να διευρυνθεί ή όχι ο ορισμός της ασφάλειας προκειμένου να περιλαμβάνει θέματα διαρθρωτικής και οικολογικής βίας. Σε αυτό το πλαίσιο οι φεμινίστριες ερευνούν τις, συχνά αρνητικές, συνέπειες της διαρθρωτικής προσαρμογής και της οικονομικής παγκοσμιοποίησης στις γυναίκες, καθώς και τα προβλήματα που συνδέονται με την επιβάρυνση του περιβάλλοντος. Όλα αυτά τα θέματα αφορούν και επηρεάζουν σαφώς περισσότερο τις ζωές των γυναικών παρά το ενδεχόμενο να κυβερνήσουν τον κόσμο ή όχι.

Όσον αφορά τον ισχυρισμό του Fukuyama ότι υπάρχει σχέση μεταξύ δημοκρατικού, προηγμένου κράτους, φιλειρηνικών τάσεων, που αυτό επιδεικνύει, και αυξημένης γυναικείας συμμετοχής στα κοινά, η περίπτωση της αραβοϊσραηλινής διένεξης τον αναιρεί. Τα στοιχεία δείχνουν ότι σ' αυτή τη διένεξη οι γυναίκες δεν είναι λιγότερο μιλιταριστικών διαθέσεων σε σύγκριση με τους άνδρες και ότι άνδρες και γυναίκες, που τίθενται υπέρ της ισότητας των δύο φύλων, εμφανίζονται περισσότεροι διατεθειμένοι σε σχέση με τους υπολοίπους για συμβιβαστική επίλυση της διαφοράς.

Το πολυσυζητημένο άρθρο του Fukuyama φαίνεται να πυροδότησε έναν, αν μη τι άλλο, ενδιαφέροντα πλειστηριασμό: εκπρόσωποι των δύο φύλων – αναλυτές

¹²⁶ Katha Pollitt, "Father Knows Best" in Jean Ann Tickner, "Why Women Can't Run the World: International Politics According to Francis Fukuyama", *International Studies Review*, Vol. 1, Issue 3, Fall 1999

των διεθνών σχέσεων αγωνίζονται να πείσουν ότι το φύλο τους είναι ή μπορεί να είναι πιο επιθετικό από τα άλλο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι Ehrenreich, συγγραφέας και καθηγήτρια, και Pollitt, συγγραφέας και βοηθός εκδότη του περιοδικού «The Nation», οι οποίες μας διαβεβαιώνουν ότι οι γυναίκες μπορούν να γίνουν εξίσου επιθετικές με τους άνδρες.¹²⁸

Χωρίς να σημαίνει ότι τα θέματα αυτά στερούνται ενδιαφέροντος, σίγουρα δεν ανήκουν στην κατηγορία εκείνων των ζητημάτων, που μπορούν να βελτιώσουν τη ζωή και των δύο φύλων. Οι ανισότητες μεταξύ των δύο φύλων, η καταπίεση, που υφίστανται πολλές γυναίκες δεν αποτελούν τους καλύτερους όρους για επίτευξη βιώσιμης κοινωνικής ειρήνης. Με βεβαιότητα μπορεί να ειπωθεί, πάντως, ότι ο πόλεμος είναι πολύ πιο πιθανός σε κοινωνίες με μεγάλες ανισότητες σε επίπεδο φύλου.¹²⁹

Γ. “Men Hate War Too”/ “Και οι άνδρες μισούν τον πόλεμο” της Barbara Ehrenreich

Τη θέση των “εσενσιαλιστών” ή αλλιώς αυτών, που ερμηνεύουν γενετικά την ανθρώπινη συμπεριφορά, ασπάζεται και ο Fukuyama στο γνωστό άρθρο του. Η παραδοχή όμως ότι οι άνδρες είναι πιο επιρρεπείς σε σχέση με τις γυναίκες στην εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς, δεν σχετίζεται απαραίτητα με τα θέματα, που απασχολούν τον Fukuyama, όπως ο πόλεμος, οι διεθνείς σχέσεις και η πολιτική.¹³⁰

Αν ο Fukuyama είχε μπει στον κόπο να μελετήσει πιο επισταμένα την ανθρωπολογία του πολέμου, έστω και τα έργα των επιστημόνων στα οποία παραπέμπει, συνεχίζει την κριτική της η Ehrenreich, θα ανακάλυπτε ότι υπάρχει πολύ μικρή βάση για τον εντοπισμό των αιτίων του πολέμου στα επιθετικά ανδρικά ένστικτα – ή σε όποια άλλα ένστικτα. Ο πόλεμος είναι, σύμφωνα με τον Robin Fox, θεωρητικό των κοινωνικών επιστημών, ένα σύνολο από περίπλοκες, ενορχηστρωμένες, πολύ οργανωμένες, συλλογικές επιχειρήσεις, που δεν μπορεί να ερμηνευτεί από καμία ατομική ορμή. Κανένα ένστικτο δεν θα μπορούσε να ωθήσει έναν άνθρωπο να αφήσει το σπίτι του για να υποστεί κάθε είδους ταλαιπωρίες και κακουχίες για μεγάλο χρονικό διάστημα. Όπως τονίζουν οι ανθρωπολόγοι Clifton B.

¹²⁷ Jean Ann Tickner, op. cit.

¹²⁸ Barbara Ehrenreich “Men Hate War Too”, *Foreign Affairs* 78, No. 1 (1999), pp. 120-121; and Katha Pollitt, “Father Knows Best”, p. 123 in Jean Ann Tickner, “Why Women Can’t Run the World: International Politics According to Francis Fukuyama”, *International Studies Review*, Vol. 1, Issue 3, Fall 1999

¹²⁹ Jean Ann Tickner, op. cit

¹³⁰ Barbara Ehrenreich, “Men Hate War Too”, *Foreign Affairs*, Vol. 78, No. 1, 1999

Kroeber και Bernard L. Fontana, υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στη βιολογικά έμφυτη τάση για επιθετική συμπεριφορά και τις τυποποιημένες, κοινωνικά καθιερωμένες και θεσμοποιημένες εχθροπραξίες. Στην πραγματικότητα, η ανδρική “όρεξη” για μάχη είναι πολύ ηπιότερη απ’ όσο θα ήθελαν να πιστεύουν οι θεωρητικοί του πολέμου ή ορισμένα άτομα στρατοκρατικής νοοτροπίας. Σε παραδοσιακές κοινωνίες υπήρχε, συχνά, ανάγκη οι πολεμιστές να περάσουν από ολόκληρη διαδικασία προκειμένου να “μεταμορφωθούν” σε κάτι το κτηνώδες, πριν από τη μάχη. Δεν είναι λίγες εξάλλου οι περιπτώσεις ανδρών, που κατέφυγαν σε ακραία μέτρα (βλ. αυτοακρωτηριασμοί και λιποταξίες με το ρίσκο της εκτέλεσης) προκειμένου να αποφύγουν τη συμμετοχή στον πόλεμο. Πριν την εμφάνιση των εθνικών στρατών τον 19^ο αιώνα, τα ποσοστά της λιποταξίας στην Ευρώπη ήταν εξαιρετικά υψηλά. Ο περίφημος πρωσικός στρατός του 18^{ου} αιώνα ήταν τόσο αναξιόπιστος, που τα στρατιωτικά εγχειρίδια απαγόρευαν την κατασκήνωση κοντά σε δασώδεις περιοχές, προκειμένου να περιορισούν τα κρούσματα λιποταξίας. Ακόμη και στους σύγχρονους στρατούς του αιώνα που ζούμε, λίγοι άνδρες καταφέρνουν να ξεπεράσουν την αναστολή τους να πυροβολήσουν ατομικά προσδιορισμένο στόχο.

Επιπλέον, δεν μπορεί να υποτεθεί, όπως κάνει ο Fukuyama, ότι οι άνδρες είχαν ανέκαθεν το μονοπώλιο στις πολεμικές επιχειρήσεις. Η αρχαιολογική σκαπάνη έχει ανακαλύψει τάφους γυναικών πολεμιστών στη Ρωσία, που τοποθετούνται χρονικά περί το 2.000 π.Χ., οι οποίες έχουν ταφεί με τα όπλα τους και φέρουν τραύματα από παρόμοια όπλα. Υπάρχουν εξάλλου αρχαιολογικές αποδείξεις ότι κατά τη νεολιθική περίοδο άνδρες και γυναίκες κυνηγούσαν από κοινού.¹³¹

Όποια και αν είναι η γενετική και προϊστορική πολιτιστική κληρονομιά μας, οι γυναίκες κατά τις δύο τελευταίους αιώνες έχουν επιδείξει επαρκώς την ικανότητά τους για συλλογική βία. Διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο σε γεγονότα, που έβριθαν μη στρατιωτικής βίας, όπως σε ταραχές του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα για απόκτηση τροφίμων και σε επαναστατικές εξεγέρσεις, όπου “διακρίθηκαν” για την σκληρότητα και τη βιαιότητά τους. Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι σοβιετικοί χρησιμοποιούσαν γυναίκες ως πιλότους μαχητικών αεροσκαφών και σε μάχες στο έδαφος. Έκτοτε οι γυναίκες έχουν υπηρετήσει ως τρομοκράτες και αντάρτες σε πολέμους για εθνική απελευθέρωση. Συμπερασματικά, λοιπόν, θα λέγαμε ότι οι γυναίκες έχουν αποδειχθεί όχι λιγότερο επιρρεπείς από τους άνδρες στα πάθη του милитаристικού εθνικισμού.

¹³¹ Ibid

Ο Fukuyama θεωρεί την Margaret Thatcher ως εξαίρεση στη διχοτομία σε επίπεδο φύλου, που διατυπώνει. Αγνοεί όμως, απ' ό,τι φαίνεται, τις πολλές εξαιρέσεις από την ανδρική πλευρά – όπως τους αντιμυλιταριστές Olaf Palme και Willy Brandt. Ούτε αναφέρει το φύλο των σπουδαιότερων πασιφιστών ηγετών του εικοστού αιώνα, των Martin Luther King και Gandhi.

Όσον αφορά τον ισχυρισμό του ότι άνδρες και γυναίκες δεν πρέπει να συνυπηρετούν στο στρατό, το επιχείρημά του δεν έχει να κάνει με το sex ως κατηγορία (φύλο), αλλά ως δραστηριότητα.¹³²

Δ. “Father Knows Best”/ “Ο πατέρας γνωρίζει καλύτερα” της Katha Pollitt

Το 1989 σε άρθρο του με τίτλο “The End of History?” ο Fukuyama ισχυριζόταν ότι η φιλελεύθερη καπιταλιστική δημοκρατία είναι το τελικό στάδιο της πολιτικής οργάνωσης, προς το οποίο κατευθύνονται όλες οι χώρες του κόσμου. Σήμερα, εκκινεί την κριτική της η Pollitt, γνωρίζουμε πια ότι η ιστορία συνεχίζει να εκτυλίσσεται, «πυροδοτούμενη» από γνωστές ενέργειες – εθνικισμοί, θρησκευτική μισαλλοδοξία, βαθιά ανισότητα ανάμεσα σε έθνη και εντός των εθνών, οικονομικοί κύκλοι ανάπτυξης και ύφεσης. Απτόητος, ο Fukuyama “ξαναχτυπάει” με μία καινούργια ιδέα. Υποστηρίζει ότι η προϊούσα ισχυροποίηση των γυναικών της Δύσης σε πολιτικό επίπεδο θα συντελέσει βραχυπρόθεσμα στη μείωση των πολέμων, τελικά όμως και σε βάθος χρόνου θα απειλήσει την ασφάλεια της Δύσης, επειδή ο υπόλοιπος κόσμος θα παραμείνει σχετικά άγριος, ελεγχόμενος από επιθετικών διαθέσεων άνδρες.¹³³

Αναφέρεται κοροϊδευτικά στην ανεδαφική, κατά τη γνώμη του, ελπίδα των εκπροσώπων του ριζοσπαστικού φεμινισμού να επανακοινωνικοποιηθούν οι άνδρες, ώστε να αναδυθεί στην επιφάνεια η πιο ανθρώπινη πλευρά τους. Ταυτόχρονα όμως αποδεικνύεται και ο ίδιος εξίσου αφελής πιστεύοντας ότι αυτοί οι ανεπίδεκτοι βελτιώσεως άνδρες θα παραχωρήσουν αδιαμαρτύρητα στις γυναίκες την εξουσία τους στην άσκηση (διεθνούς) πολιτικής ή έστω σημαντικό μέρος αυτής.

Προβάλλει στο μέλλον ισχύουσες σήμερα πρακτικές, επειδή έτσι εξυπηρετείται το όραμά του, χωρίς να αφήνει περιθώριο λάθους, λόγω πιθανής αλλαγής της κατάστασης. Είναι τόσο αυτονόητο ότι οι αμβλώσεις θηλυκών εμβρύων στις χώρες της Ασίας θα συνεχίζονται και μετά από είκοσι χρόνια, όταν πια μία

¹³² Ibid

¹³³ Katha Pollitt, “Father Knows Best”, *Foreign Affairs*, Vol. 78, No. 1, 1999

ολόκληρη γενιά θα δυσκολεύεται να βρεί συζύγους; Μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι ο δυτικός κόσμος θα γηράσκει συνεχώς χωρίς να λαμβάνει μέτρα (π.χ. μέτρα ενθαρρυντικά της μετανάστευσης); Η γερμανική κυβέρνηση έχει ήδη περιορίσει τις προϋποθέσεις για την απόκτηση της γερμανικής υπηκοότητας, με το σκεπτικό ότι η ξενοφοβία δεν είναι η μόνη απάντηση στη δημογραφική αλλαγή.

Ο Fukuyama υποστηρίζει ότι η επιστήμη έχει ανακαλύψει τις ρίζες της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει, δεδομένου ότι η εξελικτική ψυχολογία είναι απλά μία θεωρία. Το πολυδιαφημισμένο γονίδιο του αλκοολισμού απεδείχθη ότι δεν υφίσταται, γεγονός που θα έπρεπε να καθιστά τον Fukuyama περισσότερο επιφυλακτικό και προσεκτικό στην υιοθέτηση κάποιων απόψεων. Η αλήθεια είναι ότι δεν υπάρχει γονίδιο, που να καθορίζει αποκλειστικά αυτό μία ανθρώπινη κοινωνική συμπεριφορά. Και απέχουμε ακόμη περισσότερο από την απόδειξη ότι ένα περίπλοκο κομμάτι της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όπως είναι η βία ή ο ανταγωνισμός, καταλήγει σε ένα Χ ή Υ χρωμόσωμα. Τέτοιου είδους θεωρίες είναι ιδιαίτερα δημοφιλείς ανάμεσα σ' εκείνους, που αναζητούν μία επιβεβαίωση της άποψής τους ότι η ισότητα μεταξύ των δύο φύλων είναι ένα "γενετικά καταδικασμένο" σχέδιο.¹³⁴

Ένα στοιχείο, που αφαιρεί αξιοπιστία από το άρθρο του Fukuyama είναι η συνήθειά του να αναφέρει ονομαστικά τα άτομα με τα οποία συμφωνεί, ενώ αναφέρεται αόριστα και με συγκαταβατικό τρόπο σ' αυτούς με τους οποίους διαφωνεί (π.χ. κάποιου/ες φεμινιστές/ίστριες). Υπάρχουν διαπρεπείς επιστήμονες, όπως οι Stephen Jay Gould, Richard Lewontin, Steve Rose και πολλοί άλλοι, οι οποίοι αναπτύσσουν επιχειρηματολογία, βασισμένη στη βιολογία, όχι σε κάποια ιδεολογία, εναντίον του γενετικού προσδιορισμού. Είναι απογοητευτικό το ότι ο Fukuyama δεν φαίνεται να γνωρίζει το έργο τους.¹³⁵

Σχετικά με τη θέση του Fukuyama ότι οι άνδρες είναι πιο βίαιοι από τις γυναίκες, αρκεί να παραθέσουμε κάποιες περιπτώσεις, που δεν συνάδουν με το πρότυπο της φιλειρηνικής γυναίκας, που προβάλλεται από το άρθρο του. Γυναίκες διαπράττουν το αδίκημα της παιδοκτονίας, γυναίκες κακοποιούν και σκοτώνουν παιδιά, γυναίκες προβαίνουν σε ακρωτηριασμό γεννητικών οργάνων άλλων γυναικών, γυναίκες κατηγορούν τα θύματα βιασμού και συζυγικής κακοποίησης. Η ίδια πράξη μπορεί να θεωρηθεί λανθασμένη, ψυχοπαθολογική, μεγαλειώδης ή κοινότοπη

¹³⁴ Ibid

¹³⁵ Ibid

ανάλογα με το κοινωνικό της πλαίσιο. Όταν γίνεται λόγος για οργανωμένη κρατική βία – πόλεμοι, εκτελέσεις, υποδούλωση, στρατόπεδα συγκέντρωσης – ο πασιφισμός των γυναικών είναι ένα σχετικά σύγχρονο φαινόμενο. Άρα πώς μπορεί να είναι γενετικό χαρακτηριστικό; Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε μάλιστα ότι οι σημερινές γυναίκες, όπως εξερευνήτριες, αθλήτριες, ταξιδιώτισες και γυναίκες διπλωμάτες, έχουν αποκτήσει το υποτιθέμενο ανδρικό γονίδιο για περιπέτεια. Οι γυναίκες μπορεί να μην εκδηλώνουν τις ανταγωνιστικές τους διαθέσεις με βία, όπως κάνουν συχνά οι άνδρες νεαρής ηλικίας, αλλά είναι σίγουρα εξίσου έντονα ανταγωνιστικές (σε επίπεδο εμφάνισης, ντυσίματος, δημοφιλίας, καριέρας, προσωπικής ευτυχίας, τέκνων κλπ.).

Ο Fukuyama κάνει λάθος στη θέση του ότι ατομικές ιδιότητες καθορίζουν κρατικές συμπεριφορές. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δεν οφείλεται στο ότι κάποιοι θερμοκέφαλοι νεαροί αποφάσισαν να εισβάλουν στην Πολωνία. Ο πόλεμος και άλλες ωμότητες οργανώνονται πολιτικά, από την κορυφή, από ηγέτες, οι οποίοι – ναι – είναι κατά κανόνα άνδρες. Και μάλιστα από άνδρες που σίγουρα δεν βρίσκονται στην εφηβεία τους, η οποία κατά τον Fukuyama θα εξηγούσε τόση επιθετικότητα. Είναι γεγονός ότι οι νέοι είναι αυτοί που πολεμούν στα πεδία των μαχών. Πόσο πρόθυμα όμως; Πώς ερμηνεύεται άραγε από τον Fukuyama το γεγονός ότι η εθελοντική υπηρεσία στο στρατό παρουσιάζει συνεχώς πτωτικές τάσεις και ότι πολλά κράτη στρέφονται, εκ των πραγμάτων, πλέον στη δημιουργία μισθοφορικού στρατού;

Ο Fukuyama υποστηρίζει ότι η εξωτερική πολιτική διαμορφώνεται από το εκλογικό σώμα, το οποίο αποτελείται περισσότερο από γυναίκες, και άρα θα είναι αυξανόμενα κατά του πολέμου. Οι πόλεμοι όμως δεν αποφασίζονται στις κάλπες. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, οι ΗΠΑ δεν θα είχαν εισέλθει στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι περισσότεροι άνδρες ψηφοφόροι είχαν ψηφίσει τον Woodrow Wilson, ο οποίος πολιτεύτηκε με το σύνθημα «Αυτός μας κράτησε έξω από τον πόλεμο».

Το άρθρο του Fukuyama πάσχει από συγχύσεις και αντιφάσεις, χαρακτηρίζεται από έλλειψη αποδεικτικών στοιχείων και η μόνη ευθεία πρόταση, που περιέχει, είναι ο διαχωρισμός ανδρών και γυναικών στις τάξεις του στρατού. Μεγάλος φόβος του Fukuyama είναι μη τυχόν μεταβληθούν οι ΗΠΑ, λόγω της αυξανόμενης πολιτικής δύναμης των γυναικών, όπως την αντιλαμβάνεται ο ίδιος, σε συναισθηματικό δειλό του διεθνούς συστήματος. Και καταλήγει σε δύο κλασικά συντηρητικές θέσεις: πρώτον, όσον αφορά το στρατό, το πολύ δεν είναι αρκετό

(εξοπλισμοί, θητεία κλπ.), και δεύτερον, σε θέματα εξωτερικής πολιτικής οι άνδρες γνωρίζουν καλύτερα.¹³⁶

¹³⁶ Ibid

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Προς μία διεθνή πολιτική του φύλου

Αναμφισβήτητα η πιο σημαντική, και σε βάθος χρόνου, συνεισφορά της φεμινιστικής κριτικής υπήρξε η προσθήκη της διάστασης του φύλου στην ανάλυση των διεθνών σχέσεων. Λίγοι θεωρητικοί του τομέα αυτού θα μπορούν στο μέλλον να αναλύουν την διεθνή διάσταση της εργασίας, των κινημάτων ειρήνης ή τις δραστηριότητες της διεθνούς πολιτικής χωρίς να προσφεύγουν προηγουμένως στην φεμινιστική προοπτική αυτών των φαινομένων.

Η επιτυχία, ωστόσο, των θεωρητικών του φεμινισμού στην διερεύνηση της μεταβλητής του φύλου παραμένει, προς το παρόν, συγκεκριμένη. Μέχρις ότου επεκταθεί και ξαναδουλευτεί το φεμινιστικό πλαίσιο, είναι δύσκολο να δομηθεί μία πειστική θεωρία του φύλου στις διεθνείς σχέσεις.¹³⁷

Η φεμινιστική προσπάθεια να ενσωματωθεί η μεταβλητή του φύλου στην ανάλυση των διεθνών σχέσεων περιορίζεται από τη βασική μεθοδολογία και τις κανονιστικές δεσμεύσεις του φεμινισμού. Μία γνήσια φεμινιστική προσέγγιση πρέπει εξ ορισμού να χρησιμοποιεί τις ζωές των γυναικών ως σημείο εκκίνησης και αναφοράς.¹³⁸

Καθοριστικό στοιχείο των φεμινιστικών προσεγγίσεων είναι ένα κοινωνικό σχέδιο, το οποίο αποσκοπεί στο να παραμερίσει τη διαρθρωτική έλλειψη προνομίων των γυναικών και να τις χειραφετήσει ως μία τάξη φύλου (gender-class). Το αποτέλεσμα είναι μία εκ των πραγμάτων εξίσωση γυναικών και θηλυκότητας. Είναι ένας, θα λέγαμε, νέος λογοκεντρισμός, με τον οποίο οι πράξεις των ανδρών και ο (ηγεμονικός) ανδρισμός χρησιμοποιούνται ως ανεξάρτητες μεταβλητές για να ερμηνευτεί η καταπίεση των γυναικών. Πολύ εύστοχα οι Peterson και Runyan παρατηρούν ότι πολλές φεμινίστριες-θεωρητικοί των διεθνών σχέσεων εμμένουν σε μία μονόπλευρη οπτική, ενώ στην πραγματικότητα όχι μόνο οι γυναίκες, αλλά και οι άνδρες υποφέρουν από τους αυστηρά δομημένους, και τελικά καταπιεστικούς,

¹³⁷ Adam Jones, op.cit

¹³⁸ Rebecca Grant, “The Quagmire Of Gender and International Security”, in Peterson (ed) *Gendered States*, p. 84 in Adam Jones, “Does gender make the world go round? Feminist critiques of international relations”, *Review of International Studies*, 1996

ρόλους που αποδίδονται στο φύλο τους (gender). Παρόλ' αυτά όμως δεν αποφεύγουν και οι ίδιες να αφιερώσουν το μεγαλύτερο μέρος της δουλειάς τους στο δικό τους φύλο, αφήνοντας για τους άνδρες ελάχιστο χώρο και σημασία.¹³⁹

Πολύ σπάνια απαντάται έργο – μία φωτεινή εξαίρεση είναι το *Women and War* της Elstain¹⁴⁰ – το οποίο να ερευνά τις διαφορούμενες διαστάσεις της κατασκευής του φύλου/gender και την ποικιλία των βιωμάτων ανδρών και γυναικών με ισορροπημένο τρόπο. Αντίθετα συνηθισμένο φαινόμενο αποτελεί η χρήση αρνητικών στερεοτύπων για τους άνδρες. Η Enloe στο *Bananas, Beaches and Bases* χρησιμοποιεί με κλασσικό, για θεωρητικές του φεμινισμού, τρόπο τον όρο “πολιτική του ανδρισμού” (politics of masculinity) και εστιάζει στο πώς εδραιώνονται τα προνόμια των ανδρών και πώς αυτά χρησιμοποιούνται προκειμένου να διαιωνίσουν την καθυπόταξη των γυναικών. Η μεγάλη μάζα των συνηθισμένων ανδρών στην διεθνή κοινωνία δεν απουσιάζει από το έργο της Enloe (όπως δυστυχώς συμβαίνει με την πλειονότητα των έργων των συναδέλφων της), επισκιάζεται όμως από το στερεότυπο του άνδρα ως φορέα ισχύος.¹⁴¹

Η διάσταση του φύλου που εντοπίζεται σε πολλά κοινωνικά φαινόμενα, συστηματικά όμως αγνοείται από την κλασική θεώρηση των διεθνών σχέσεων. Υπάρχει, επομένως, αναμφίβολα έδαφος για εφαρμογή φεμινιστικών μεθοδολογιών στον τομέα των διεθνών σχέσεων. Οι μεθοδολογίες όμως αυτές θα πρέπει να απομονώνουν τη μεταβλητή του φύλου και να μην σπεύδουν να ταυτίσουν τα θέματα φύλου με τα γυναικεία θέματα, απόπημα, ηθελημένο ή μη, που παρατηρείται σχεδόν σε όλα τα έργα των φεμινιστριών-θεωρητικών των διεθνών σχέσεων.

Ένα σημαντικό κεφάλαιο, που, επίσης, αξίζει πιο ισορροπημένη μεταχείριση είναι το ζήτημα της προσωπικής ασφάλειας, ως συστατικού μέρους της εθνικής ασφάλειας. Η Tickner κάνει λόγο για ιδιαίτερες ανάγκες των γυναικών σε συνάρτηση με το θέμα της ασφάλειας. Πόσο ιδιαίτερες μπορούν να είναι οι ανάγκες των γυναικών; Η Tickner αποφεύγει την απάντηση στο ερώτημα αυτό. Συγκεκριμένα, γράφει: “Σε στρατοκρατικές κοινωνίες οι γυναίκες είναι ιδιαίτερα ευάλωτες στο βιασμό και, σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, η οικειακή βία είναι συχνότερη σε οικογένειες στρατιωτικών και σε οικογένειες που περιλαμβάνουν άνδρα με

¹³⁹ Peterson and Runyan, *Global Gender Issues*, pp. 13,21 in Adam Jones, “Does gender make the world go round? Feminist critiques of international relations”, *Review of International Studies*, 1996

¹⁴⁰ Elstain, *Women and War* in Adam Jones, “Does gender make the world go round? Feminist critiques of international relations”, *Review of International Studies*, 1996

στρατιωτική προϋπηρεσία. Παρά το γεγονός ότι η πλειονότητα των κρουσμάτων βίας (μη οικιακών) έχουν θύτη, αλλά και θύμα άνδρα, οι γυναίκες είναι αυτές που *νιώθουν* απειλούμενες σε δημόσιους χώρους.¹⁴² Ο όρος “ιδιαίτερα” υπονοεί, όχι μόνο μία χωριστή κατηγορία ανάλυσης, αλλά κι έναν δυσανάλογο βαθμό ευαισθησίας. Επιτακτικά λειτουργεί η υποκειμενική αίσθηση ανασφάλειας (οι γυναίκες *νιώθουν* ευάλωτες στη σεξουαλική βία). Τα συμπεράσματα σχετικά με την προσωπική ασφάλεια θα ήταν σαφώς πιο αξιόπιστα αν στηρίζονταν σε πραγματικά, αντικειμενικά στοιχεία, όχι σε προσωπική αντίληψη της ασφάλειας.¹⁴³

Ο αυτοπεριορισμός στο λόγο πολλών θεωρητικών του φεμινισμού αγγίζει επικίνδυνα επίπεδα. Ιδιαίτερος εμφανής είναι στον ισχυρισμό της Christine Sylvester ότι: « τα κράτη και τα καθεστώτα τους συνδέονται με ανθρώπους, που ονομάζονται γυναίκες, προκειμένου να διασφαλίσουν ότι τα οφέλη της συμμετοχής στο καθεστώς θα περάσουν από τις γυναίκες στους άνδρες και όχι το αντίστροφο.»¹⁴⁴ Η Sylvester, αν και είναι από τις εξέχουσες θεωρητικές του χώρου των μετανεωτερικών προσεγγίσεων στις διεθνείς σχέσεις, και ενώ γενικότερα τίθεται υπέρ της ευελιξίας και της συναίσθησης της θέσης του άλλου (empathy), εδώ ολισθαίνει σε απόλυτες κρίσεις. Και ο παραπάνω ισχυρισμός της προκαλεί μία σειρά από ερωτήματα, όπως: Αν τα προνόμια των ανδρών είναι τόσο ισχυρά και ακλόνητα, πώς εξηγείται το γεγονός ότι (στις ανεπτυγμένες χώρες τουλάχιστον) οι άνδρες ζούν λιγότερο από τις γυναίκες, σκοτώνονται σε πολύ υψηλότερα ποσοστά, αποτελούν σχεδόν το 100% των θυμάτων στον εργασιακό τομέα, στρέφουν τη βία τους εναντίον εκπροσώπων του ίδιου φύλου και αυτοκτονούν πιο συχνά απ’ ό, τι οι γυναίκες;

Ο μόνος τρόπος να ληφθεί σοβαρά υπ’ όψιν, όπως και το αξίζει, η φεμινιστική προσέγγιση στο θέμα της ασφάλειας θα είναι ή έρευνα των φαινομένων αυτών με λιγότερη μονομέρεια σε επίπεδο φύλου. Αυτό που απαιτείται προκειμένου η φεμινιστική θεώρηση των διεθνών σχέσεων να αποκτήσει ουσιαστική εγκυρότητα είναι περισσότερη λεπτομέρεια στα θέματα, που ερευνώνται, περισσότερες μελέτες συγκεκριμένων περιπτώσεων (case-studies), περισσότερες αφηγήσεις (narratives),

¹⁴¹ Enloe, *Bananas, Beaches and Bases*, p. 13 in Adam Jones, “Does gender make the world go round? Feminist critiques of international relations”, *Review of International Studies*, 1996

¹⁴² Jean Ann Tickner, *Gender in International Relations*, p. 53 in Adam Jones, “Does gender make the world go round? Feminist critiques of international relations”, *Review of International Studies*, 1996

¹⁴³ Adam Jones, *op.cit*

¹⁴⁴ Christina Sylvester, *Feminist Theory and International Relations*, p. 179 in Adam Jones, “Does gender make the world go round? Feminist critiques of international relations”, *Review of International Studies*, 1996

ώστε να γίνει κατανοητό στον αναγνώστη το πώς το φύλο τους συνευθύνεται για την διαμόρφωση της ευμενούς ή δυσμενούς θέσης τους.

Υπάρχει μία σειρά από θέματα, που απλώς εθίγησαν κατά το παρελθόν. Ελάχιστοι θα αρνούσαν ότι η στρατιωτική υπηρεσία “δομείται” με βάση το ανδρικό φύλο. Πολλά ζητήματα σχετικά με τον πόλεμο και την στρατιωτική υπηρεσία αξίζουν μεγαλύτερη προσοχή. Ανάμεσα σ’ αυτά είναι η περίπτωση και η πρακτική της στρατολόγησης, οι αιχμάλωτοι πολέμου, οι ανήλικοι στρατιώτες, οι εθνοφυλακές σε κοινωνίες, που μαστίζονται από εμφύλιο πόλεμο, η λιποταξία και τα ψυχολογικά τραύματα μετά τον πόλεμο. Από το σύνολο των γραφομένων των θεωρητικών του φεμινισμού ελάχιστη σημασία δόθηκε σε αυτά τα θέματα, που έχουν έντονη τη διάσταση του φύλου, με τη διαφορά ότι δεν πρόκειται, όπως συνηθίζεται, για το γυναικείο φύλο.¹⁴⁵ Αυτό είναι αναπόφευκτο όσο η φεμινιστική ανάλυση περιορίζεται στις “στρατιωτικές και βιομηχανικές πρακτικές, που επιδεινώνουν ή και θέτουν σε κίνδυνο τις ζωές των γυναικών και των οικογενειών τους”¹⁴⁶ Αυτή η στάση μπορεί να θεωρείται αρκετή για μία στενή φεμινιστική προσέγγιση, δεν επαρκεί όμως για μία εκτενή θεώρηση του φύλου.

Σ’ αυτό το πλαίσιο κινείται το σχετικά πρόσφατο βιβλίο της Cynthia Enloe *The Morning After: Sexual Politics at the End of the Cold War*, το οποίο ερευνά τη σχέση милитарισμού και ανδρισμού με το μεγαλύτερο εύρος σε επίπεδο ανάλυσης από οποιοδήποτε έργο φεμινιστικής θεώρησης των διεθνών σχέσεων τα τελευταία χρόνια. Η Enloe αφιερώνει σημαντικό μέρος του βιβλίου της στην διερεύνηση του “Gendered Gulf”, δηλαδή τη διάσταση του φύλου στον Πόλεμο του Κόλπου, καθώς και τα επεκτάσιμα αυτής.¹⁴⁷ Γράφει για τη δυσμενή θέση των γυναικών από την Ασία, που εργαζόνταν ως υπηρέτριες στο Κουβέιτ, για τους βιασμούς και την κακομεταχείριση των κουβεϊτιανών γυναικών από ιρακινούς στρατιώτες και των αμερικανίδων στρατιωτών από ανώτερους αξιωματικούς τους. Στο έργο της δεν αναφέρεται όμως η πιο τανταχτή περίπτωση πολιτικής απόφασης που έκανε διάκριση ανάμεσα στα φύλα. Πρόκειται για την απόφαση του Σαντάμ Χουσεϊν στις 28/8/1990 να απελευθερώσει από ένα σύνολο ομήρων μόνο γυναίκες και παιδιά, κρατώντας περί τους 8.000

¹⁴⁵ Adam Jones, op.cit

¹⁴⁶ Peterson and Runyan, *Global Gender Issues*, p. 151 in Adam Jones, op. cit.

¹⁴⁷ Cynthia Enloe *The Morning After: Sexual Politics at the End of the Cold War*, p. 65 in Adam Jones, op. cit.

άνδρες, ανάμεσα στους οποίους υπήρχαν αρκετά άτομα μεγαλύτερης ηλικίας.¹⁴⁸ Παρομοίως, το τεράστιο κύμα προσφύγων (με έντονη τη διάσταση του φύλου), που προκάλεσε ο Πόλεμος του Κόλπου δεν απασχολεί ιδιαίτερα την ανάλυση της Enloe. Συχνά μεγάλο μέρος του προσφυγικού κύματος αποτελούσαν μετανάστες εργάτες. Η Enloe όμως αγνοεί την πλευρά αυτή του θέματος και επικεντρώνει την προσοχή της στις γυναίκες, που είχαν μεταναστεύσει στο Κουβέιτ για εξεύρεση εργασίας και αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη χώρα. Είναι σαφές ότι αυτό που την ενδιαφέρει δεν είναι οι κακουχίες του αθώου άμαχου πληθυσμού, αλλά μόνο των γυναικών, που ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία. Τέλος, δεν ασχολείται με τις ωμότητες (παράνομες κρατήσεις, βασανισμοί και εκτελέσεις), που διέπραξε το καθεστώς του Σαντάμ εναντίον χιλιάδων κουβεϊτιανών, καθώς αυτές δεν έγιναν σε βάρος γυναικών.

Όπως προαναφέρθηκε, το θέμα της προσωπικής σφαίρας και ασφάλειας απαιτεί διαφορετική προσέγγιση από τους θεωρητικούς του φεμινισμού. Ειδικοί τύποι βίας, όπως οι δολοφονίες και οι αυτοκτονίες, χρήζουν πιο προσεκτικής διερεύνησης. Το ίδιο ισχύει και για τις απώλειες, που σημειώνονται στον ανδρικό πληθυσμό, σε μεταβατικές περιόδους της πολιτικής ζωής. Η κρατική βία, είναι επίσης σαφές ότι, στρέφεται συντριπτικά εναντίον ανδρών. Η πλειονότητα των εγκλεισμένων σε φυλακές σε παγκόσμιο επίπεδο είναι και πάλι άνδρες. Η πραγματικότητα αυτή έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την αντιμετώπιση των νομικών συστημάτων ως οργάνων της ανδρικής ηγεμονίας από τον ριζοσπαστικό φεμινισμό. Πόσο μάλλον η πραγματικότητα της σεξουαλικής βίας, που ασκείται σε τροφίμους φυλακών από συγκρατούμενούς τους.¹⁴⁹

Τέλος στη σφαίρα της διεθνούς πολιτικής οικονομίας άξια εξέτασης είναι τα εξής ζητήματα: η παιδική εργασία και σκλαβιά, οι δραστηριότητες της μαύρης αγοράς, η διεθνής διακίνηση ναρκωτικών και οι κίνδυνοι, που συνδέονται με την εργασία την παραγωγική και αναπαραγωγική σφαίρα.

Η παρουσίαση των παραπάνω θεμάτων αποσκοπεί στον εντοπισμό εκείνων των περιοχών, που εκφεύγουν της προσοχής της φεμινιστικής έρευνας και ανάλυσης. Η μεταβλητή του φύλου διαθέτει σημαντική ερμηνευτική δύναμη. Για να αποκτήσει όμως η φεμινιστική θεώρηση των διεθνών σχέσεων μεγαλύτερο σεβασμό και

¹⁴⁸ “Who can Leave Iraq? A Matter of Randomness and Ethnicity”, New York Times in Adam Jones, op. cit.

¹⁴⁹ Adam Jones, op.cit

επιρροή, θα πρέπει να προσεγγίζει ολιστικά τα αντικείμενα μελέτης, ώστε τα συμπεράσματά της να είναι σφαιρικά και πιο αξιόπιστα.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Ibid

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Απ' όσα αναφέραμε στις σελίδες του παρόντος συγγράμματος προκύπτει ότι η φεμινιστική θεωρία είναι στην πραγματικότητα ένα σύνολο από επιμέρους θεωρίες. Πρόκειται για ένα πλούσιο, εξαιρετικά ενδιαφέρον, ανατρεπτικό, πλην όμως αντιφατικό σύνολο προσεγγίσεων. Κοινό στοιχείο όλων των προσεγγίσεων είναι η μελέτη του φύλου στην κοινωνία, η προσπάθεια εντοπισμού των ριζών της γυναικείας καταπίεσης και η αναζήτηση εναλλακτικών προτάσεων για τη βελτίωση των όρων ζωής των γυναικών. Σημαντικό σημείο σύγκλισής τους είναι η παραδοχή ότι το φύλο/gender είναι ένα σύνολο κοινωνικά και πολιτισμικά κατασκευασμένων χαρακτηριστικών, που αποδίδονται στα δύο φύλα υπό μορφή ρόλων και λειτουργούν ευνοχιστικά απέναντι και στον άνδρα και στη γυναίκα. Το φύλο αποτελεί όμως για τη γυναίκα σαφώς μεγαλύτερη πηγή καταπίεσης, επειδή χρησίμευσε για την περιθωριοποίησή της από το δημόσιο βίο και τον υποβιβασμό της σε θεατή στο σύνολο σχεδόν των κοινωνιών. Για τους παραπάνω λόγους αποτελεί το φύλο για τις φεμινιστικές προσεγγίσεις κεντρική κατηγορία ανάλυσης και ερμηνείας της κοινωνικής πραγματικότητας που μας περιβάλλει.

Οι φεμινιστικές θεωρίες από τα πρώτα βήματα της εμφάνισής τους άσκησαν έντονη κριτική στις θεωρίες που έκριναν ότι βασίζονται σε προκαταλήψεις και διακρίσεις σε βάρος των γυναικών. Δέκτης των πυρών τους αποτέλεσε, σχετικά αργότερα, και η θεωρία των διεθνών σχέσεων, επειδή θεωρήθηκε τομέας κατεξοχήν ανδροκρατούμενος και υπεύθυνος για τη διαίωνιση στερεοτύπων, που σχετίζονται με τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία και την άνιση σχέση της με τον άνδρα.

Οι φεμινιστικές θεωρίες δεν περιορίζονται όμως σε ένα στείο «κατηγορώ» κατά της θεωρίας των διεθνών σχέσεων. Στην προσπάθειά τους να θίξουν τα κακώς κείμενα της θεωρίας αυτής ανέπτυξαν ιδιαίτερα εργαλεία ανάλυσης, διαφορετικά από τα συμβατικά που χρησιμοποιούνται από άλλες σχολές σκέψης. Επιπλέον, ασχολήθηκαν με θέματα, τα οποία η παραδοσιακή θεωρία των διεθνών σχέσεων προσπερνούσε ως μη ανήκοντα στον κύκλο του αντικειμένου της. Ορισμένα από αυτά ανήκουν σε μία ιδιαίτερα ευαίσθητη κατηγορία (π.χ. βιασμός εν καιρώ πολέμου, ενδοοικογενειακή βία, σχέσεις των δύο φύλων στο πλαίσιο του στρατού). Οι φεμινιστικές θεωρίες έδωσαν την ευκαιρία να ακουστούν φωνές, που παραδοσιακά δεν είχαν πρόσβαση στη νομή της εξουσίας, λόγω της περιθωριοποίησής τους στον «ιδιωτικό χώρο».

Αρχικά η παραδοσιακή θεωρία των διεθνών σχέσεων ήταν πολύ δύσπιστη και αρνητική απέναντι στις φεμινιστικές προσεγγίσεις. Η στάση της αυτή είναι εν μέρει δικαιολογημένη, καθώς δεχόταν ασυντόνιστα πυρά από αντικρουόμενες μεταξύ τους φεμινιστικές προσεγγίσεις, ορισμένες εκ των οποίων ήταν υπέρ το δέον ριζοσπαστικές ή δεν περιείχαν ουσιαστικές προτάσεις. Σταδιακά, καθώς ορισμένες από τις φεμινιστικές θεωρίες ωρίμαζαν και έβρισκαν το στίγμα τους, άρχισαν να απολαμβάνουν ευμενέστερης υποδοχής από τη θεωρία διεθνών σχέσεων. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι σήμερα είναι πλήρως αποδεκτές από το αντικείμενο της κριτικής τους. Ενθαρρυντικό είναι βέβαια το γεγονός ότι άρθρα που θίγουν το θέμα φύλου και διεθνών σχέσεων εμφανίζονται πλέον σε περιοδικά, που θεωρούνται «προπύργιο» των κύριων τάσεων στις διεθνείς σχέσεις (mainstream), όπως είναι τα *Foreign Affairs*, *International Organisation*, *Foreign Policy*, *Millennium* και *Review of International Studies*. Επίσης, σε συζητήσεις και συνέδρια με θέμα τις διεθνείς σχέσεις ακούγονται πια συχνότερα παρεμβάσεις που εισάγουν τη διάσταση του φύλου. Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις απέχουν αρκετά, ωστόσο, από το να θεωρηθούν μέρος των κύριων τάσεων στις διεθνείς σχέσεις. Δεν ανήκουν μεν στο περιθώριο, όπως όταν πρωτοεμφανίστηκαν, αλλά δεν έχουν «νομιμοποιηθεί» ακόμη απόλυτα στο χώρο των διεθνών σχέσεων. Το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης για το γεγονός αυτό φέρουν οι ίδιες οι φεμινιστικές προσεγγίσεις. Οι λόγοι είναι δύο: α) οι φεμινιστικές προσεγγίσεις χαρακτηρίζονται από μία μονομέρεια κατά την ανάλυση του αντικειμένου τους. Επιμένουν, δηλαδή, στο θέμα του φύλου, αλλά υιοθετούν τελικά μόνο τη γυναικεία οπτική, αν και διακηρύττουν ότι από το φύλο υποφέρουν και οι άνδρες, και β) η συνολική εικόνα που παρουσιάζουν οι φεμινιστικές προσεγγίσεις δημιουργεί σύγχυση, καθώς διαφέρουν αρκετά μεταξύ τους, μερικές φορές σε τέτοιο βαθμό που δεν φαίνεται να ανήκουν σε ένα κοινό, ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο. Κατά συνέπεια, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι φεμινιστική θεωρία, ως σύνολο επιμέρους θεωρητικών προσεγγίσεων, κατάφερε να δημιουργήσει ένα αυτοτελές παράδειγμα (paradigm).

Πέραν όμως των όποιων ελαττωμάτων εμφανίζει η φεμινιστική θεωρία, γεγονός παραμένει ότι η κριτική της υποχρέωσε τη θεωρία των διεθνών σχέσεων να ασκήσει ουσιαστική αυτοκριτική και να επαναθεωρήσει ορισμένες από τις θέσεις της, που αγνοούσαν ολωσδιόλου το θέμα του φύλου και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «αρτηριοσκληρωτικές». Η πιο σημαντική, δηλαδή, συμβολή των φεμινιστικών θεωριών αποτελεί η προσθήκη της διάστασης του φύλου στην ανάλυση

των διεθνών σχέσεων. Η συμβολή τους κρίνεται εξαιρετικά σημαντικά ιδιαίτερα σε ορισμένες θεματικές των διεθνών σχέσεων. Εφεξής η ανάλυση των διεθνών διαστάσεων της εργασίας, των κινημάτων ειρήνης και των δραστηριοτήτων των διπλωματών πολύ δύσκολα θα πραγματοποιείται χωρίς την προσφυγή στις φεμινιστικές θεωρήσεις των φαινομένων αυτών.

Το έργο όμως της φεμινιστικής θεωρίας δεν εξαντλείται σ' αυτά τα άμεσα θετικά αποτελέσματα που επέφερε. Συγκεκριμένα, χάρη στις φεμινιστικές προσεγγίσεις η θεωρία των διεθνών σχέσεων άνοιξε τις πόλες της σε μία εναλλακτική θεώρηση του αντικειμένου της. Δημιουργείται έτσι ένα πολύ ενθαρρυντικό προηγούμενο για την μετεξέλιξη των διεθνών σχέσεων σε ένα πολυσυλλεκτικό, πολυδιάστατο σύνολο ιδεών.

ΠΗΓΕΣ

Caprioli Mary, “Gendered Conflict”, *Journal of Peace Research*, Vol. 37, No. 1, January 2000

Ehrenreich Barbara, “Men Hate War Too”, *Foreign Affairs*, Vol. 78, No. 1, 1999

Fukuyama Francis, “What If Women Ran The World?”, *Foreign Affairs*, vol. 77, No. 5, September/October 1998

Hooper Charlotte, “Masculinities, IR and the gender variable: a cost-benefit analysis for (sympathetic) gender sceptics”, *Review of International Studies*, Vol. 25, No. 3, July 1999

Ηρακλείδης Αλέξης *Η Διεθνής Κοινωνία και οι Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων – Μία Κριτική Περίδιάβαση*, Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρη, 2000

<http://cst.colorado.edu/isa/sections/ftgs/femir.html>

<http://www.feminista.com/v3n3/handrahan.html>

<http://www.feminista.com/v4n3/hughes.html>

<http://www.feminista.com/v2n6/handrahanview.html>

Jones Adam, “Does gender make the world go round? Feminist critiques of international relations”, *Review of International Studies*, 1996

Keohane Robert, “International Relations Theory: Contributions of a Feminist Standpoint”, *Millennium*, Vol. 18, No. 2, 1989

Kottli Paul. and Kauppi Mark, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*, Boston, Allyn Bacon, (3^η έκδοση) 1999

Κουλουμπής Θ., *Διεθνείς Σχέσεις: Εξουσία και Δικαιοσύνη*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1995

Κουλουμπής Θ. – Κώνστας Δ., *Διεθνείς Σχέσεις: Μία συνολική προσέγγιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1985

Light Margot and Halliday Fred, “Gender and International Relations”(eds) A.J.R. Groom and Margot Light, *Contemporary International Relations: A Guide to Theory*, London, Pinter Publications, 1994

Pollitt Katha, “Father Knows Best”, *Foreign Affairs*, Vol. 78, No. 1, 1999

Sylvester Christine, “Empathetic Cooperation: A Feminist Method For IR”, *Millennium*, Vol. 23, No. 2, Summer 1994

Tickner Jean Ann, “Why Women Can’t Run the World: International Politics According to Francis Fukuyama”, *International Studies Review*, Vol. 1, Issue 3, Fall 1999

Tickner Jean Ann, “You Just Don’t Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists”, *International Studies Quarterly*, Vol. 41, No. 4, 1997

Thorburn Diana, “Feminism Meets International Relations”, *SAIS Review*, Vol. XX, No. 2, Summer-Fall 2000

Weber Cynthia, “Good Girls, Little Girls, and Bad Girls: Male Paranoia in Robert’s Critique of Feminist International Relations”, *Millennium*, Vol. 23, No. 2, Summer 1994

Wendt Alexander, “Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics”, *International Organisation*, Vol. 46, No. 2, Spring 1992

Whitworth Sandra, “Gender in the Inter-Paradigm Debate”, *Millennium*, Vol. 18, No. 2, Summer 1989

Zalewski Marysia, "The Women/ "Women" Question in International Relations,
Millennium, Vol. 23, No. 2, Summer 1994